

BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ

SAD | **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**
SSRJ | Social Sciences Research Journal

Cilt / Volume:5

Sayı / Issue:1

Yıl / Year: 2022

e-ISSN 2651-2599

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Rektör)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsible Publication Manager

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Doç. Dr. Çağatay BAŞARIR

Alan Editörleri /Field Editors

Prof. Dr. Zekai METE

Prof. Dr. Osman ÜNLÜ

Doç. Dr. Özer YILMAZ

Doç. Dr. Altuğ GÜNAR

Doç. Dr. Orsolya FALUS

Doç. Dr. Cemile ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KAHYA

Bilim ve Danışma Kurulu /Scientific & Advisory Board

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin KAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Alpaslan SEREL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Rıza ARSLAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Özcan KARAHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Cüneyt AKAR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami SEZGİN (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL (TED Üniversitesi)

Prof. Dr. Serpil AYTAÇ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem İŞİĞİÇOK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ARIKAN (Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Güler (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Yaşar TINAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Slavoljub MILOVANOVIC (University Of Nis)

Prof. Dr. Surhan CAM (Cardiff University)

Prof. Dr. Meryem DUYGUN (University of Nottingham)

Prof. Dr. Mohamed SHABAN (University of Leicester)

Prof. Dr. Saniye DEDEOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Şennur SEZGİN (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Metehan YILGÖR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Marija ANDJELKOVIC (University Of Nis)

Doç. Dr. Zeynep YÜCEL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. NEVENKA POPOVIĆ ŠEVIĆ (Faculty of Contemporary Art-Belgrad)

Doç. Dr. Mirsad Karić (International University of Sarajevo)

Lecturer Anton VORINA (Vocational College of Economics, SLOVENIA)

Yayın Kurulu Sekreteryası/Editorial Board Secretaries

Öğr. Gör. Hayrullah ALTINOK

Arş. Gör. Kadriye Sena ERDOĞAN

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (BANÜSAD)

Editörlüğü, 10200, Bandırma/ BALIKESİR

Telefon: +90 266 717 01 17

Fax: +90 266 717 00 30

E-posta: banusad@bandirma.edu.tr

Haziran/June 2022

Cilt 5/Volume 5

Sayı 1/Issue 1

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi sosyal bilimler alanında ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel ve nitelikli çalışmaları yayımlayarak bilim dünyasına ve akademik hayata yeni bir soluk getirmeyi amaçlamaktadır.

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yayımlanan İktisat, İşletme, Maliye, Kamu Yönetimi, Uluslararası ilişkiler, Endüstri ilişkileri, Sosyal Politika, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Tarih, Sosyoloji, Coğrafya, Eğitim Bilimleri, Edebiyat ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları gibi başlıkların oluşturduğu geniş bir alanda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları desteklemeyi ve yayımlamayı amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide özgün makalelerin yanı sıra kitap tanıtımı ve eleştirileri ile editöre mektuplar, toplantı ve konferans raporları da yayımlanabilir. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanacaktır.

Dergi, Sosyal Bilimler alanını ilgilendiren konularda yayın yapan elektronik bir dergidir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerindeki makaleler yayımlanmaktadır. Değerlendirilmek üzere gönderime gönderilen makalelerin, daha önce yayınlanmamış olması, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması, yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Yayınlanan eserlerin telif hakları Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayınlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön inceleme tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen ve uygun bulunan makalelere üç hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilmektedir. Hakemlerden iki olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde yayımlanabilmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi **Social Sciences Research Journal**

SUNUŞ

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Elektronik Dergisi **BANÜSAD**'in beşinci cilt, birinci sayısını okurlarıyla buluşturmuş olmaktan dolayı mutluluk duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

BANÜSAD'in 2022 yılının ilk sayısında, makaleleriyle katkı sağlayan yazarlarımıza, gelen çalışmalarını değerlendiren yayın ve danışma kurulunda olan değerli Bilim İnsanlarımıza dergimize olan katkılarından dolayı şükranlarımızı sunarız.

Dergimizin kuruluş aşamasından beri desteğini gösteren dergi yönetimine ve dergimizin düzenli olarak yayınlanmasını sağlayan rektörümüz Sayın Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR'e teşekkür ederiz.

Yeni sayılarımızda buluşmak dileğiyle...

PRESENTATION

We are pleased to have met with the readers with the fifth volume of Bandırma Onyedi Eylül University, Social Sciences Research Electronic Journal (BANU SSRJ).

We would like to thank our writers who contributed to fifth volume of the first issue of 2022, BANU SSRJ which, we believe, will make significant contributions to the debate, thanks to the contributions of our valuable scientists to the publications and advisory committees.

We thank to our journal Editorial Board for the efforts they have shown in the preparation phase and we are grateful to our rector Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR for his invaluable support.

We hope to meet you in our new issues...

Ahmet AYDIN, Phd
Assoc. Professor

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 1

Haziran / June 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENT

BİR SOSYAL AYRIMCILIK BİÇİMİ OLARAK OJENİK DÜŞÜNCENİN ENGELLİLİĞİN KADIN OLMA HALİ ÜZERİNDEN YENİDEN İNŞAASI <i>THE RECONSTRUCTION OF EUGENIC THINKING AS A FORM OF SOCIAL DISCRIMINATION ON WOMEN WITH DISABILITIES</i> Berçem ÖDEN	1-14
ALTMAN Z SKOR MODELİ İLE BİST SPOR ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN İŞLETMELERİN FİNANSAL DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ <i>EVALUATION OF THE FINANCIAL STATUS OF BUSINESSES TRADED IN BIST SPORTS INDEX WITH ALTMAN Z SCORE MODEL</i> Esmâ TUTAR, Batuhan MEDETOĞLU	15-26
ÖĞRETMENLERİN YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ <i>THE EFFECT OF TEACHERS' GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR</i> Mehmet BULUT	27-49
BAYTARNÂMELERDE BÜYÜ VE TILSIMLAR <i>MAGICS AND TALISMANS IN BAYTARNÂME MANUSCRIPTS</i> Fatih KÖSE	50-70
KANT DÜŞÜNCESİNDE İNSAN DIŞI TÜRLERE YÖNELİK AHLÂKÎ BİR İHTİMAMIN İMKÂNI <i>THE POSSIBILITY OF A MORAL CARE FOR NON-HUMAN SPECIES IN KANT'S THOUGHT</i> Oğuz DÜZGÜN	71-80
A RESEARCH STUDY OF THE EFFECTS OF EDUCATION ON SOFT POWER AND PUBLIC DIPLOMACY: THE CASE OF IRAN INTERNATIONAL AL MUSTAFA <i>EĞİTİMİN YUMUŞAK GÜÇ VE KAMU DİPLOMASİSİNE OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ: İRAN ULUSLARARASI EL MUSTAFA ÖRNEĞİ</i> Ömer İNAN	81-93

**BİR SOSYAL AYRIMCILIK BİÇİMİ OLARAK OJENİK DÜŞÜNENİN ENGELLİLİĞİN
KADIN OLMA HALİ ÜZERİNDEN YENİDEN İNŞAASI**

Berçem ÖDEN¹

ÖZET

Bu çalışmada engelli kadınların, engellerinin ötesinde bir kadın kimliğine sahip olması ve bu bağlamda diğer kadınlar gibi onların da evlenme, çocuk yapma gibi hakları olduğu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı şiddetin yok sayma ve ötekileştirme boyutuna maruz kalan ve çoğu zaman cinsiyetsizleştirilen bu bireylerin maruz kaldıkları durumu, ojenik düşünce ile ilişkilendirilerek özellikle toplumda inşa edilen bakış açısının engellenmesine yönelik bir farkındalık oluşturulması sağlamaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle şiddet kavramına ilişkin tanımlamalar yapılmış, şiddetin bir boyutu olarak ele alınan ojeni kavramı açıklanmış ve günümüzde ojenik şiddetin engelli kadınların bedenlerine yönelerek yeniden varlık kazanmış olduğu ilgili literatürden yararlanılarak desteklenmiştir. Çalışma da ayrıca sosyal içerikli paylaşımlar yapan ve oldukça popüler olan Onedio adlı içerik sitesinde yer alan engelli bir bireyin çocuk sahibi olmasına yönelik bir haber nitel içerikli söylem analizi kullanılarak incelenmiştir. Toplumsal algının yansıtıldığı ve şiddeti geniş kitlelere ulaştıran bu sitede, engelli bireylerin anne olmasına yönelik olumsuz bir söylemin olduğu anlaşılmıştır. Bu olumsuz tutumun oluşturduğu bizlik algısı, başka bir deyişle normal olarak ifade edilen bedenler dışında çocuk sahibi olan veya olmak isteyen bireylere yönelik ayrımcı bir dil kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kökenini ojenik fikirlerden alan ve toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile birleşerek devam eden şiddetin yok sayma/dışlama boyutunun farklı argümanlara tutunarak sürdürüldüğü kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, ojeni, nefret söylemi, kadın bedeni, engelli kadın, medya

**THE RECONSTRUCTION OF EUGENIC THINKING AS A FORM OF SOCIAL
DISCRIMINATION ON WOMEN WITH DISABILITIES**

ABSTRACT

In this study, it is emphasized on the rights of disabled women with a special reference to the right to marry, the right to give birth just like every woman out there as well as the right to have an identity beyond their disabilities. The aim of the study is to raise awareness about the situation of the individuals

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1630-6747, odenbercem@gmail.com

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

who are subjected to discrimination, neglect and violence and who are desexualized most of the time through associating their situation with eugenic thinking. Thus, it is also aimed to foster an awareness to prevent current social perspective against the disabled individuals. In this context, this study makes definitions of violence and explains eugenic as a dimension of violence. It is understood that the violence directed against the bodies of disabled women re-emerged at the very heart of today's society. The study also utilizes a discourse analysis approach to analyze an article published in Onedio – a popular online platform that produces social media content. It is understood that there is a negative discourse about the motherhood of disabled women on this platform where social perception reaches out to the masses. It is also observed on this platform that there is a discriminatory language against the individuals who have or desire to have a child without having a "normal" bodies. In this context, it is presumed that the exclusionary and neglect dimensions of violence, which originates from eugenic ideas and heightens together with sex-role stereotypes, is continuing to grow relying on different arguments.

Keywords: Violence, eugenic, hate speech, female body shape, women with disabilities, media

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan şiddet olgusu, toplumu ve toplumu oluşturan alt sistemlerin sürekli ilerlemesine paralel olarak farklı boyutlar kazanarak sürekliliğini sürdürmüştür. Bu bağlamda temelleri antik döneme dayanan, bir sosyal dışlanma biçimi olan ve toplumu sağlıklı-sağlıksız, yetenekli-yeteneksiz, zengin-yoksul olarak sınıflandıran ojenik düşünce de farklı boyutlar kazanarak kendini yinelemiştir.

Kapitalist ekonomik sisteme geçilmesiyle birlikte üretimde verimli işgücünün önem kazanması, kar sağlamaya katkısı olmayan işgücünü ihmal etmiştir. Bu çerçevede engelli bireylerin pazar piyasasındaki yarış ortamına uyum sağlamayacak olması onların dışlanmasını gerektirmiştir. Ojenik düşüncenin ekonomik sebeplerle keskinleşmesi beraberinde engelli bireylerin sosyalizasyon problemini getirmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı döneminde milyonlarca kişinin yaralanması ve böylelikle engelli birey popülasyonunun artması beraberinde engelli bireylerin topluma kazandırılmasına yönelik çözüm sunan yaklaşımların da doğmasına olanak sağlamıştır. Ancak her ne kadar engelliliğe yönelik insani bir bakış açısı oluşturulsa da diğer taraftan engelliliğin kadın olma hali üzerinden ojenik fikirlerin bir dışlanma biçimi olarak varlığını sürdürmesi durumunun devam ettiği söylenebilir.

Feminist yaklaşımında savunduğu gibi engellilik durumu "Bedenle ilgili üretilmiş olan kültürel bir durumdur ve ırk ya da toplumsal cinsiyet olarak adlandırılan kavramlara benzemektedir" (Orhan & Özkan, 2020:7). Kadın bedenine yönelik oluşturulan toplumsal kalıp yargılar engeli olan bireylerin cinsiyetsizleştirilmesine sebep olmuştur.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Bu çalışmanın amacı ojenik dūřüncenin kùltürel yargılarla birleşerek engelli kadınların, kadın kimliğini örselemesi noktasına dikkat çekmektir. Araştırmanın en temel sorusu ojenik dūřüncenin kadın bedenine yönelik yargılarla nasıl birleştiğidir ve bu bağlamda şiddetin kazandığı farklı boyutlara dikkat çekmektir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kelimeye dayalı bir incelemeden yola çıkararak farklı dillerde şiddet kelimesinin orijinine eğilen Dursun, şiddetin “kuvvet/güç”, “ihlal etme/bozma” gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir. Ona göre bir şeye kuvvet uyguladığımızda ya zararsız bir şekilde “güç/enerji” uygulamış olursunuz ya da kuvveti doğru biçimde kullanmayarak zorlayıcı bir güç ile “şiddet” uygulamış olursunuz. Dolayısıyla farklı dillerde, “kuvvet uygulama” manasında olan şiddet kelimesi enerjinin negatif kullanılması ile doğan bir eylemdir. Bu anlamda şiddet kelimesinin ihlal etme anlamı da ön plana çıkmaktadır. Enerjinin yanlış kullanımı ile doğan şiddet, diğer taraftan bu eyleme maruz kalan kişilerin haklarının ihlalidir (2011: 5-9). Marx’ın “İnsan kendi kendisinin karşısındayken, onun karşısında olan ötekidir” vurgusu aslında şiddeti oluşturan ön koşuldur. Nitekim kişi kendisine yönelik olumlu bir belirleme yaparken, karşısında olan kişiye yönelik bir olumsuzlama gerçekleştirir. Bu bağlamda şiddet sadece “kuvvet uygulama” anlamına gelmeyen, aynı zamanda “ötekileştirmeyi” de içeren bir olumsuzlamadır. Benzer şekilde Özerkmen & Gölbaşı çalışmalarında şiddeti, bir kimseye “kuvvet” uygulama yoluyla zarar vermenin yanı sıra mağdurun bireysel özgürlüğüne yapılan “korkutmak, yok saymak, susturmak” gibi eylemler olarak tanımlamışlardır (2010:5). Birleşmiş Millet (BM) bildirgesinde de (1993), şiddete yönelik yukarıda ifade edilen her iki anlamını da içeren bir tanımlama yapılmıştır. BM’ye göre şiddet, mekân ve zaman fark etmeksizin tehdit etme, zorlama veya kişisel hak ve özgürlüklerin engellenmesini içeren her türlü fiziksel, cinsel ve psikolojik eylemlerdir.

Morgan, toplumun sürekli bir ilerleme halinde olduğunu ve buna bağlı olarak toplumu oluşturan unsurların ve sürekliliğini sağlayan temel kuvvelerin zaman içinde değiştiğini vurgulamıştır (1998:168). Buradan hareketle insanlık tarihi kadar eski olan şiddet olgusunun toplumun ilerlemesine paralel olarak farklı boyutlar kazandığını söyleyebiliriz. iek’in ifade ettiği gibi şiddet, zamana ve mekâna bağlı olarak anlam kazanan bir olgudur. Dolayısıyla günümüzde meydana gelen değişimler ile bağlantılı olarak şiddet çeşitlenerek farklı anlamlarda kendini göstermeye başlamıştır (2017:143). Ancak sürekli yeni boyutlar kazanarak ilerleyen şiddet olgusuna yönelik değişmeyen tek husus, şiddetin güçlüden zayıfa doğru ilerleyen akışı olmuştur. Bu bağlamda dezavantajlı gruplar arasında sayabileceğimiz engelli bireyler şiddete maruz kalma bağlamında en savunmasız gruplar olagelmiştir (Genç v.d, 2009:393).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Birleşmiş Milletler'e göre engelli "Diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir" (2006). Tanımından hareketle, engellilik durumu, engelli olmayan bireylerle aynı koşullara sahip olunmamasının yanı sıra toplumsal düzemde tam ve etkin katılımı da engellemektedir. Engelli olmanın başlı başına eşitsiz bir sonucu varken bir de üzerine engelli kadın olma eklenince eşitsiz koşullar daha da derinleşmektedir. Dolayısıyla engelli kadın, engelinden kaynaklı problemlerin yanı sıra toplumsal yargılar ile de baş etmek zorunda kalmaktadır. Çocuk sahibi olma, evlenme, cinsel birliktelik yaşama gibi birçok istekleri toplum tarafından yok sayılmaktadır. Engellilere yönelik toplum tarafından geliştirilen; tek başına hiçbir şey yapamaz, hastalıklı, kötü talihli gibi tutumlar aslında kökenleri çok eskiye dayanan ancak modern anlamda 1883 yılında Galton tarafından revize edilen, organizmaların istenmeyen niteliklerinin yok edilmesini ifade eden ojeni kavramına dayanmaktadır (Erçetin,1999:173). Başka bir deyişle insan başarısında, irsilik faktörünü öne çıkaran ojeni, toplumun sağlıksız genlerden kurtarılıp, sağlıklı genlerin yetiştirilmesini amaçlayan, üstün insan yaratılması fikrine dayanır (Çağlı, 2011:8-11).

Russell, ojeni kavramının olumlu ve olumsuz olarak üzere iki türünden bahsetmiştir. İyi soylar yetiştirilmesini amaçlayan olumlu ojenik, toplumda kabul edilmiş, başka bir ifade ile iyi genler taşıyan anne babaların daha çok çocuk yapmalarına yönelik teşvikleri içermektedir. Öte yandan tam tersi durumunda olan bireylerin çocuk sahibi olmalarının engellenmesidir. İkinci ojeni türü ise kötü soyların yok edilmesine yönelik olan olumsuz ojeniktir (1983:164-175).

Ojeni kavramı fikir ve içerik olarak zamanla farklı bir boyut kazanmıştır. Mesela Lafargue kapitalist sistem henüz yokken Brezilya'da yaşayan savaşçı ilkel bir kabilede söz etmiştir. Bu kabilede yaşayan yerlilerin, kabile içerisinde bulunan yaşlı ve engelli kimseleri savaşlarda ve eğlencelerde zevk alamayacak olmalarından dolayı bir dostluk göstergesi adı altında öldürdüklerini ifade etmiştir (2015:31). Dolayısıyla Lafargue'nin ele aldığı savaşçı kabile örneği, ojenik fikirlerin farklı argüman ve dayanaklara tutunarak her dönemde bir şiddet biçimi olarak sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Orhan & Özkan çalışmasında, engelliliğin tarih boyunca bireyler tarafından nasıl algılandığına yönelik 2 kuramsal yaklaşımdan bahsetmiştir. Aslında bahsedilen kuramsal yaklaşımlar toplumun ilerlemesine paralel olarak değişen farklı bir boyut kazanan ojenik düşüncenin bir yansımasıdır. Orhan & Özkan'ın ele aldığı ilk model "Medikal (tıbbi) model" dir. Bu modelin düşünürleri, engellilik durumunu sosyal bir bozukluk olarak nitelendirmektedir. Özellikle kapitalist sistemin yaygınlaşmasıyla üretimde kâr maksimizasyonu sağlama, nitelikli bir işgücünü gerektirmiştir. Bu bağlamda yeni ekonomik düzenle engelli bireyler nitelikli işgücünü yerine getiremeyecek olmaları düşüncesi ile toplumsal sürecin dışına itilmiştir. Bu anlamda sağlıklı, sağlıksız olma durumu, verimli-verimsiz ve güçlü-zayıf olma şeklinde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

toplumsal düzlemlerde sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Pazar piyasasında oluşan rekabet engelli bireylerin bu ortama sosyalizasyonuna ters düşmüştür. Dolayısıyla bu model, engelli bireylerin iş gücünde istenen faydayı sağlamayacak olmasından dolayı sürece yabancılaştırılmaları gerektiğine dair bir bakış açısı geliştirmiştir. Diğer bir model olan “sosyal model” ise bir önceki modelde engelli bireylerin sosyal yönünün görmezden gelinmesine karşı bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu bakış açısı mevcut dönemin şartlarına karşılık ortaya çıkmıştır. Modelin ortaya çıktığı dönem 2. Dünya Savaşı’na denk gelmektedir. Savaş koşulları milyonlarca insanın yaralanmasına ve engelli olmasına neden olmuştur (2010:3-4). Dolayısıyla bu model artan engelli nüfusun topluma nasıl kazandırılacağı sorunsalından hareketle gündeme geldiği söylenebilir. Bu çerçevede model, engelli olma durumunun yarattığı toplumsallaşamama sürecine yönelik daha insani bir bakış açısı getirmiştir. Ancak öte yandan engelliliğin kadın olma halinin görmezden gelindiği görülmektedir. Tıpkı Fransız İhtilali sırasında yapılan eşitlik, kardeşlik, adalet gibi fikirlerin toplumun sadece bir kısmını yani erkekleri kapsaması gibi, yukarıdaki modelde de engelli kadınların yeni sosyalizasyon sürecine dahil edilmedikleri anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle yukarıda engellilik durumunun sosyal yönünü ifade eden model diğer taraftan engelliliğin kadın olma boyutunu ihmal etmiştir. Günümüzde bile engelli annelerin anne olması, cinsel birliktelikleri, aile kurmalarına yönelik ayrımcı algı dijital alanda, sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetlerine erişim gibi pek çok alanda varlığını sürdürmektedir. Bu bakış açısı kökenlerini ojenik düşünceden alsa da aynı zamanda toplumlarda kadın üzerine yaratılan beden algısı ile bütünleştirilebilir. Nitekim Engelli Derneği Yönetim Kurulu Üyesi İdil Seda Ak’ın Birgün gazetesinde yer alan vurgusu günümüzde bile engelli kadınların hayatın pek çok alanında karşılaştıkları ayrımcılığın, ojeni algısının şekil değiştirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile birleştiğini destekler niteliktedir. Ak’a göre, engelli olmak özellikle kadın kimliğini örselemektedir. Engelli kadın bireylerin aile kurması, çocuk sahibi olması gibi istekleri görmezden gelinmektedir. Özellikle üreme ve cinsel sağlık gibi konularda bedensel engelli kadınlara yönelik özel jinekoloji koltuğu gibi hizmetler olmadığını dile getiren Ak, bu durumun engelli kadınların cinsiyetsizleştirilmesine neden olduğunu vurgulamaktadır (Ak, 7 Mart 2020).

Benzer şekilde Oytun (2009)’un ifade ettiği gibi fiziksel engelli annelerin çocuklarını doktora götürmekte zorlanması, onların yetersiz oluşundan kaynaklı bir durum değildir. Toplumun onların önüne koyduğu bir başka engeldir. Özellikle toplumsal algının yarattığı engelli bireylerin görmezden gelinmesi sağlık hizmetlerine erişim noktasında da öne çıkmaktadır. Hastanelerin dik merdivenleri, zeminlerin kaygan oluşu gibi birçok eksiklik engelli bireylerin toplumsal alanlarda erişiminin kısıtlandığını göstermektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Literatür incelendiğinde engelli annelerin anne olmasına yönelik yargıları şiddet olgusu ile ilişkilendiren çalışmalar mevcuttur. Ancak bununla birlikte ortaya çıkan şiddet olgusunu ojenik düşünce ve toplumsal cinsiyet yargıları ile birleştiren çalışmalara rastlanmamıştır. Literatüre baktığımızda; Buz & Karabulut çalışmasında, fiziksel engelli kadınların cinsel birliktelik, aile kurma ya da anne olma gibi konularda ayrımcılığa uğradığını ifade etmiştir (2015:8). Bir başka çalışmada, engelli kadınların aile kurması veya çocuk sahibi olması yönünde engelleyici bu tavrın bir cinsel şiddet olduğu öne sürülmüştür (Çiçek & Öncel, 2018:26). Benzer şekilde literatürde birçok çalışma engelli bireylerin anne olma isteklerinin, evlenme ya da cinsel birliktelik gibi konular da yapamaz, beceremez gibi ön yargılarla karşılaştıklarını öne çıkarmaktadır (Atbaşı, 2020:93; Orhan & Özkan, 2020:8-9; Buz & Karabulut, 2015:30-31).

Özellikle çocuk sahibi olma arzuları doğacak çocuğunda engelli olabileceği düşüncesinden veya doğacak çocuğun ebeveyn bakımından yetersiz kalabileceği gibi ön yargılar bir cinsel şiddet örneği olarak karşımıza çıkması, kökenleri çok eski zamanlarda atılan ojeni algısının toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile birleşerek kendini sürdürmesi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Karataş & Çiftçi'nin çalışmasında ifade ettiği gibi, bireyin sağlıklı veya sağlıklı olarak nitelendirilmesi ve bu bağlamda engelli olan bireylerin dışlanarak şiddete uğramalarına kadar giden süreç çok eskilere dayanan toplumsal ön yargılardır. Bir başka ifadeyle engelli bireylere yönelik ayrımcılığın dayanağı "Biz ve ötekiler" anlayışından gelmektedir. Dolayısıyla biz ve ötekiler anlayışı ile toplumdaki bireylerin "normal ve normal olmayan" olarak sınıflandırılması, normal olmayanların ötekileştirilmesine neden olmuştur. Karataş ve Çiftçi'ye göre toplum için kadın olmak zaten başlı başına zor bir şeyken, bir de engelli kadın olmanın çok daha fazla zorlukları vardır. Genellikle engelli kadınların potansiyeli küçümsenmekte, evlenme, çocuk sahibi olma gibi istekleri toplumsal algılardan kaynaklı olarak örselenmektedir. Bu anlamda da hak ihlaline kadar giden sayısız şiddet eylemlerine maruz kalmaktadırlar (2010:148-150).

Foucault'nun ifade ettiği gibi bir toplumu oluşturan şey, o toplumun dini, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısıdır. Bu segmentlere bağlı olarak toplumun bireylerden birtakım beklentileri vardır (2019:63). Bunlar arasında evlenme, işe girme, çocuk sahibi olma gibi birçok görevler vardır. Toplumsal algıya göre, birey bu görevleri yerine getirdiği zaman belirli bir statü kazanmış olur (Karataş & Çiftçi, 2010:149). Ancak engelli bireylere yönelik toplumsal görevler oldukça sınırlıdır. Karataş & Çiftçi'nin belirttiği gibi özellikle engelli kadın bireylerin evlenmeleri ve hatta çocuk sahibi olmaları noktasında engellerinden daha ağır olan bir toplumsal baskı engeli vardır. Bu durum onlara göre engelli bireyin toplumlaşarak kimlik kazanabilmesinde engelleyici niteliktedir. Dolayısıyla bu noktada evlenmek, çocuk sahibi olmak isteyen engelli bireyler çevresi ile çatışmalar yaşayabilmektedir. Özellikle engelli kadının çocuğa yetemeyecek olması algısı veya çocuğa zarar verebilecek olma düşüncesi onların en

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

temel haklarının önüne geçmekte ve ötekileştirilmesine neden olmaktadır (2010:149). Bu durumun en somut örneği, Oytun (2009)'un bir sempozyumda verdiği örnektir; Çocuğunu doktora götüren görme engelli bir annenin, muayene sırasında zaten hasta olmasından dolayı huzursuz olan çocuğunun üzerindeki kıyafetleri çıkartmaya çalışırken, doktorun belki de iyi niyetli bir tavırla yanındaki hemşireye dönerek “Bebeğin üzerini çıkartın hemşire hanım, annesi görme engelli yapamaz” diyerek müdahale etmiştir. Her ne kadar anne kendi yapabileceğini söylese de doktor tarafından anlaşılmamıştır. Dolayısıyla bu örnekte görüldüğü gibi sağlık kuruluşlarında görevlilerin engelli anneye yaklaşımı toplumsal önyargıların bir ürünüdür. Genel olarak engelli bireyin kendi başına bir işi yapamayacağı, çocuğuna yardım edemeyeceği gibi olumsuz bir algı vardır.

Durumu engelli kadınlar açısından ele alan çalışmalara baktığımızda, Buz & Karabulut'un araştırması öne çıkmaktadır. Çorum'da fiziksel engelli kadınlarla görüşmeye dayalı yapılan araştırmada, engelli kadınların en çok problem yaşadıkları konu toplumdaki cinsiyete dayalı yaklaşımlar sebebiyle eğitim, istihdam ve aile kurma gibi konular olduğu ve bu anlamda toplumsal alanda ayrımcılığa maruz kaldıkları saptanmıştır. Ayrıca engelli kadınların cinsel birliktelik, evlenme veya anne olma gibi isteklerin örselendiği saptanmıştır (2010:42-43). Trabzon'da engelli kadınlarla yapılan bir başka çalışma da ise, engelli bireylerin insanların bakışlarından, kendilerine yönelik önyargılardan ve ötekileştirilmekten yakındıkları ifade edilmiştir (Duman & Doğunay, 2016:20-21). Fiziksel engelli bireylerin toplumda maruz kaldıkları dışlanmayı ele alan bir başka çalışmada ise 60 fiziksel engelli birey ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılar kamusal alanlarda kendilerine yönelik yapılan düzenlemeleri yetersiz bulunduğunu ifade etmiştir. Sosyal anlamda da dışlandıklarını vurgulayan katılımcıların bir bölümü en çok medyada kendilerini yardıma muhtaç, yetersiz olarak lanse ettirilmesinden ve cinselliklerinin yok sayılmasından yakınmışlardır. Ayrıca toplum tarafından kadın/ erkek olarak görülmediklerini ve bu anlamda cinsiyetlerinin görmezden gelindiği vurgulanmıştır. Toplumun bu algısından rahatsız olan engelli katılımcılar kendilerini önemsiz hissettiklerini ifade etmişlerdir (Ergüden, 2008:105-109).

Sonuç olarak kökenini ojenik düşünceден alan ve tarihsel süreçte kadın bedenine ilişkin yaklaşımlarla birleşerek farklı özellikler kazanarak günümüzde de söylem bulan toplumsal yargılar, diğer taraftan engelli bireylere yönelik nefret söylemi ile ilişkili şiddeti ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada yukarıda iki manada ifade edilen şiddetin “ihlal/ bozma” anlamı ön plana çıkmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de oldukça revaçta olan, sosyal içerikli paylaşımlar yapan Onedio adlı içerik sitesinde paylaşılan, “Engelli fenomen Ayça ve Mesut Özeker ailesiyle ilgili ortaya atılan iddiaları

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

okuyunca ne düşüneceğinizi şaşıracaksınız” başlıklı haber (Onedio, 10 Haziran 2021) nitel araştırmanın söylem analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir.

Söylem en geniş anlamıyla “Dilin kullanım şekline, ne için kullanıldığına ve kullanıldığı sosyal bağlama dikkatleri çeken geniş yelpazede bir yaklaşımdır” (Güngör, 2020:3). Eleştirel söylem analisti Van Dijk’e göre söylem analizi, dil veya kullanılan söylemin biçimsel özelliği ile ilgilenmez, daha çok söylemin öznel ve psikolojik olan bağlamı ile ilgilenir. Başka bir ifadeyle kimin ne söylediği, hangi amaçla ve kime yönelik söylediği önemlidir (Çelik &Ekşi, 2008:105). Dijk, söylemi denetlemenin yolu olarak bağlamın denetlenmesini işaret etmiştir. Toplumda gücün destekçisi olan medyanın sundukları haberlerin ifşa edilmiş biçimi, kullanılan alıntılar, başlıklar aslında mevcut ideolojiyi yansıtan söylemin bileşenleridir (İnceoğlu & Sözen, 2012:23). İdeolojilerin belirlenmesinde dil başat rol oynar. Bu anlamda kullanılan sözcükler, söz öbekleri, ifade edilmiş biçimi söylemi oluşturur (Çelik &Ekşi,2008:106). Haber ise bir toplumda hâkim söylemlerin bir parçası olarak, mevcut ideolojinin “bizlik” sınıflandırması üstünden, söylem ve ideolojiyi de içine alarak, negatif, küçümseyici ifadeler, küfür, hakaret, susturma, yok sayma, aşağılama gibi olguları kullanır. Böylece dışladığı grupları halk güvenliğine zarar verici kişiler gibi göstererek, toplumda “öteki” olana karşı ön yargıları ve ayrımcılığı alevlendirir. (İnceoğlu &Sözen, 2012:24).

Hemen hemen her konuda içerik paylaşan Onedio isimli sosyal içerik sitesi bir taraftan toplumsal algınının yansıtıldığı diğer taraftan da ötekine karşı ayrımcılığın kolaylıkla yayılabileceği ve bu anlamda şiddeti geniş kitlelere ulaştırma potansiyeline sahip olan bir platformdur. Ojenik düşüncenin şekil değiştirerek, belirli argümanlarla kendisini meşrulaştırdığı ve kadın bedenine ilişkin yargılarla birleştirdiğini, bu anlamda engelli olmanın kadın olma halinin göz ardı edildiğini varsayan çalışmada, engelli kadınların anne olmasına yönelik paylaşılan bir içerik incelenecektir. Böylelikle toplumsal düzlemde engelli kadınlara yönelik kullanılan ayrımcı dil belirlenecektir.

Ayrımcılık en genel anlamıyla, bireylerin ya da grupların birtakım nitelikleri sebebiyle toplumsal düzlemde karşılaştıkları eşitsiz muamelelerdir (Akpınar, 2015:3). Ancak ayrımcılık heterojen bir yapıya sahiptir. Başka bir ifadeyle ayrımcılık, içinde çeşitlilik barındırmaktadır ve farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bununla birlikte Çelenk’in ifade ettiği gibi bazı ayrımcılık çeşitleri kolaylıkla anlaşılabilir ifadeleri içerirken, bazılarının ayrımcılık içerip içermediğini anlamak için özel bir duyarlılık gerekmektedir (2010:221). Bu bağlamda çalışmada söz konusu ayrımcı dil belirlenirken, Akdağ ve diğerlerinin çalışmalarında, “Doğrudan Ayrımcılık”, “Dolaylı Ayrımcılık”, “Çoklu Ayrımcılık” ve “Taciz” olarak kategorileştirdikleri ayrımcılık türlerinden yararlanılmıştır (2016: 6-13). Doğrudan ayrımcılık açık bir şekilde, kişi veya grupların farklı özellikleri sebebiyle eşitsiz bir tutum ile karşılaşmasıdır (Çelenk, 2010: 221). Dolaylı Ayrımcılık, görünüşte tarafsız olsa da uygulamada belirgin

bir şekilde belli bir gruba ait kişileri, diğer kişilere nazaran ayrımcılığa maruz bırakan tutumları içerir (Baybora, 2010:37). Çoklu ayrımcılık, kişinin tek bir konuda birden fazla ayrımcılığa maruz kalma durumunu ifade eder. Taciz ise, “İnsan haysiyet ve itibarının çiğnenmesi amacını taşıyan veya o sunucu doğuracak ya da yıldırıcı, düşmanca, başkalarının gözünde alçaltıcı, aşağılayıcı bir durum yaratacak, kasıtlı veya kasıtsız her türlü davranıştır” (Akdağ vd., 2016: 11-12).

Çerçevesi belirlenmiş bu sınırlar içerisinde haberin söylem analizi aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

4. BULGULAR

Van Dijk'e göre başlıklar haber sunumunda etkin bir role sahiptir. Başlıklar söz konusu içerik ile ilgili özet bilgi sunulmaktadır. Genellikle devrik bir cümle yapısı ile oluşan başlıkların ideolojik bir işlevi vardır (Gürses, 2017:549). Onedio adlı içerik sitesin de kızgınlık belirten bir ikon ile atılan “Engelli fenomen Ayça ve Mesut Özker ailesiyle ilgili ortaya atılan iddiaları okuyunca ne düşüneceğinizi şaşıracağız!” başlık aslında haberin içeriğine yönelik okuyucuya ipucu vermektedir. Başlığın son derece olumsuz anlamda okuyucuyu yönlendirici etkisi ve kullanılan dilin ayrımcılığı ilk bakışta fark edilmektedir. Haber, yaygın olarak kullanılan Instagram adlı uygulamada oldukça fazla takipçisi olan engelli bir aile üzerine yapılmıştır. Ayrıca ailenin kimliği açık bir şekilde verilerek nefret söylemine hedef oluşturulmuştur. Ailenin ilk başta televizyonda yayınlanan bir programa konuk olması ve bu programdan sonra ünlü olarak para kazanmaya başlamış olduğu ifade edilmiştir. İçerikle birlikte haberde ailenin söz konusu programdaki görüntüsü de paylaşılmıştır. Paylaşılan fotoğrafta program sunucusu, Mesut ve Ayça Özker çifti ve oğulları Murat yer almaktadır. Seçilen fotoğraf ve haberde ailenin programdan sonra ünlü olarak para kazanması cümlesi aslında oldukça manalıdır. Fotoğrafta ailenin başlarını eğerek durması onların kendilerini mağdur olarak göstermeye çalıştıklarına ve bu sayede kendilerine sosyal medyada gelir sağladıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Sosyal medya aracı olan ve günümüzde oldukça popülerleşen Instagram son zamanlarda birçok insan için bir gelir kapısı haline dönüştüğü bilinmektedir. Ancak bu platformda ünlü bireylerin bile toplumun ojenik düşünceye dayalı algısını yansıtan normal olan ve normal olmayan sıfatları ile ifade edildikleri bu haber üzerinden de anlaşılmaktadır. Başlıktaki engelli fenomen ailesi bu ifadeyi destekler niteliktedir. Normal bir birey tıpkı haberdeki çift gibi sosyal medya platformlarında para kazanmasının ve ünlü olmasının haber değeri yokken, çiftin engelli olma durumunun özellikle belirtilmesi yine dijital alanda da devam eden ayrımcılığı gösterir niteliktedir. Ayrıca sanki fenomen olmanın toplumun normal kabul ettiği kişilerle sınırlı olduğu gibi bir çağrışım dili haberde kullanılmıştır. Bu bağlamda haberin söylem dili çoklu bir ayrımcılığa işaret etmektedir. Çiftin hem engelli olması hem de sosyal medyada para kazanmasına yönelik olumsuz ifadeler “çoklu bir ayrımcılık” söylemi yaratmaktadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Haberin devamında aile ile ilgili sosyal medyada ünlü olan “zamaningo_şey” adlı bir Instagram hesabının ortaya attığı bir iddiadan bahsedilmiştir. Atılan iddia ailenin doğuştan engelli olması ve bu durumun onların sağlıklı bir çocuk dünyaya getirmesine engel olmasıdır. Ayrıca haberde ailenin bir gen taraması yapmadan dünyaya bir çocuk getirmesi ve kendi acılarına ortak ettikleri bu çocuk üzerinden sosyal medyada para kazandığı iddiası da ortaya atılmıştır. Ancak burada da engelli bireyin anne olmasına yönelik toplumsal algı kendini göstermiştir. Sağlıklı olmayan bir annenin çocuğunu sağlıklı bir anne kadar düşünemeyeceği, ona yeterli olamayacağı ve ihtiyaçlarını karşılayamayacağı algısı devam etmektedir. Bu anlamda ojenik fikirlerin toplumsal cinsiyete dayalı rollerle birleştiği ifade edilebilir. Annelik sadece normal olarak belirtilen bedensel özellikteki kadınlara atfedilmiş bir durummuş gibi lanse edilmektedir. Dolayısıyla engelli olmanın anne olma hali gözden kaçırılmaktadır. Bu noktada da haberin çoklu ayrımcı dili ön plana çıkmaktadır.

Haberde engelli annenin çocuğunu paylaştığı ve altına kendi düşüncelerini paylaştığı bir Instagram postuna yer verilmiştir. Küçük çocuğun annesi tarafından paylaşılan ve haberde de paylaşılacak üzere seçilen fotoğrafında bacak kısmında kemik eğriliği fark edilmektedir. Anne Özeker’in paylaşımı altına yaptığı yorum da dikkat çekmektedir. Anne, son zamanlarda oğlunu özellikle paylaşmadığını ve gelen yorumlardan çok yorulduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı her paylaşımı altında insanların “Yürüyordu bu çocuk ne yaptınız” şeklinde kendilerini suçlayan yorumlar yapmalarından oldukça rahatsız olduklarını vurgulamıştır. Bunlara ek olarak anne, çocuğunun kendi ihmalleri sonucu bu hale gelmediğini ve doktora götürmedikleri yönündeki suçlamalara yönelik açıklamalara yer vermiştir. Annenin bu açıklaması birçok Instagram kullanıcılarından, anneliğine yönelik eleştiriler aldığını gösterir niteliktedir. Bu anlamda annenin kendini kabul ettirme ve açıklama çabasına girmesi aslında kendini yönelik ötekileştirici söylemden rahatsızlık duyusunun bir sonucudur. Bu bağlamda annenin hem engelli olması hem de engelinden dolayı çocuğuna yetersiz annelik yapıyor söylemleri ile karşılaşması yine bir “çoklu ayrımcılığa” işaret oluşturmaktadır.

Son olarak haberde yurtdışında yaşayan yabancı bir engelli ailenin fotoğrafı paylaşılmıştır. Fotoğrafta engelli çift ve onların normal olduğu ifade edilen çocukları paylaşılmıştır. Özeker ailesi ve bu aileyi karşılaştıran haber de ikinci ailenin çocuklarının gelecekte sıkıntı yaşamaması için birçok araştırma yapmış olduklarını ve tedavi sonucu sağlıklı bir çocuğa ulaşmış oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca tedaviler sonucu engelli bireylerinde sağlıklı çocuklar dünyaya getirebildiği vurgulanmıştır. Haberde kimlikleri açıkça verilen Özeker ailesinin Instagram sayfalarına baktığımızda her ikisinin de sağlıklı bir anne babadan doğduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hiçbir engeli olmayan bir bireyin çocuklarının engelli doğabileceği ihtimalinin olduğunu unutmamak gerekiyor. Bu anlamda gen testinin yapılması sadece engelli bireylerin yapması gereken bir şey olarak vurgulanmaması gerekiyor. Aynı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

zamanda sağlıklı bireylerinde böyle bir ihtimali olması dolayısıyla ötekileştirici bir ayırım yapmadan tüm bireylere yönelik bir söylem kullanılması gerekiyor. Bu çerçevede haberin doğrudan ayrımcı bir söyleme sahip olduğu söylenebilir. Gen taramasının sadece sağlıksıza uygulanmasına yönelik haklı bir neden yoktur. Ayrıca sağlıklı bir kişinin de engelli bir çocuuğa sahip olabileceği olasılığı göz önünde tutulursa haber söylemi tek taraflı bir muamele içermektedir. Bu durumda engelli bireye yönelik “doğrudan ayrımcılığa” işaret etmektedir.

Haberin ayrımcı söylemi ve bu bağlamda da şiddeti yönlendirici etkisi habere yapılan yorumlara da yansımıştır. Kullanıcıların büyük bir çoğunluğu anneyi hem dilenci olmakla suçlayarak hem de engelline rağmen çocuk yapmasından dolayı eleştirerek “anneye yönelik çoklu bir ayrımcılık” söylemi oluşturmuşlardır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Toplumu engelli ve sağlam olarak iki sınıflandırmaya tabi tutan ve kökenleri çok eskiye dayanan ojenik düşüncesi hala toplumsal düzlemde varlığını sürdürdüğu anlaşılmaktadır. Ancak bir sosyal ayrımcılık türü olarak ortaya çıkan ojenik fikirler, günümüzde doğrudan soykırıma dayanan insanlık dışı fikirlere dayanmamaktadır. Fakat bununla birlikte kendisini meşrulaştıracak birçok araçla ayrımcılık yaratmaya devam etmektedir. Bulgulardan da anlaşıldığı gibi ojenik fikirlerin yeni hedefi en genelde engelli bireyler onun da özelinde engelli kadınlardır. Özellikle engelli kadınların anne olmasına, evlilik kurmasına ve cinsel birliktelik yaşamasına çevrilen ojenik okların toplumsal düzlemde söylem bulması, sağlam argümanlara dayanarak meşrulaştırılmıştır. Bu argümanların başında doğacak çocuğunda annesi ve babası gibi ortak acıyı yaşaması düşüncesi, doğan çocuk sağlıklı olsa bile ailesinin engelli oluşundan dolayı psikolojik olarak etkileneceği gerekçeleri veya annenin çocuğuna temel bakım vermesinde yetersiz olabileceği düşünceleri engelli kadınların önüne koyulan bir diğer engel olmuştur. Bu anlamda engelli kadınların engelli olmalarının yanı sıra bir de toplumsal söylemlerin önlerine koyduğu engellerle çoklu bir ayrımcılığa maruz kalmışlardır.

İncelenen haberin söylem diline baktığımızda hedef gösterilen aileye yönelik çoklu ve doğrudan ayrımcılık dili içerdıği görülmektedir. Bunun yanı sıra engelli çiftin ve çocuklarının kimliklerinin açık bir şekilde verilmesi onların toplum önünde aşağılayıcı bir duruma sokması sebebiyle taciz edici bir söylemin olduğu anlaşılmaktadır. Haberde ailenin araştırmadan, gen testi yaptırmadan çocuk sahibi olmaları sorumsuzluk ve bencillik olarak lanse edilmiştir. Oysa sağlıklı bireylerin de engelli çocuklar dünyaya getirebileceği göz önüne alınırsa, sadece engelli bireylerin üremelerinin sağlıklı olması için sunulan ve ayrımcılık içeren çözüm önerileri olmamalıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Bununla birlikte engelli kadınların sağlıklı bir şekilde çocuk sahibi olmalarına yönelik iyileştirmeler yapılmalıdır. Ayrıca toplumdaki ayrımcı bakış açısı değiştirilmelidir. Diğer tüm kadınlar gibi anne olma isteği olan engelli kadınların engelleri anne olmaya engel olmadığı, onların da her anne gibi çocuklarını koruyup iyi bir şekilde yetiştirebileceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda sağlık, eğitim, istihdam gibi birçok alanda engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullara sahip olmasının yolu açılmalıdır

KAYNAKÇA

- Ak, S.İ., “Hem Engelli Hem Kadın Olmak Çok Daha Zor”, Birgün, 07.03.2020 [Hem engelli hem kadın olmak çok daha zor \(birgun.net\)](http://www.birgun.net)
- Akdağ, ř.A., Aksaç, T.G., şimşekcan, T.N., Kara, Ö. (2016). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Engelli Kadın El Kitabı. Ayrımcılık: Engelli Kadınlara Hak Temelli Aktif Destek Projesi Nisan 2016 Ankara.
- Akpınar, T. (2015). AB İşgücü Piyasasında Cinsiyet Ayrımcılığının Boyutları ve Ortadan Kaldırmaya Yönelik Çabalar. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(4), 1-22.
- Atbaşı, Z. (2020). Engelli Kadınların Kamu İstihdamının Değerlendirilmesi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(1), 91-99.
- Baybora, D. (2010). Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Yaş Ayrımcılığı Düzenlemesi Üzerine. Çalışma ve Toplum, (1), 33-57.
- Birleşmiş Milletler (1993). Kadınlara Yönelik şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge. [BM Kadına Karşı şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirgesi 20.12.1993.pdf \(tbmm.gov.tr\)](http://www.tbmm.gov.tr).
- Birleşmiş Milletler (2006). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. https://eob.marmara.edu.tr/eob_menu/koordinatorkluk/engelli-haklari-ve-etik/birlesmis-milletler-engellilerin-haklarina-iliskin-sozlesmesi/
- Buz, S. & Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma. Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 25-45.
- Çağlı, E. (2011). Kemalist Dönemin Ojeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Çelenk, S. (2010). Ayrımcılık ve Medya. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (Ed.). Televizyon Haberciliğinde Etik, Ankara: Fersa Matbaacılık.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Çelik, H. & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27 (27), 99-117.

Çiçek, E. & Öncel, S. (2018). Engelli Kadına Yönelik Şiddetin Diğer Boyutu: Cinsel Şiddet. Uluslararası Hakemli Kadın Hastalıkları ve Anne Çocuk Sağlığı Dergisi, 13:126-146.

Çiçek, H. (2017).Döngüsel Bir Eylem Olarak Şiddet. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34: 141-152.

Duman, A. N., & Doğanay, G. (2016). Trabzon’da Engelli Kadın Profili. KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 315-339.

Dursun, Y. (2011). Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir? FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 12: 1-18.

Erçetin, S. (1999). Biyoteknoloji ile Değişen Dünya Düzeni ve Eğitimi-1. Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18, 169-180.

Ergüden, D. (2008). Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi

Foucault, M. (2019). Öznenin Yorum Bilgisi. Ferda Keskin (Çev). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Genç, Y., Altıparmak, İ. B., Ustabası Gündüz, D. (2019). Kadına Yönelik Şiddetin Erkekler Tarafından Değerlendirilmesi: Sakarya Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21:2:391-408.

Güngör, B. (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması Ve Eleştirel Söylem Analizi, Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 1-12.

Gürses, F. (2017). Kadın Cinayetlerinde Haber Söylemi: Münevver Karabulut Ve Özgecan Aslan Haberleri Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72(3), 541-568.

İnceoğlu, Y. & Sözeri, C. (2012). Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu: “Ya sev ya terk et ya da...” Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları, Yasemin İnceoğlu (der.) içinde İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 23-37.

Karataş, K. & Çiftçi, E. (2010). Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Kadın Çalışmaları (Özel Seri), 3(13), 147-153.

Lafargue, P. (2015). Tembelli Hakkı. (I, Ergüden). Kırmızı Kedi Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1019683

BANÜSAD, 2022; 5(1), 1-14

Morgan, L.H. (1998). Eski Toplum II. Ünsal Oksay (Çev). Payel Yayınları.

Onedio, <https://onedio.com/haber/engelli-fenomen-ayca-ve-mesut-ozeker-ailesiyle-ilgili-ortaya-atilan-iddialari-okuyunca-ne-dusuneceginizi-sasiracaksiniz-909317>, (Erişim Tarihi: 10.06. 2021).

Orhan, S. & Özkan, E. (2020). Engelli Kadın Olmak. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (1), 1-19.

Oytun, F. (2006). Engelli Kadınların Sağlık Sorunları ve Beklentileri, 24 Mart 2009, Engelli Kadın ve Sağlık Sempozyumu, Ankara. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/engelli_kadin/fatma_oytun.doc

Özerkmen, N. & Gölbaşı, H. (2010). Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 15:23-37.

Russell, B. (1983). Evlilik ve Ahlak. Vasıf Eranus (Çev). Say Kitap.

**ALTMAN Z SKOR MODELİ İLE BİST SPOR ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN
İŞLETMELERİN FİNANSAL DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Esmâ TUTAR¹

Batuhan MEDETOĞLU²

ÖZET

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri için finansal olarak başarılı olabilmeleri ve faaliyetlerini kesintisiz şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Finansal açıdan başarılı olamayan işletmeler, finansal başarısızlık riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Finansal başarısızlık, işletmeler için olumsuz olası sonuçlara neden olmakta ve hem şirketler hem de ülkeler için istenmeyen durumlara yol açmaktadır. Finansal başarısızlık işletmelerin yaşamlarının sonlanması veya faaliyetlerin yenilenerek yeni düzenlere geçmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu çalışma, BİST Spor Endeksinde yer alan işletmelerin finansal başarısızlıklarının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada BİST Spor Endeksinde yer alan dört işletmenin, 2017-2020 yılları finansal tablo verileri kullanılmıştır. Çalışmada Altman Z Skor Modeli ile BİST Spor Endeksinde yer alan işletmelerin finansal başarı durumları analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, BJKAS işletmesi 2020 yılında belirsiz alanda kalırken, diğer işletmelerin ilgili dönemleri sıkıntılı ya da başarısız olarak nitelendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altman Z Skor, Finansal Başarısızlık, BİST Spor Endeksi

**EVALUATION OF THE FINANCIAL STATUS OF BUSINESSES TRADED IN BIST
SPORTS INDEX WITH ALTMAN Z SCORE MODEL**

ABSTRACT

In order for businesses to reach their goals, they must be financially successful and perform their activities uninterruptedly. Businesses that are not financially successful face the risk of financial failure. Financial failure causes negative possible consequences for businesses and leads to undesirable

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans Ekonomisi Bölümü, es.altinbas@gmail.com.tr.

² Öğretim Görevlisi, Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, bmedetoglu@mehmetakif.edu.tr.

DOI: 10.38120/banusad.1103181

BANÜSAD, 2022; 5(1), 15-26

situations for both companies and countries. Financial failure results in the end of the life of the enterprises or the renewal of the activities and the transition to new orders. This study was carried out in order to determine the financial failures of the companies included in the BIST Sports Index. In the study, the financial statement data of the four companies in the BIST Sports Index for the years 2017-2020 were used. In the study, the financial success of the companies in the BIST Sports Index was analyzed with the Altman Z Score Model. As a result of the study, it was concluded that while the BJKAS enterprise remained in the uncertain area in 2020, other enterprises were described as troubled or unsuccessful in the relevant periods.

Keywords: Altman Z Score, Financial Failure, BIST Sports Index

1. GİRİŞ

İşletmeler, toplumun mal ve hizmet ihtiyacını karşılayan, kâr sağlama, uzun dönemde varlığını sürdürme, gelişme gibi amaç ve hedeflere sahip kuruluşlardır. İşletmelerin finansal amaçları piyasa değerini ve ortakların servetlerini maksimize etmektir. İşletmelerin bu finansal amaçlara ulaşabilmek için başarılı olması gerekmektedir. İşletmeler için finansal başarı optimum düzeyde stok, alacak, nakit politikası izlemek ve finansman, temettü, yatırım kararlarını doğru verebilmek ile gerçekleşmektedir. İşletmeler başarılı olamadığı durumda finansal başarısızlık riski ile karşılaşmakta ve sonuçları işletmeler için olumsuz nitelikte olmaktadır.

İşletmelerin finansal başarısızlıklarını teknik başarısızlık ve iflas olarak iki başlık altında toplanmaktadır (Uzun, 2005). Teknik başarısızlık işletmelerin varlıklarının borçlarından fazla olsa bile, işletmelerin almış oldukları siparişlerde bir istikrar olmaması, alacakların zamanında tahsil edilememesi, işletme bünyesindeki hata ve hilelerin çok olması gibi nedenlerle işletmelerin borçlarını vadelerinde ödeyememeleri durumdur. Kısaca özetlemek gerekirse işletmelerin teknik likiditelerini kaybetmeleri durumu teknik başarısızlıktır. İflas ise işletmelerin borçlarının defter değerinin varlıkların defter değerinden daha yüksek olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durumda işletmelerin defter değeri negatif olmakta ve borçlarını ödeyemez duruma düşmektedir. İflas durumu teknik başarısızlık durumundan daha kötü olmakla birlikte finansal başarısızlığın son noktası olmakla birlikte tanımlamasını yasalardan almaktadır.

Literatürde finansal başarısızlığı ölçen çeşitli modeller bulunmaktadır. Bu modeller, belirli bir sistematik oluşturularak işletmeleri başarılı ya da başarısız olarak sınıflandırmakta ve finansal başarısızlık riskine karşı tahmin gerçekleştirmektedir. Gerçekleştirilen bu tahminler finansal başarısızlığı öngörme ihtimali sunması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada literatürde yer alan Altman Z Skor

modeli kullanılmıştır. Altman Z Skor Modeli, işletmeleri finansal başarı açısından sınıflandırılmaya tabi tutması ve belirli bir kriter oluşturması açısından yol gösterici nitelik sağlamaktadır.

Çalışma giriş bölümü ile başlamış ve çalışmanın devamında finansal başarı ile finansal başarisızlık kavramları anlatılmıştır. Çalışmada Altman Z Skor Modelleri anlatılmış ve analiz gerçekleştirilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL EVEVE

İşletmeler, uzun dönemde varlığını sürdürme, gelişme, mal ve hizmet üretimi sağlama, topluma hizmet ve sürdürülebilirlik gibi hedeflere sahip olan ekonomik kuruluşlardır. İşletmeler, firma içi ve dışı kaynakları ile hedeflerine ulaşabilmeyi ve varlığını sürdürebilmeyi amaçlamaktadır. İşletmelerin sahip olduğu ve faaliyetlerini sürdürmelerini sağlayan çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar yönetim, üretim, finans, pazarlama, muhasebe, insan kaynakları, halkla ilişkiler, araştırma ve geliştirme şeklinde sıralanabilir. İşletmenin fonksiyonlarının etkin şekilde işlemesi ve uyum içinde çalışması işletmenin başarısı için önem arz etmektedir (Mucuk, 2018).

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri için bütün fonksiyonlarının etkin şekilde çalışması gerekmektedir. İşletmelerin faaliyetlerini rahat bir şekilde yerine getirmesi için de finansal olarak başarılı olması gerekmektedir. Finansal başarı, işletmelerin gelir, gider, ödeme, alacak, nakit, stok ve diğer finansal kalemlerinin belirli bir politika ile yönetilmesini ifade etmektedir. İşletmelerin vereceği finansman, yatırım ve temettü kararlarının da etkin şekilde yerine getirilmesi ve optimal yapının oluşturulabilmesi finansal başarının ltlerindedir. Finansal açıdan başarılı işletmeler, nakit akışında sorunla karşılaşmamakta ve düzenli bir finansal yapıya sahip olmaktadır.

Finansal açıdan başarılı olamayan işletmeler ise başarisızlıkla karşı karşıya kalmakta ve başarisızlığın sonucunda çeşitli istenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Finansal başarisızlık kavramı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanan ve işletmenin finansal olarak yükümlülüklerini yerine getirememesi anlamına gelen kavramdır. Finansal başarisızlık, iflas, borçları ödeyememe, varlık kaybı, üretimin durması, faaliyetlerin yerine getirilememesi gibi çeşitli tanımlara sahiptir (Aktaş, Dolunay, & Yıldız, 2003, s. 12). İşletme içi ya da dışı faktörlerden kaynaklanabilen finansal başarisızlık, işletmeler için olumsuz olası sonuçlara neden olduğundan çeşitli önlemler alınmalı ve politikalar belirlenerek bu risk bertaraf edilmelidir.

3. ALTMAN Z SKOR MODELİ

Altman Z Skor Modeli, 1968 yılında Edward I. Altman tarafından geliştirilmiştir. Model belirli kriter ve aralıklar ile işletmelerin iflas ve finansal başarısızlık risklerini öngörme özelliği ile literatürde ön plana çıkmaktadır. İşletmeler çeşitli istatistiksel testlere tabi tutularak belirli skorlar elde edilmekte ve elde edilen skorlar işletmelerin başarı durumu hakkında bilgi vermektedir (Altman, 1968). Altman, 33 iflas etmiş ve 33 faaliyet gösteren işletme ile 22 finansal oranı 5 finansal orana indirgeyerek diskriminant analizi kullanarak Z Skor modelini elde etmiştir. Z Skor Modeli, imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelere uygundur. Elde edilen model aşağıdaki gibidir.

$$Z=1,2.T1+1,4.T2+3,3.T3+0,6.T4+1,0.T5 \quad (1)$$

Modelde T1 Net Çalışma Sermayesinin Toplam Varlıklara Oranını, T2 Dağıtılmayan Kârların Toplam Varlıklara Oranını, T3 Faiz ve Vergi Öncesi Kârın Toplam Varlıklara Oranını, T4 Öz Sermayenin Piyasa Değerinin Toplam Borç Değerinin Defter Değerine Oranını ve T5 Net Satışların Toplam Varlıklara Oranını göstermektedir. Çalışma sonucunda Z değerinin 1,81'den küçük olması işletmeler için başarısızlık, Z değerinin 1,81 ile 2,99 arasında olmasının işletmeler için gri bölgede bulunmasının ve Z değerinin 2,99'dan büyük olmasının ise başarı ölçütü olduğu ifade edilmiştir.

Altman tarafından 1968 yılında geliştirilen Z Skor modeli, özel sektörde faaliyet gösteren imalat işletmeleri için yetersiz olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştiriler sonucunda Altman tarafından özel sektörde faaliyet gösteren imalat işletmeleri için Z' Skor Modeli geliştirilmiştir (Altman, 2000). Geliştirilen model aşağıdaki gibidir.

$$Z'=0,717.T1+0,847.T2+3,107.T3+0,420.T4+0,998.T5 \quad (2)$$

Geliştirilen modelde T1, T2, T3 ve T5 değişkenleri aynı olup, T4 değişkeni Öz Sermayenin Defter Değerinin Toplam Borçların Defter Değerine Oranı şeklinde güncellenmiştir. Z Skor değerlerine bakıldığında ise Z değerinin 1,23'ten küçük olması başarısızlık kriteri, 1,23 ile 2,90 arasında olmasının gri alan ve Z değerinin 2,90'dan büyük olması başarı kriteri olduğu ifade edilmiştir.

Altman tarafından son olarak özel sektörde faaliyet gösteren hizmet işletmelerine yönelik Z'' Skor modeli geliştirilmiştir. Geliştirilen model, çalışmada analizi gerçekleştirilen BİST Spor Endeksine de uygulanmıştır. Geliştirilen model aşağıdaki gibidir.

$$Z''=6,56.T1+3,26.T2+6,72.T3+1,05.T4 \quad (3)$$

Z` Skor Modelinde T1 Net Çalışma Sermayesinin Toplam Varlıklara Oranını, T2 Dağıtılmayan Kârların Toplam Varlıklara Oranını, T3 Faiz ve Vergi Öncesi Kârın Toplam Varlıklara Oranını, T4 ise Öz Sermayenin Defter Değeri Toplam Borç Değeri Defter Değeri Oranını göstermektedir. Z` modelinin kriterleri ise Z değerinin 1,1'den büyük olması başarısızlık, Z değerinin 1,1 ile 2,6 arasında olması belirsiz alan ve Z değerinin 2,6'dan büyük olması başarı göstergesi olarak belirlenmiştir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, Altman Z Skor Modeli ile gerçekleştirilen akademik çalışmalar aşağıda sıralanmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar farklı sektör ve endeksler üzerine uygulanmış ve farklı zaman aralıkları baz alınarak analizler yapılmıştır.

Beaver, tarafından yapılan çalışma, finansal başarısızlık tahmini için gerçekleştirilen ilk çalışmalardan kabul edilmektedir. Beaver, 1954-1964 yılları arasında 79 başarılı ve 79 başarısız işletmeyi örneklem kabul etmiştir. Çalışmada 6 finansal oran kullanılarak 5 yıl öncesine kadar finansal başarısızlık tahmin edilmiştir (Beaver, 1966).

Civan ve Dayı, 2008-2012 yılları verilerini kullanarak, Zonguldak Kamu Hastaneleri Birliği'ne bağlı sağlık kuruluşlarının finansal başarısızlık seviyelerini ölçmeyi hedeflemiştir. Çalışmada Altman Z Skoru ve Yapay Sinir Ağları yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yapay sinir ağlarının finansal başarısızlık tahmininde başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Civan & Dayı, 2014).

Mizdrakovic vd., Sırbistan'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin finansal başarısızlıklarını test etmek için çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2008-2012 yılları arası veriler ile Altman Z Skor, Z' Skor ve çeşitli istatistiksel testler uygulanmıştır. Çalışma sonucunda işletmelerin finansal başarısızlık durumları değerlendirilmiştir (Mizdrakovic, Knezevic, & Stanic, 2015).

Bağcı, tekstil ve hazır giyim sektörünün finansal durumunu analiz etmiştir. Çalışmada 2008-2013 yılları arası verileri Altman Z Skor yöntemi ve çeşitli finansal oranlar aracılığı ile hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda firmaların finansal durumlarının iyi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Bağcı, 2015).

Toraman ve Karaca, Kimya endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin 2010-2013 yılları arası verilerini kullanılarak Altman Z Skor modeli ile uygulama gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda işletmelerin finansal başarıları için toplam varlıklardaki net çalışma sermayesi, stok ve toplam borç pay artışlarının önemli etki gösterdiği tespit edilmiştir (Toraman & Karaca, 2016).

Kulalı, 2000-2013 yılları arasında BİST'te iflas etmiş firma verilerini kullanarak finansal başarısızlık tespiti gerçekleştirmiştir. Çalışmada yöntem olarak Altman Z Skor kullanılmıştır. Çalışma

DOI: 10.38120/banusad.1103181

BANÜSAD, 2022; 5(1), 15-26

sonucunda Altman Z Skor Modelinin iflastan 1 yıl öncesine kadar %95 ve iki yıl öncesine kadar %90 oranında doğru tahmin yaptığı sonucuna ulaşılmıştır (Kulalı, 2016).

Soba vd., BİST'e kote olan ve büyük işletmeler alanında faaliyet gösteren 9 işletmenin finansal başarısızlık düzeylerini ölçmüştür. Çalışmada 2011-2015 yılları arası veriler ve Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 9 işletme risk düzeyine göre sıralanmıştır (Soba, Akyüz, & Uğurcan, 2016).

Akyüz vd., BİST Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri işletmelerinin finansal başarılarını ölçecek oranların tespitini amaçlamıştır. İşletmelerin başarı ölçütü olarak Altman Z Skor modeli ile 23 finansal oran kullanılmıştır. Çalışma sınıflama amacıyla 7 finansal oran kullanılacağı tespit edilmiş ve %94 sınıflama başarısı elde edilmiştir (Akyüz, Yıldırım, Akyüz, & Tugay, 2017).

Mercan ve Akgüneş, BİST Bilişim Endeksinde faaliyet gösteren 12 işletmenin 2010-2015 yılları arası finansal başarısızlığını tahmin etmeye çalışmıştır. Çalışmada Altman Z Skor yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 12 işletmenin 3'ünün gri alanda, 9 işletmenin ise güvenli alanda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Mercan & Akgüneş, 2017).

Kısakürek vd., BİST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal başarısızlıkları için model geliştirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada kriter olarak Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda model elde edilmiş ve modelin doğru sınıflama yüzdesi %91,1 şeklinde tespit edilmiştir (Kısakürek, Arslan, & Bircan, 2018).

Çelik, BİST 30 Endeksinde yer alan imalat işletmelerinin 2015-2017 yılları arasında finansal başarısızlık durumları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yöntem olarak Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 2 firma kritik değerin altında iken diğer firmaların belirlenen değerin üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Çelik, 2018).

Akyüz, BİST Taş ve Toprak alanında faaliyet gösteren işletmelerin finansal başarısızlıkların tespiti amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2014-2018 yılları arası veriler ve Altman Z Skor, Springate ve Fulmer modelleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda riskli şirketler için öneriler sunulmuştur (Akyüz, 2020).

5. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmada BİST Spor Endeksinde yer alan 4 işletmenin 2017-2020 yılları arası finansal tablo verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. BİST Spor Endeksinde yer alan işletmeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. BİST Spor Endeksi

BJKAS	BEŞİKTAŞ FOTBOL YATIRIMLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ő.
FENER	FENERBAHÇE FOTBOL A.Ő.
GSRAY	GALATASARAY SPORTİF SINAİ VE TİCARİ YATIRIMLAR A.Ő.
TSPOR	TRABZONSPOR SPORTİF YATIRIM VE FOTBOL İŞLETMECİLİĞİ TİCARET A.Ő.

Kaynak: (Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2022)

Çalışmada yöntem olarak özel sektörde faaliyet gösteren hizmet işletmelerine yönelik Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır. Çalışmada, özel sektörde faaliyet gösteren hizmet işletmelerine yönelik Altman Z Skor Modeli kapsamında 4 finansal oran kullanılmaktadır. Hesaplanan finansal oranlar katsayılarla çarpılmakta ve Z Skoru elde edilmektedir. Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ő. işletmesinin 2017-2020 yılları arası Z Skor değerleri Tablo 2’de mevcuttur.

Tablo 2. BJKAS 2017-2020 Yılları Altman Z Skor Tablosu

	T1	T2	T3	T4	Z SKORU
2017	-0,52600	0,01054	0,23859	0,00243	-1,81025
2018	-0,73255	-0,26553	-0,05217	0,00053	-6,02119
2019	-0,09788	-0,33890	-0,13728	0,00785	-2,66125
2020	0,47364	-0,18348	-0,03151	0,04823	2,34786

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, 2018 yılında Beşiktaş Spor Kulübü’nün Altman Z Skor değerinin, diğer yıllara göre oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu düşüşün nedenine bakıldığında ve ilgili yılın finansal tabloları incelendiğinde; spor kulübünün 2018 yılında kısa vadeli yabancı kaynak kullanımının diğer yıllara oranla daha yüksek olduğu ve bunun da çalışma sermayesinin düşmesine neden olduğu görülmektedir. Ayrıca 2018 yılında işletmenin öz kaynak piyasa değerinin diğer yıllara göre oldukça düşük seviyelerde seyrettiği de görülmektedir. Fenerbahçe Futbol A.Ő. işletmesinin 2017-2020 yıllarını kapsayan Altman Z Skor analizi Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. FENER 2017-2020 Yılları Altman Z Skor Tablosu

	T1	T2	T3	T4	Z SKORU
2017	0,25193	-0,23990	-0,05479	0,01042	0,51332
2018	0,20076	-0,10360	-0,06243	0,00381	0,56373
2019	-0,00916	-0,07333	-0,03862	0,05033	-0,50584
2020	-0,35074	-0,07341	-0,03904	0,19729	-2,59535

Analiz sonuçlarına göre, Fenerbahçe Spor Kulübü'nün Z Skor değerlerinin, 2020 yılında diğer yıllara oranla daha düşük bir değere sahip olduğu görülmektedir. 2020 yılındaki bu düşüşün nedeninin, işletmenin kısa vadeli borçlarında yaşanan artışın, işletmenin çalışma sermayesini düşürmesidir. Ayrıca 2020 yılında toplam varlıklar miktarının da önceki yıllara nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra 2019 yılında negatif olan net satışlar kaleminde 2020 yılında önceki yıla göre yaklaşık %100 oranında düşüş yaşanması da Altman Z Skor değerinin düşmesine neden olmuştur.

Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş. işletmesinin 2017-2020 yılları arası Altman Z Skor değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. TSPOR 2017-2020 Yılları Altman Z Skor Tablosu

	T1	T2	T3	T4	Z SKORU
2017	-0,76088	-0,32612	-0,28404	0,01969	-7,94261
2018	-1,10001	-0,73035	-0,65791	0,00204	-14,01603
2019	-0,94774	-0,11412	-0,02996	0,00076	-6,78975
2020	-0,19695	-0,01821	0,04420	2,04091	1,08858

Tablo 4 incelendiğinde, 2017-2020 yılları arasında dört büyük takımın Altman Z Skorları arasında en düşük değer, Trabzonspor'un 2018 yılına ait olduğu görülmektedir. Söz konusu değer bu kadar düşük olmasının nedenleri arasında 2018 yılında işletmenin kısa vadeli borçlarında artış yaşanması ve toplam varlıkların kısa vadeli borçlar kadar artmaması olduğu görülmektedir. Ayrıca Trabzonspor'un 2018 yılında faaliyet kârında önceki yıllara göre oldukça önemli bir düşüş yaşanmış ve bu düşüş spor kulübünün faiz ve vergi öncesi kârının azalmasına neden olarak; T3 değerinin diğer yıllara göre daha düşük olmasına neden olmuştur. 2017-2019 yılları arasında negatif olan Altman Z-Skor

DOI: 10.38120/banusad.1103181

BANÜSAD, 2022; 5(1), 15-26

değerinin 2020 yılında pozitif bir değere sahip olmasının altında ise spor kulübünün öz sermaye piyasa değerinde önceki yıllara oranla kayda değer bir artış yaşanması gösterilmektedir. Ayrıca spor kulübü 2020 yılında faiz ve vergi öncesi kârı önceki yılların aksine pozitif bir değer almıştır. Bu iki neden T3 ve T4 değerlerinin artmasına neden olarak Altman Z Skoru'nun pozitif değer almasıyla sonuçlanmıştır.

Galatasaray Sportif Sınai ve Ticari Yatırımlar A.Ş. işletmesinin 2017-2020 yılları arası Altman Z Skor değerleri Tablo 5'te mevcuttur.

Tablo 5. GSRAY 2017-2020 Yılları Altman Z-Skor Tablosu

	T1	T2	T3	T4	Z SKORU
2017	-0,79978	-0,12961	0,04131	0,01105	-5,37992
2018	-0,64580	0,10876	0,10577	0,00180	-3,16929
2019	-0,52655	0,04561	0,09517	0,23467	-2,41951
2020	-0,41105	-0,10859	-0,05848	0,18866	-3,24539

Tablo sonuçları incelendiğinde, 2017-2020 yılları arasında Galatasaray'ın Altman Z Skor değerlerinin her yıl negatif değer aldığı görülmektedir. Bu negatif değerlerin temel kaynağının ise çalışma sermayesi/toplam varlıklar değerini ifade eden T1 değişkeni olduğu görülmektedir. 2020 yılında ise spor kulübünün kârlılığının düşerken, toplam varlıklarının arttığı görülmektedir. Bu sebeple T2 ve T3 değerleri 2020 yılında negatif değerler almıştır.

Tablo 6. Karşılaştırılabilir Altman Z Skor Tablosu

Takım	Yıl	Z Skor Değeri	Durum
BJKAS	2020	2,34786	Belirsiz
FENER	2017	0,51332	Sıkıntılı
FENER	2018	0,56373	Sıkıntılı
TSPOR	2020	1,08858	Sıkıntılı

Tablo 6'da yer alan Altman Z Skor değerleri incelendiğinde BİST Spor Endeksinde yer alan bütün işletmelerin çoğunlukla Altman Z Skor değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Ancak 2020 yılında Beşiktaş'ın Z Skor Değeri 1,1 ile 2,6 değeri arasında olduğundan dolayı belirsiz olarak nitelendirilmektedir. Fenerbahçe'nin 2017-2018 yıllarında, Trabzonspor'un ise 2020 yılında Altman Z Skor değeri 1,1'in altında olduğundan dolayı sıkıntılı olarak nitelendirilmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmeler, mal ve hizmet üretimi sağlayan ve kâr sağlama, uzun dönemde varlığını sürdürme, gelişme ve değer maksimizasyonu gibi hedefleri bulunan ekonomik kuruluşlardır. İşletmelerin amaç ve hedeflerinin içerisinde finansal birtakım hedefleri de bulunmaktadır. İşletmenin finansal hedefleri, piyasa değeri ve ortakların servetini maksimize etme şeklinde sıralanmaktadır. İşletmeler finansal hedeflerine ulaşabilmek için başarılı olmalı ve hem günlük faaliyetlerini sürdürme hem de uzun dönemli varlığını sürdürmede güçlük yaşamama ilkelerine uygun faaliyet göstermelidir. Küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet ortamında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için hem finansal tabloları hem de finansal oranları standartlara uyum sağlamalıdır. Bunun yanında standart oranların sektörden sektöre değişiklik gösterebileceği ve her sektörde farklı bir standart olduğu da literatürde yer almaktadır. İşletmelerin başarılı olamaması durumda istenmeyen olumsuz sonuçlarla karşılaşılmasına finansal başarısızlık ismi verilmektedir. İflas, temerrüde düşme, faaliyetleri durdurma, borsada kottan çıkarılma gibi farklı tanımlara sahip olan finansal başarısızlık kavramı hem işletmeler hem de ülke ekonomisi açısından olumsuz etkilere neden olmaktadır. Çalışmanın amacı, BİST Spor Endeksinde yer alan işletmelerin finansal başarı durumlarının analiz edilmesidir. Çalışmada BİST Spor Endeksinde yer alan dört işletmenin 2017-2020 yılları arası verileri Altman Z Skor Modeli ile analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda işletmelerin finansal açıdan durumları ortaya konulmuş ve işletmeler ait Z Skor değeri gösterilmiştir. Çalışma sonucunda, BJKAS hisse kodlu işletmenin 2020 yılı Z Skorunun belirsiz aralıkta olduğu ve diğer yıllarda yer alan tüm işletmelerin Z Skor değerinin belirlenen aralığın altında yani başarısız ya da sıkıntılı olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin Z Skor değeri incelendiğinde, bütün işletmeler için T4 olarak gösterilen Öz Sermayenin Defter Değerinin Toplam Borç Değerinin Defter Değerine Oranının, diğer finansal oranlardan daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. BJKAS işletmesinin 2020 yılı Z Skor değeri incelendiğinde ise T4 oranı yanında T1 olarak gösterilen Net Çalışma Sermayesinin Toplam Varlıklara Oranının da diğer yıllarına göre yüksek olduğu görülmektedir. İşletmelerin finansal tabloları incelendiğinde de mevcut durumun tutarlı olduğu ve finansal olarak riskin mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında BİST Spor Endeksinde yer alan işletmelerin finansal oranlarının zayıf olmasına karşın dönemsel olarak elde edilen gelirler, taraftarların hisse senetlerine olan talebi ve spor kulüplerinin sektörel sistematığı gereği faaliyetlere devam ettiği ifade edilmektedir. Daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda, BİST Spor Endeksinde farklı finansal tahmin modellerinin uygulanması araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., Dolunay, M., & Yıldız, B. (2003). Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(4), 1-24.
- Akyüz, F. (2020). Taş ve Toprağa Dayalı Sektörde Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 40-51.
- Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Akyüz, İ., & Tugay, T. (2017). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi İşletmelerinin Finansal Başarısızlık Düzeylerinin Oran Analizi ve Diskriminant Analizi Yöntemleri Kullanılarak Ölçülmesi. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 13(1), 60-74.
- Altman, E. (1968). Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.
- Altman, E. (2000). Predicting Financial Distress Of Companies: Revisiting The Z-Score And Zeta Models. *New York: Stern School of Business, New*, 1-54.
- Bağcı, E. (2015). Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Finansal Durum Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37(2), 83-100.
- Beaver, W. (1966). Financial Ratios As Predictors of Failure. *Journal of Accounting Research*(4), 71-111.
- Civan, M., & Dayı, F. (2014). Altman Z Skoru ve Yapay Sinir Ağı Modeli İle Sağlık İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Tahmini. *Akademik Bakış Dergisi*(41).
- Çelik, M. S. (2018). Altman Z-Skor Modeli Kullanılarak Bist-30 Endeksinde Yer Alan İmalat Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesi. *5th International Congress On Political, Economic and Social Studies*, (s. 1-11). Niğe. Mayıs 2, 2021 tarihinde alındı
- Kısakürek, M., Arslan, Ö., & Bircan, H. (2018). İşletmelerin Mali Başarısızlık Tahminlemesi İçin Model Önerisi: BİST'te Faaliyette Bulunan İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 99-114.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2022). *BİST Sektörler*. 2022 tarihinde Kamuyu Aydınlatma Platformu(KAP): <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler> adresinden alındı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1103181

BANÜSAD, 2022; 5(1), 15-26

Kulalı, İ. (2016). Altman Z-Skor Modelinin BİST Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 283-291.

Mercan, Y., & Akgüneş, A. O. (2017). Altman Z Modeli Kullanılarak Finansal Başarısızlık Tahmini: BİST Bilişim Endeksi Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *International Congress On Economic Researches And Financial Markets* (s. 350-357). Edirne: Detay Yayıncılık. Mayıs 2, 2021 tarihinde alındı

Mizdrakovic, V., Knezevic, G., & Stanic, N. (2015). Bankruptcy risk exposure of serbian hotels in the period 2008-2012. *International Conference in Tourism, Singidunum University*. Belgrade.

Mucuk, İ. (2018). *Modern İşletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Soba, M., Akyüz, F., & Uğurcan, Y. (2016). Şirketlerin Finansal Performanslarının Altman Yöntemiyle Analizi: Borsa İstanbul Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 65-87.

Toraman, C., & Karaca, C. (2016). Kimya Endüstrisinde Faaliyet Gösteren Firmalar Üzerinde Mali Başarısızlık Tahmini: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(70), 111-128.

Uzun, E. (2005). İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Teorik Olarak İrdelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(27), 158-170.

ÖĞRETMENLERİN YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİŐİ

Mehmet BULUT¹

ÖZET

Bu araştırma, öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyma amacını içermektedir. Bu araştırmada nicel araştırma modeli ve bağımlı- bağımsız değişken arasındaki ilişki test edilmiştir. Araştırmanın kapsamı; Balıkesir ili Bandırma İlçe Milli EĞitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda çalışan öğretmenlerdir. Örneklem olarak sistematik örneklem modeli tercih edilmiş olup Bandırma İlçe Milli EĞitim Müdürlüğü bünyesindeki tüm ortaokullardan öğretmenler tercih edilmiştir. Araştırmada, 161 öğretmene "Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği" ve "Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği" anket formu üzerinden uygulanmış ve bu formlardan güvenirlilik ve geçerliği yüksek olan 129 tanesi analize dâhil edilmiştir. Araştırma, nicel yöntemle ve anket formu bağlamında yöneltile sorulara verilen yanıtların içerik analiziyle sınırlıdır. Çalışmada, öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili ve aralarında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonunda; öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının yeşil örgütsel davranışın tüm boyutlarıyla anlamlı bir ilişki olduğu ve okullarda "yeşil enerji, tasarruf, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği" konularında müfredat içeriklerinin zenginleştirilmesinin bu ilişkiyi güçlendireceği sonucu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil örgütsel davranış, Sürdürebilir tüketim, Yeşil satın alma, Tasarruf, Çevresel duyarlılık, İklim değişikliği.

THE EFFECT OF TEACHERS' GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR ON SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR

ABSTRACT

This research aims to demonstrate the impact of teachers' green levels of organizational behavior on sustainable consumption behavior. In this study, the relationship between the quantitative research

¹ Yüksek Lisans ÖĞrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü EĞitim Enstitüsü, Disiplinlerarası Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, mehmetbulut18@gmail.com.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

model and the dependent-independent variable has been tested. The scope of the study is teachers working in secondary schools in Bandırma District National Education Directorate in Balıkesir province. The model of systematic sampling is preferred as an example and teachers from all secondary schools within the Bandırma District Directorate of National Education have been preferred. In the study, 129 of the 161 teachers were applied through the “Green Organizational behavior Scale” and “Sustainable consumption behavior Scale” questionnaire and included in the analysis, which has high reliability and validity. The research is limited to content analysis of responses to questions that are addressed in quantitative and questionnaire context. The study concluded that teachers' green organizational behavior levels have an effective and meaningful relationship with sustainable consumption behaviors. At the end of the study, it was emphasized that teachers' sustainable consumption behaviors have a meaningful relationship with all aspects of green organizational behavior and that the enrichment of curriculum content in schools on "green energy, economy, sustainability and climate change" will strengthen this relationship.

Keywords: *Green organizational behavior, Sustainable consumption, Green buying, Saving, Environmental sensitivity, Climate change.*

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı Balıkesir İli Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görevli öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Literatürde yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerine az sayıda nitel ve nicel çalışmalar bulunmakla beraber bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ele alan nicel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırmanın alan yazınına katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bu araştırmada nicel araştırma modeli ve bağımlı- bağımsız değişken arasındaki ilişki test edilmiştir. Araştırmanın kapsamı; Balıkesir ili Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda çalışan 503 öğretmendir. Örneklem olarak sistematik örneklem modeli tercih edilmiş olup Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki tüm ortaokullardan öğretmenler tercih edilmiştir. Araştırmada, 161 öğretmene “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği” ve “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği” anket formu üzerinden uygulanmış ve bu formlardan güvenirlilik ve geçerliği yüksek olan 129 tanesi analize dâhil edilmiştir. Araştırma, nicel yöntemle ve anket formu bağlamında yöneltilen sorulara verilen yanıtların içerik analiziyle sınırlıdır. Çalışmada, öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili ve aralarında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonunda; öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının yeşil

örgütsel davranışın tüm boyutlarıyla anlamlı bir ilişki olduğu ve okullarda “yeşil enerji, tasarruf, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği” konularında müfredat içeriklerinin zenginleştirilmesinin bu ilişkiyi güçlendireceği sonucu vurgulanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeşil davranış, dünya üzerinde yaşayan insan organizmasının çevreye verdiği zararı minimize eden davranış olarak tanımlanmaktadır (Özalp, 2019: 15). Gönüllü nitelik gösteren, iş yerinde ve sosyal yaşamda çevre duyarlılığını özümseyen davranış olarak da tanımlanabilir (Yiğit, 2017: 1). Buradaki tanımdan da anlaşılacağı üzere yeşil davranışların gönüllülük istediği görülmektedir. Araştırmacıların bazıları bu davranışların zorunlu gönüllülüğten kaynaklandığını ifade etmektedirler.

Yeşil örgütsel davranış kavramı ise 1990’lı yıllardan sonra çevresel duyarlılığı arttırmak ve sürdürmek amaçlı, merkezinde çevreyi önemseyen anlayış olan eylemler bütünü olarak ifade edilebilir (Sönmez, 2020: 3). Yeşil örgütsel davranışın özünde; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, teknolojik duyarlılık, yeşil satın alma, kavramları bulunmaktadır (Erbaşı, 2019: 15). Bu kavramları incelediğimizde;

- Çevresel Duyarlılık: Çevre eğitimi tabanında çevre kirliliği, atıklar, enerji ve geri dönüşüm konularına ilgi duyma ve iyileştirme konusunda istekli olma şeklinde tanımlanabilir (Çabuk & Karacaoğlu, 2003: 3).
- Çevresel Katılım: Çevreye zarar konusunda yasal sınırlara uyan, çevreye duyarlı işgören davranışını destekleyen örgütlerin desteklenmesini ve çevreye duyarlı projelerin yaygınlaştırılmasıyla örgüt yönetimlerinin çevre politikalarını benimsemesi olarak ifade edilebilir (Şimşekli, 2004: 2).
- Ekonomik Duyarlılık: Eldeki kaynakları tasarruflu kullanıp, enerjiden iş, sosyal yaşam ve üretim ekseninde maksimum faydalanmayı ifade eder (Sönmez, 2020: 4).
- Teknolojik Duyarlılık: Çevreye duyarlı sivil toplum örgütleri ve araştırma kuruluşlarının ortaya koydukları kıstasları kabul edip ona göre ürün geliştirme süreçlerini ifade eder (Kılınç, 2019: 29).
- Yeşil Satın Alma: Çevresel sorunlarda duyarlı davranarak çevreyi koruyan tüketici davranışı temelinde ürün ve hizmet satın alma şeklinde tanımlanabilir (Öğüt, 2021: 41).

Sürdürülebilirlik, doğal çevreyi koruma odaklı rasyonel büyüme modelidir denilebilir (Hayta, 2009: 2). Başka bir ifadeyle, doğal çevreyi koruma amaçlı tüketimi dengede tutma olarak tanımlanabilir (Diksaç, 2019: 19). Küreselleşen dünyamızdaki hızlı sanayileşme, akabinde tüketimi de hızlandırmış ve doğal kaynaklardaki dengesiz tüketim ve tahrip belirginleşmiştir. Kaynaklardaki azalış 1950-70 yılları arasında artış göstermiş ve örgütleri düşünmeye itmiştir. İlk olarak 1972 Roma Kulübü “Büyümenin Sınırları” raporuyla yeşil çevre konusunda farkındalık oluşmuş olup daha sonra 1987 yılında Dünya

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

Çevre ve Kalkınma Komisyonu “World Commission of Environment and Development” tarafından “sürdürülebilirlik” kavramı ortaya atılmıştır. Brundtland raporunda sürdürülebilirlik, kaynaklardaki arz ve talebin günümüz nesli için dengede tutulması ve sonraki dönemler için kaynaklarda sorun yaşanmaması olarak ifade edilmiştir (Hayta, 2009: 2). 1994 yılında Oslo Sempozyumu’nda sürdürülebilir tüketim, yaşam döngüsünü sağlayacak şekilde tüketimin minimize edilmesi ve sonraki nesiller için doğal dengenin korunması olarak ifade edilmiştir (Dinavasova, 2019: 20). Yine aynı sempozyumda sürdürülebilir tüketimin amacı; kaliteli ve dengeli yaşamı her zaman sürdürebilmek olarak ifade edilmiştir.

2006 yılı Haziran ayında Avrupa Birliği “Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri” adlı yedi maddelik bir karar yayınlamıştır. Kararda; iklim değişikliği ve yeşil enerji, sürdürülebilir ulaşım, sürdürülebilir tüketim, kaynakların doğru kullanımı, halk sağlığı, nüfus ve göç, küresel fakirlik konularına atıfta bulunulmuş olup ekonomik, sosyal ve doğal çevrenin bir bütün olarak dengeli bir seyir izlemesiyle kaynakların korunması konusuna ağırlık verilmesi hususu ifade edilmiştir (Öğüt, 2021: 20).

Sürdürülebilir tüketim, çevreye duyarlı tüketim olarak tanımlanabilir (Tatar, 2015: 4). Kaynakların sürdürülebilirlik sınırları içinde makul kullanımı olarak ifade edilebilir (Hayta, 2009: 3). Başka bir ifadeyle; doğal kaynakların kullanımını azaltan ve atık malzemelerin dönüştürülebilirliğini vurgulayan yaklaşım olarak ifade edilebilir (Ergen, 2014: 55). Sürdürülebilir tüketim davranışı ise, temel ihtiyaçlar konusunda sistemli harcama ile çevre sorunlarını ve gelecek nesilleri önemseme olarak ifade edilebilir (Dinavasova, 2019: 20). Sürdürülebilir tüketim davranışı konusu araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bir ölçek geliştirmeye itmiştir. Yapılan çalışmada sürdürülebilir tüketim davranışını ölçen 17 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir (Doğan vd., 2015). Sürdürülebilir tüketim anlayışının sürdürülebilir tüketim davranışına dönüşebilmesi için çevre ve tüketici eğitimlerinin önemi büyüktür (Şimşekli, 2004: 84). (Bener & Babaoğlu, 1999)’da sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevre bilinci oluşturmada tüketici eğitiminin rolü araştırılmış ve çocukların küçük yaşlarda öğrendikleri tüketim alışkanlıklarının hayatlarının ilerleyen dönemlerini etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ailelerin bilinçli tüketim davranışlarının çocukları olumlu etkilediği vurgulanmıştır.

2.1. Literatür araştırması

Diksaç, (2019)’ da çevre bilinci ve yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş ve araştırma bulguları sonucunda çevre bilincinin ve yaşam tarzlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Dinavasova, (2019)’ da bireylerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışlarına etkisi incelenmiş olup, araştırma bulgularına

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

göre kişilerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili olduğu sonucu vurgulanmıştır. Yiğit, (2017)' de örgütlerde yeşil işgören davranış düzeyleri araştırılmış ve çevre bilinci ve çevreye olan duyarlılık konusunda davranış sergileyen işgörenlerin önemi vurgulanarak literatüre teorik olarak katkı sunmak amaçlanmıştır. Araştırma sonunda işletmelerin çevre dostu etkinliklere daha fazla önem vermeleri hususu vurgulanmıştır. Onurlubaş, (2016)' da tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışını etkileyen faktörler incelenmiş olup “Tüketici Düşünceleri Ölçeği” bağlamında sorulan sorular ışığında cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, medeni durum ve gelir arasında tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışını etkileyen anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tatar, (2015)' te çevresel sorunlarına duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi incelenmiş olup yapılan araştırma sonucunda çevre sorunlarına duyarlılık ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu görülmüştür. Köşger&Gürer, (2020)' de sürdürülebilirlik çerçevesinde yeşil örgüt kültürü adlı üzerine araştırma yapılmış ve sürekli rekabetin olduğu iş piyasasında işletmeler açısından sürdürülebilirlik kavramı ve boyutlarının önemi vurgulanmıştır. Erbaş, (2019)' da işgörenlerin yeşil örgütsel davranışlarını ölçmeye yönelik geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir ölçme aracının geliştirmek amaçlanmış olup geliştirilen ölçeğin hem kuramsal hem de istatistiksel olarak uygunluğu, geçerliliği ve güvenilirliği vurgulanmıştır. Doğan vd, (2015)' te bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesi üzerine bir ölçek geliştirme çalışması yapılmış olup, Geliştirilen ölçeğin boyutları “çevre duyarlılığı”, “ihtiyaç dışı satın alma”, “tasarruf” ve “yeniden kullanılabilirlik” olarak adlandırılmıştır. Alt boyutlardan çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik arasında pozitif yönde, ihtiyaç dışı satın alma ile diğer boyutlar arasında negatif yönde bir ilişki olduğu vurgulanmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın amacı

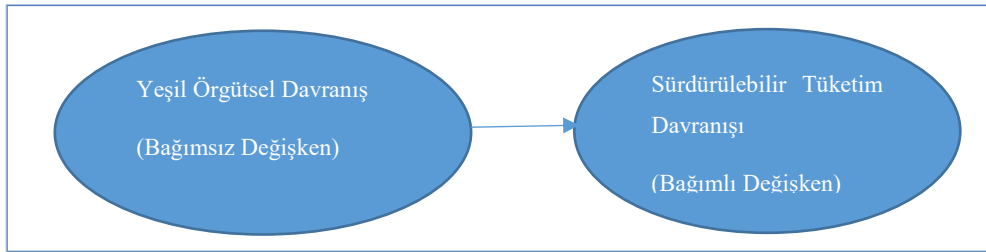
Bu araştırmanın amacı Balıkesir İli Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görevli öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaca yönelik;

- Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış algıları,
- Öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışı algıları,
- Algılanan yeşil örgütsel davranış düzeyi ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişki,
- Algılanan yeşil örgütsel davranış düzeyinin, sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Literatürde yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerine az sayıda nitel ve nicel çalışmalar bulunmakla beraber bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ele alan nicel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırmanın alan yazınına katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

3.2. Araştırma modeli

Araştırma modeli Şekil 1’de belirtilmiştir. Bu modelde yeşil örgütsel davranış bağımsız, sürdürülebilir tüketim davranışı bağımlı değişkendir. Araştırma Balıkesir ili Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı ortaokullarda görev yapan öğretmenlerle Aralık 2021-Ocak 2022 tarih aralığında

yapılmıştır.

Şekil 1. Araştırma modeli

3.2.1. Yeşil örgütsel davranış değişkeni

Araştırma modeli görselinde sunulduğu üzere, yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde etkisi varsayılmaktadır. Yeşil örgütsel davranış değişkeni araştırmamızın bağımsız değişkenidir. Bu değişkenle ilgili yapılan literatür taramasında yeşil örgütsel davranış düzeyini ölçmek için geliştirilmiş ölçekler araştırılmıştır. Bu değişkenle ilgili; (Erbaşı, 2019) tarafından geliştirilen “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği” incelenmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında 40 madde Konya MÜSİAD üyesi farklı şletmelerdeki 500 çalışan üzerinde test edilmiş olup açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre faktör yükü zayıf olan maddeler elenmiş ve yapı geçerliliği sağlanmış 27 madde ve 5 alt boyuttan oluşan bir model ortaya çıkmıştır. Ölçeğin tercih edilme sebebi; ölçekte yer alan ifadelerin yeşil örgütsel davranışın tüm boyutlarını içermesidir. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değerinin **0.818** olması güvenilir bir ölçek olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1. Yeşil örgütsel davranış ölçeğinin cronbach alfa değerleri (Erbaşı, 2019; 18).

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Değer
Çevresel Duyarlılık	8	.813
Çevresel Katılım	7	.766
Ekonomik Duyarlılık	5	.710
Yeşil Satın Alma	4	.724

Teknolojik Duyarlılık	3	.701
Toplam	27	.818

3.2.2. Sürdürülebilir tüketim davranışı değişkeni

Yine araştırma modelini incelediğimizde, sürdürülebilir tüketim davranışı değişkeni araştırmamızın bağımlı değişkenidir. Bağımlı değişkenle ilgili yapılan literatür taramasında sürdürülebilir tüketim davranışını ölçmek için geliştirilmiş ölçekler araştırılmıştır. Bu değişkenle ilgili; (Doğan vd., 2015) tarafından geliştirilen “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği” incelenmiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında 20 madde 264 örneklem üzerinde test edilmiş olup doğrulamalı faktör analizi sonucu düşük faktör yüklü 3 madde ölçekten çıkarılarak, sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği 4 alt boyut ve 17 ifadeden oluşmuştur. Ölçeğin tercih edilme sebebi; ölçekte yer alan ifadelerin tüm boyutlarıyla sürdürülebilir tüketim davranışı kavramını karşılamasıdır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değerinin **0.832** olması güvenilir bir ölçek olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinin cronbach alfa değerleri (Doğan vd., 2015; 13).

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Değer
Çevre Duyarlılığı	5	.751
İhtiyaç Dışı Satın Alma	5	.754
Tasarruf	4	.783
Yeniden Kullanılabilirlik	3	.749
Toplam	17	.832

3.2.3. Sosyo-demografik değişkenler

Araştırma modeli görselimizde bulunmayan fakat kontrol değişkeni olarak araştırmamızda yer alan bir diğer değişkenimiz sosyo-demografik değişkenlerdir. Araştırmamızda öğretmenlerin sosyo-demografik durumlarını belirten ifade eden beş (5) adet değişken yer almaktadır. Bunlar; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum ve kıdemdir.

3.2.4. Araştırmanın hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri;

H1- Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2- Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.3. Araştırmanın evren ve örnekleme

Araştırmanın evreni; Balıkesir İli Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görev yapan 503 ortaokul öğretmenidir. Örneklem olarak nicel araştırma yöntemlerinde kullanılan sistematik örneklem modeli tercih edilmiş olup Balıkesir İli Bandırma İlçesi ortaokullarında görevli 161 öğretmene anket uygulanmış ve geçerlik ve güvenilirliği yüksek 129 öğretmenin anket formuna verdiği cevaplar analize dâhil edilmiştir. Örneklem, araştırma evrenini temsilen seçilen gruptur (Koç Başaran, 2017; 482).

3.4. Araştırmanın süresi

Bu araştırma iki aylık bir süreci kapsamaktadır. Bu süreçte öğretmenlerle “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği (Erbaşı, 2019)” ve “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği (Doğan vd., 2015)” kullanılarak anket çalışması yapılmıştır.

3.5. Araştırmanın sınırlılıkları ve katılımcıları

Araştırma, Balıkesir ili Bandırma ilçesi Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokul öğretmenleri arasından sistematik örneklem modeliyle seçilen 161 katılımcıdan geçerlik ve güvenilirliği yüksek 129 katılımcının anket formunda yöneltilen sorulara verdikleri yanıtların analiziyle sınırlıdır. Araştırma sürecinde örneklem olarak Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı tüm ortaokullarda anket uygulanmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcı demografik bilgi listesi

	Sıklık Dağılımı	Geçerli Yüzde
Cinsiyet Durumu		
Erkek	63	48,8
Kadın	66	51,2
Medeni Durum		
Bekâr	25	19,4
Evli	104	80,6
Eğitim Durumu		
Doktora	6	4,7
Lisans	96	74,4
Y.Lisans	27	20,9
Yaş Grupları		
18-25	6	4,7
26-33	16	12,4
34-41	54	41,9
42-49	43	33,3
50 ve Üzeri	10	7,8

Çalışma Yılı		
1-8	12	9,3
9-16	51	39,5
17-24	48	37,2
25 ve Üzeri	18	14

3.6. Veri toplama yöntemi

Veriler anket formu kullanılarak yapılmıştır. Anket yöntemi, nicel araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir. Araştırmada; hipotezlere uygun “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği” 27 soru, “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği” 17 soru olmak üzere katılımcıların demografik bilgilerini içeren ölçekler kullanılmıştır. Anket uygulaması öncesi katılımcılara ön bilgi verilmiştir. Anket uygulaması yüz yüze ve google form üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasında bilgilerin gizliliği konusu katılımcılara bildirilmiştir.

3.7. Verilerin değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde anket yöntemi kullanılarak elde edilen verilerin analiz çalışması yapılmıştır. Verilerin analizi “SPSS 26.0 Paket Programı” kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada öncelikle kayıp veri analiz testi yapılmıştır. Daha sonra güvenilirlik testi yapılarak değer olarak 0,50'nin altında kalan ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Akabinde ölçekte kalan ifadelerin normallik testi yapılmış olup daha sonra faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Faktör analizi sonrasında Pearson Korelasyon Analizi yöntemiyle yeşil örgütsel davranış ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında ilişki H1 incelenmiştir. H2-Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi için regresyon analizi yapılmıştır. Hipotezde bulunmamasına rağmen sosyo-demografik değişkenler açısından t testi ve anova yapılmıştır.

3.8. Güvenirlik ve geçerlik analizi

Tablo 4. Yeşil örgütsel davranış ölçeği geçerlik ve güvenirlik analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Ortalama	Varyans	Standart Sapma	Madde Sayısı
Çevresel Duyarlılık	,825	28,06	6,371	2,524	6
Çevresel Katılım	,709	8,60	2,210	1,486	2
Yeşil Satın Alma	,808	16,67	8,099	2,846	4

Tablo 5. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği geçerlik ve güvenirlik analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Ortalama	Varyans	Standart Sapma	Madde Sayısı
-------	------------------	----------	---------	----------------	--------------

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

Çevre Duyarlılığı	,889	19,53	9,151	3,025	4
İhtiyaç Dışı Tüketim	,719	11,9225	11,459	2,21716	3
Tasarruf	,913	18,20	6,850	2,617	4

Yapılan güvenilirlik analizinde yeşil örgütsel davranış ölçeğinin “Ekonomik Duyarlılık” (α) 0,505 ve “Teknolojik Duyarlılık” (α) 0,672 olması nedeniyle normallik testi ve faktör analizine “Çevresel Duyarlılık, Çevresel Katılım ve Yeşil Satın Alma” boyutlarıyla ve sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinin “Yeniden Kullanılabilirlik” boyutu (α) 0,612 olması nedeniyle normallik testi ve faktör analizine “Çevre Duyarlılığı, İhtiyaç Dışı Tüketim ve Tasarruf” boyutlarıyla devam edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bağımlı ve bağımsız değişken ölçeklerine ilişkin güvenilirlik ve geçerlik Cronbach Alpha değerleri sırasıyla “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği” Çevresel Duyarlılık (α) 0,825, Çevresel Katılım (α) 0,709, Yeşil Satın Alma (α) 0,808 ve “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği” Çevre Duyarlılığı (α) 0,889, İhtiyaç Dışı Tüketim (α) 0,719 ve Tasarruf (α) 0,913’tür. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olabilmesi için değerlerin minimum 0,7 olması istenmektedir. Ölçeklerde hesaplanan değerler eşik değer olarak kabul edilen 0,7’den büyük olması nedeniyle ölçekler örneklem açısından belirtilen boyutlar için güvenilir olarak kabul edilmiştir.

3.9. Normallik varsayımının incelenmesi

Normallik varsayımı incelendiğinde veriler üzerinde yapılabilecek analizleri belirleyebilmek için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek önemlidir. Veriler arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için istatistiksel açıdan parametrik testlerin uygulanması istenilen bir durumdur. Bu durumda verilerin normal dağılım göstermesi şarttır (Gürüş & Astar, 2015: 183). Ancak güvenilirlik ve geçerlik analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ölçekten çıkarılan ifadeler olmuştur. Bu nedenle verilerin normal dağılım göstermeme durumunda alternatif olarak parametrik olmayan (nanparametrik) testle yapılmıştır. Yapılan nanparametrik testte normalliğin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 6. One-Sample Kolmogorov-Smirnov normallik testi

		Yeşil Örgütsel Davranış	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı
Katılımcı		129	129
Normal Parametreler ^{a,b}	Ortalama	4,4444	3,6300

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

	Std. Sapma	,51098	,39889
Farklılık	Mutlak	,163	,139
	Pozitif	,138	,086
	Negatif	-,163	-,139
	Test İstatistiği	,163	,139
P		,000 ^c	,000 ^c

3.10. Faktör analizi

Tablo 7. Yeşil örgütsel davranış faktör analizi

Faktörler	Faktör Yüğü	Kümülatif Yüzde %	Güvenilirlik
Çevresel Duyarlılık Boyutu			,825
İşyerinde küçük bir not almam gerekirse, büyük kâğıt yerine bloknot gibi küçük kâğıtları veya müsvedde kâğıtları tercih ederim.	,622	50,672	
İşyerinde gereksiz yanan ampül gördüğümde hemen söndürürüm.	,514	59,503	
İşyerinde geri dönüştürülebilir malzemeleri geri dönüşüm kutusuna atarım veya başka bir amaçla kullanmak için ayırırım.	,767	66,738	
İşyerinde artan kâğıtları atmam, bir şekilde kullanırım.	,688	73,199	
İşyerinde elektriği tasarruflu kullanmaya dikkat ederim.	,781	78,721	
İşyerinde suyu tasarruflu kullanmaya dikkat ederim.	,759	83,158	
Çevresel Katılım Boyutu			,709
Çevre dostu işyerlerinde çalışmayı tercih ederim.	,703	87,347	
İşyerinde çevre dostu faaliyetlere katılırım.	,753	90,791	
Yeşil Satın Alma Boyutu			,808
Okul üyelerini çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendiririm.	,735	94,034	
İşyerinde kullanılan tüketim ürünlerinde son kullanma tarihine dikkat ederim.	,703	96,881	
Ofis malzemelerinin seçiminde çevre dostu ürünleri tercih ederim.	,845	98,727	

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

İşyerinde tek kullanımlık ürünler yerine, sürekli kullanılabilir ürünler tercih ederim.	,611	100,000
Toplam Faktör Açıklayıcılığı		66,738
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği	,876	
Bartlett Küresellik Testi Ki Kare	806,720	
df	66	
p değeri	,000	

Faktör analizi sonucunda; ilk faktör çevresel duyarlılık faktörü, ikinci faktör çevresel katılım faktörü ve üçüncü faktör yeşil satın alma faktörü olarak belirlenmiştir. Meydana gelen üç alt boyut toplam varyansın %66,738'ini açıklamaktadır. Tabloya bakıldığında Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) değeri 0,876 ve Bartlett p değeri 0.000 olduğu görülmektedir ve bu da bize faktör analizi sonucu meydana gelen modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Sürdürülebilir tüketim davranışı faktör analizi

Faktörler	Faktör Yüğü	Kümülatif Yüzde %	Güvenilirlik
Çevre Duyarlılığı Boyutu			,889
Deterjan, şampuan gibi temizlik ürünlerinden çevreye daha az zarar verenleri satın alırım.	,556	39,182	
Doğal materyaller kullanılarak üretilmiş giysileri satın alırım.	,634	60,502	
Çevresel sorumluluğu destekleyen firmaların ürünlerini alırım	,666	75,563	
Doğada çözülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.	,678	81,328	
İhtiyaç Dışı Satın Alma Boyutu			,719
İhtiyacım olmasa da yeni giysiler alırım.	,709	86,308	
Alışveriş yaparken listemde/aklımda olmayan ürünleri de satın alırım.	,599	90,180	
Yeni çıkan bir ürünü, benzer bir ürünüm olsa da satın alırım.	,659	93,257	
Tasarruf			,913
Enerji tasarrufu sağlayan beyaz eşyaları satın alırım.	,770	95,398	

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

Diğerlerine göre daha az elektrik harcayan elektronik cihazları satın alırım.	,788	97,456
Elektronik ürünler satın alırken elektrik tüketim miktarlarına dikkat ederim	,736	99,134
Evde tasarruflu ampuller kullanırım.	,633	100,000
Toplam Faktör Açıklayıcılığı		75,563
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği	,785	
Bartlett Küresellik Testi Ki Kare	882,833	
df	55	
p değeri	,000	

Faktör analizi sonucunda; ilk faktör çevre duyarlılığı faktörü, ikinci faktör ihtiyaç dışı satın alma faktörü ve üçüncü faktör tasarruf faktörü olarak belirlenmiştir. Meydana gelen üç alt boyut toplam varyansın %75,563'ini açıklamaktadır. Tabloya bakıldığında Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) değeri 0,785 ve Bartlett p değeri 0.000 olduğu görülmektedir ve bu da bize faktör analizi sonucu meydana gelen modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

4. BULGULAR

4.1. Yeşil örgütsel davranış ölçeğine ilişkin istatistikler

Yeşil örgütsel davranış ölçeği kapsamında katılımcılara yöneltilen ifadelere, katılımcıların vermiş oldukları puanların ortalamalarını gösteren tablo en çok puan alan “tasarruf” alt boyutundan başlamak üzere Tablo 9’da sunulmuştur. Katılımcılar ifadelere katılma durumlarına göre 1 ile 5 puan arasında derecelendirme yapmışlardır. Yeşil örgütsel davranışın tasarruf boyutu ağırlıklı olarak puansal artış göstermiştir.

Tablo 9. Yeşil örgütsel davranış ölçeğine ait istatistikler

	Ortalama Puan	Standart Sapma
Çevresel Duyarlılık Boyutu		
İşyerinde küçük bir not almam gerekirse, büyük kâğıt yerine bloknot gibi küçük kâğıtları veya müsvedde kâğıtları tercih ederim.	4,71	,548
İşyerinde gereksiz yanan ampül gördüğümde hemen söndürürüm.	4,77	,476
İşyerinde geri dönüştürülebilir malzemeleri geri dönüşüm kutusuna atarım veya başka bir amaçla kullanmak için ayırırım.	4,57	,694
İşyerinde artan kâğıtları atmam, bir şekilde kullanırım.	4,56	,695
İşyerinde elektriği tasarruflu kullanmaya dikkat ederim.	4,67	,564

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

İşyerinde suyu tasarruflu kullanmaya dikkat ederim.	4,79	,427
Çevresel Katılım Boyutu		
Çevre dostu işyerlerinde çalışmayı tercih ederim.	4,39	,813
İşyerinde çevre dostu faaliyetlere katılıyorum.	4,22	,875
Yeşil Satın Alma Boyutu		
Okul üyelerini çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendiririm.	3,99	,888
İşyerinde kullanılan tüketim ürünlerinde son kullanma tarihine dikkat ederim.	4,50	,719
Ofis malzemelerinin seçiminde çevre dostu ürünleri tercih ederim.	4,25	,791
İşyerinde tek kullanımlık ürünler yerine, sürekli kullanılabilir ürünler tercih ederim.	3,92	1,122

Tablo 9 öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış ölçeğine verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcılar en çok yeşil örgütsel davranış bağlamında “çevresel duyarlılık” boyutunun 4,79 ortalama puanla “su tasarrufu” na vurgu yapmışlardır. Su tasarrufunu, “enerji tasarrufu” (4,77), “kâğıt tasarrufu” (4,71) izlemektedir. Katılımcılar; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, yeşil satın alma boyutlarını ortalama 2,5’ in üstünde derecelendirmişlerdir. Ölçekten “ekonomik duyarlılık” ve “teknolojik duyarlılık” boyutlarına ait ifadeler güvenilirlik ve faktör analizi sonucunda çıkarılmıştır. Ancak yeşil satın almanın “İşyerinde tek kullanımlık ürünler yerine, sürekli kullanılabilir ürünler tercih ederim.” maddesi 3,92 ortalama puanla en düşük derecelendirmedir. Buradan katılımcıların iş yerinde tek kullanımlık ürünleri tercih ettikleri ve buna pandemi koşullarının etki etmiş olabileceği söylenebilir. Standart sapma değerlerini incelediğimizde, “İşyerinde gereksiz yanan ampül gördüğümde hemen söndürürüm.” ifadesi en düşük standart sapma değerine (0,476) sahiptir. Bu veriler ışığında katılımcıların “enerji tasarrufu” hususunda birbirlerine oldukça yakın fikirlere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Yine veriler ışığında en büyük standart sapma değeri ise (1,122) “İşyerinde tek kullanımlık ürünler yerine, sürekli kullanılabilir ürünler tercih ederim.” İfadesidir. Buna göre katılımcıların “tek kullanımlık ürünler ile sürekli kullanılabilir ürünler” konusuna yönelik düşüncelerinin daha geniş bir aralıkta dağıldığını ifade edebiliriz.

4.2. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğine ilişkin istatistikler

Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği bağlamında katılımcılara yöneltilen ifadelere, katılımcıların vermiş oldukları puanların ortalamalarını gösteren liste en yüksek puan ortalamasından başlamak üzere Tablo 10’da sunulmuştur. Araştırma katılımcıları, ölçek ifadelerine katılma durumlarına göre 1 ile 5 puan arasında derecelendirme yapmışlardır.

Tablo 10. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğine ait istatistikler

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

	Ortalama Puan	Standart Sapma
Çevre Duyarlılığı Boyutu		
Deterjan, şampuan gibi temizlik ürünlerinden çevreye daha az zarar verenleri satın alırım.	4,00	,935
Doğal materyaller kullanılarak üretilmiş giysileri satın alırım.	3,76	,925
Çevresel sorumluluğu destekleyen firmaların ürünlerini alırım	3,91	,839
Doğada çözülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.	3,98	,785
İhtiyaç Dışı Satın Alma Boyutu		
İhtiyacım olmasa da yeni giysiler alırım.	3,9535	1,05963
Alışveriş yaparken listemde/aklımda olmayan ürünleri de satın alırım.	3,5349	,98462
Yeni çıkan bir ürünü, benzer bir ürünüm olsa da satın alırım.	4,4341	,68288
Tasarruf Boyutu		
Enerji tasarrufu sağlayan beyaz eşyaları satın alırım.	4,52	,761
Diğerlerine göre daha az elektrik harcayan elektronik cihazları satın alırım.	4,53	,719
Elektronik ürünler satın alırken elektrik tüketim miktarlarına dikkat ederim	4,47	,751
Evde tasarruflu ampuller kullanırım.	4,68	,707

Tablo 10 öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğine verdikleri yanıtlar incelendiğinde katılımcılar en çok sürdürülebilir tüketim davranışı bağlamında “tasarruf” boyutunun 4,68 ortalama puanla “enerji tasarrufu”na vurgu yapmışlardır. Enerji tasarrufunu, “ihtiyaç dışı tüketim” (4,43), “çevre duyarlılığı” (4,00) izlemektedir. Katılımcılar; çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf boyutlarını ortalama 2,5’in üstünde derecelendirmişlerdir. Ölçekten “yeniden kullanılabilirlik” boyutuna ait ifadeler güvenilirlik ve faktör analizi sonucunda çıkarılmıştır. Ancak ihtiyaç dışı satın almanın “Alışveriş yaparken listemde/aklımda olmayan ürünleri de satın alırım.” maddesi 3,5349 ortalama puanla en düşük derecelendirmedi. Buradan katılımcıların alışveriş listesinde bulunmayan ürünleri tercih etmedikleri ve bunun başka bir sosyo-demografik araştırmaya konu olabileceği ifade edilebilir. Standart sapma değerlerini incelediğimizde, “Evde tasarruflu ampuller kullanırım.” ifadesi en düşük standart sapma değerine (0,707) sahiptir. Bu veriler ışığında da katılımcıların “enerji tasarrufu” hususunda birbirlerine oldukça yakın fikirlere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Yine veriler ışığında en büyük standart sapma değeri ise (1,05963) “İhtiyacım olmasa da yeni giysiler alırım.” ifadesidir. Buna göre katılımcıların “ihtiyaç dışı alışveriş” konusuna yönelik düşüncelerinin daha geniş bir aralıkta dağıldığını ifade edebiliriz.

4.3. Yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi

Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla oluşturulan araştırma hipotezi şu şekildedir:

H1: Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ölçeğe ilişkin sıra ortalamalarını gösteren değerler Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Pearson korelasyon analizine ait istatistikler

		Yeşil Örgütsel Davranış	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı
Yeşil Örgütsel Davranış	Pearson Korelasyonu	1	,537**
	p		,000
	Katılımcı	129	129
Sürdürülebilir Tüketim Davranışı	Pearson Korelasyonu	,537**	1
	p	,000	
	Katılımcı	129	129

Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi kapsamında “Pearson Korelasyon Katsayısı” 0,537 ve anlamlılık değeri (sig.=,000) olarak ölçülmüştür. Söz konusu değişkenler için ($r_s=0,537$; $p=0,000$) hesaplanan anlamlılık değerinin $p>0,05$ olması nedeniyle H_0 hipotezi kabul edilememiştir. Bu sonuçlara göre yokluk hipotezini reddetmek için elimizde yeteri kadar kanıt bulunmaktadır. Bu verilere göre örneklemden alınan veriler sonucunda şans ihtimalinin olmadığını söyleyebiliriz. Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

Korelasyon katsayısının (0,4- 0,6) aralığında hesaplanması orta şiddette bir korelasyonu ifade eder (Finn vd., 2005; 4). Bu bağlamda korelasyon katsayısı olarak hesaplanan 0,537 değeri, değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif ve orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Görülmüştür ki öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları arttıkça sürdürülebilir tüketim davranışları skoru da güçlü bir şekilde artmakta, azaldığında ise aynı şekilde azalmaktadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

Tablo 12. Yeşil örgütsel davranışın boyutları ile sürdürülebilir tüketim davranışının boyutları arasındaki ilişki tablosu

		Çevresel Duyarlılık	Çevresel Katılım	Yeşil Satın Alma	Çevre Duyarlılığı	İhtiyaç Dışı Tüketim	Tasarruf
Çevresel Duyarlılık	Pearson	1	,704**	,700**	,430**	-,072	,276**
	Korelasyonu						
	p		,000	,000	,000	,417	,002
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129
Çevresel Katılım	Pearson	,704**	1	,659**	,384**	-,071	,372**
	Korelasyonu						
	p	,000		,000	,000	,423	,000
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129
Yeşil Satın Alma	Pearson	,700**	,659**	1	,579**	-,138	,363**
	Korelasyonu						
	p	,000	,000		,000	,118	,000
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129
Çevre Duyarlılığı	Pearson	,430**	,384**	,579**	1	-,185*	,270**
	Korelasyonu						
	p	,000	,000	,000		,036	,002
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129
İhtiyaç Dışı Tüketim	Pearson	-,072	-,071	-,138	-,185*	1	-,299**
	Korelasyonu						
	p	,417	,423	,118	,036		,001
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129
Tasarruf	Pearson	,276**	,372**	,363**	,270**	-,299**	1
	Korelasyonu						
	p	,002	,000	,000	,002	,001	
	Katılımcı	129	129	129	129	129	129

Korelasyon analizi tablosuna göre çevresel duyarlılık boyutunun; çevresel katılım, yeşil satın alma, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında güçlü bir ilişki varken ihtiyaç dışı tüketim boyutu arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevresel katılım boyutunun; çevresel duyarlılık, yeşil satın alma, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında güçlü bir ilişki varken ihtiyaç dışı tüketim boyutu arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Yeşil satın alma boyutunun; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında güçlü bir ilişki varken ihtiyaç dışı tüketim boyutu arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevresel duyarlılığı boyutunun; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, yeşil satın alma, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında güçlü bir ilişki varken ihtiyaç dışı tüketim boyutu arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. İhtiyaç dışı tüketim boyutunun;

çevresel duyarlılık, yeşil satın alma, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Tasarruf boyutunun; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, yeşil satın alma, çevre duyarlılığı ve tasarruf boyutları arasında güçlü bir ilişki varken ihtiyaç dışı tüketim boyutu arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir.

4.4. Gruplar arası farklılıkların incelenmesi

Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla gerçekleştirilen **t-testi** ve **anova** analizleri neticesinde elde edilen bulgular özet olarak Tablo 13'te gösterilmiştir. Bu bağlamda demografik değişkenler açısından cinsiyet, medeni durum ve yaş grupları açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,050$); eğitim durumu anova sonucuna göre yeşil örgütsel davranışlarında farklılık tespit edilmiş ($p<0,050$), eğitim durumu sürdürülebilir tüketim davranışlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,050$). Anova analizi sonucunda kıdeme göre ise anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,050$).

Tablo 13. Gruplar arası farklılıklara ait istatistikler

	Grup Özellikleri	p	Farklılık
Yeşil Örgütsel Davranış	Cinsiyet	,215	Yok
Sürdürülebilir Tüketim Davranışları		,841	Yok
Yeşil Örgütsel Davranış	Medeni Durum	,067	Yok
Sürdürülebilir Tüketim Davranışları		,156	Yok
Yeşil Örgütsel Davranış	Eğitim Durumu	,008	Var
Sürdürülebilir Tüketim Davranışları		,450	Yok
Yeşil Örgütsel Davranış	Yaş Grupları	,306	Yok
Sürdürülebilir Tüketim Davranışları		,487	Yok
Yeşil Örgütsel Davranış	Kıdem	,013	Var
Sürdürülebilir Tüketim Davranışları		,009	Var

4.5. Yeşil örgütsel davranışın ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi

Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışlarına istatistiksel etkisi olup olmadığını incelemek amacıyla oluşturulan araştırma hipotezi şu şekildedir:

H2: Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır. Ölçeğe ilişkin sıra ortalamalarını gösteren değerler Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisine ilişkin regresyon analizi

Bağımlı Değişken	R2	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	t	p	F
Sürdürülebilir Tüketim Davranışı	,283	Yeşil Örgütsel Davranış	,419	,058	7,177	,000	51,514

Regresyon analizi sonucuna göre yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğunu ifade edebiliriz ($p=0,000$). Analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışı algılaması, sürdürülebilir tüketim davranışında bulunmaya ait varyansı %28,3 olarak açıklanmaktadır ($R^2=28,3$). Başka bir ifadeyle öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışında bulunma eğiliminin %28,3 düzeyinde yeşil örgütsel davranış algısına bağlı olarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu durumda;

“**H2-** Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Diksaç, (2019)' da çevre bilinci ve yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş ve araştırma bulguları sonucunda çevre bilincinin ve yaşam tarzlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Diksaç, (2019)' da çevre bilinci ve sürdürülebilir tüketim davranışları arasında anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da çevre duyarlılığı ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğundan Diksaç, (2019) bu araştırmayı destekler niteliktedir.

Dinavasova, (2019)' da bireylerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışlarına etkisi incelenmiş olup, araştırma bulgularına göre kişilerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili olduğu sonucu vurgulanmıştır. Yapılan bu çalışma çevresel katılım-tutumun sürdürülebilir tüketime etkisi açısından bu çalışmayı desteklemektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

Onurlubaş, (2016)' da tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışını etkileyen faktörler incelenmiş olup "Tüketici Düşünceleri Ölçeği" bağlamında sorulan sorular ışığında cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, medeni durum ve gelir arasında tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışını etkileyen anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Onurlubaş, (2016) adlı araştırma, yapılan bu çalışmayı yeşil ürün satın almayı etkileyen faktörler açısından desteklemektedir.

Tatar, (2015)' te çevresel sorunlarına duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi incelenmiş olup yapılan araştırma sonucunda çevre sorunlarına duyarlılık ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu görülmüştür. Tatar, (2015) adlı çalışma yeşil davranış, çevresel duyarlılık, çevresel katılım, tasarruf ve ihtiyaç dışı tüketime vurgu yapması açısından bu çalışmayı desteklemektedir.

Bu çalışmada öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda çalışan öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışlarına etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeyleri ölçümlenerek, bu düzeyle sürdürülebilir tüketim davranışları arasında korelasyon olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda sistematik örneklem modeliyle 161 kişilik örneklem grubuna ulaşılmış ve geçerlik ve güvenilirliği yüksek 129 örneklemin verisi analize tabi tutulmuştur. Bandırma İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış ve sürdürülebilir tüketim davranışını ölçmek için kullanılan ölçeklerin normal dağılım göstermemesi sebebiyle güvenilirlik- geçerlik testi sonrası "Cronbach's Alpha" değeri 0,70'in altında kalan ifadeler çıkarılmış, daha sonra gruptaki farklılıkların testi için parametrik olmayan "One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test" normallik testi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda;

➤ "Yeşil örgütsel davranışın, çevresel duyarlılık faktörü, ikinci faktör çevresel katılım faktörü ve üçüncü faktör yeşil satın alma faktörü olarak belirlenmiştir. Meydana gelen üç alt boyut toplam varyansın %66,738'ini açıklamaktadır. Tabloya bakıldığında Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) değeri 0,876 ve Bartlett p değeri 0.000 olduğu görülmektedir. Bu da bize faktör analizi sonucu meydana gelen modelin anlamlı olduğunu göstermektedir."

➤ "Sürdürülebilir tüketim davranışının; ilk faktör çevre duyarlılığı faktörü, ikinci faktör ihtiyaç dışı satın alma faktörü ve üçüncü faktör tasarruf faktörü olarak belirlenmiştir. Meydana gelen üç alt boyut toplam varyansın %75,563'ini açıklamaktadır. Tabloya bakıldığında Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği (KMO) değeri 0,785 ve Bartlett p değeri 0.000 olduğu görülmektedir ve bu da bize faktör analizi sonucu meydana gelen modelin anlamlı olduğunu göstermektedir."

Çalışmanın devamında H1'in testi için "Pearson Korelasyon Analizi" yöntemi uygulanarak;

➤ "Pearson Korelasyon Katsayısı" 0,537 ve anlamlılık değeri (sig.=,000) olarak ölçülmüştür. Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışları ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasında pozitif yönde bir ilişki vardır ve H1 kabul edilmiştir.

Çalışmanın devamında H2'in testi için "Basit Doğrusal Regresyon Analizi" yöntemi uygulanarak;

➤ Yeşil örgütsel davranışın sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür (p=0,000). Analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışı algılaması, sürdürülebilir tüketim davranışında bulunmaya ait varyansı %28,3 olarak açıklanmaktadır (R²=28,3). Yani öğretmenlerin sürdürülebilir tüketim davranışında bulunma eğiliminin %28,3 düzeyinde yeşil örgütsel davranış algısına bağlı olarak şekillenmektedir diyebiliriz.

Yapılan araştırma sonucunda görülmüştür ki öğretmenlerin yeşil örgütsel davranış düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Ayrıca öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışlarına anlamlı ve pozitif yönde etkisi vardır.

6. ÖNERİLER

İçinde bulunduğumuz çağ tüketici alışkanlıklarını etkileyebilecek değişken bir yapıdadır. İnsanlığın her şeye hızlı bir şekilde ulaşabildiği bu dönemde tüketici alışkanlıklarının yeşil davranış ve uygulamalarla çevre kirliliğine ve kaynakların uygun kullanımı konusunda şekillendirilip desteklenmesi önem arz etmektedir. Çevre kirliliğinin ve kaynakların çok hızlı tüketildiği günümüzde "Sıfır Atık" ve "Geri Dönüşüm" politikalarının önemi ülke genelinde vurgulanmalıdır. Eğitim politikalarının "Enerji Verimliliği" konuları okullarımızda müfredat içerikleri açısından zenginleştirilmelidir. Yeşil davranış ve sürdürülebilir tüketim konusundan öğretmenlerimize hizmetiçi eğitimler düzenlenmelidir. "Tasarruf" eğitimin tüm kademelerinde üzerinde önemli durulması gereken bir husus olarak belirtilmelidir. Çalışma sonucunda görülmüştür ki çevre duyarlılığı ile yeşil satın alma arasında yüksek korelasyon görülmektedir. Bu nedenle bireylerde çevre duyarlılığı konusunda algı oluşturabilecek kurumsal, bölgesel ve ulusal düzeyde etkinlikler yapılması etkili olacaktır.

Çalışma sonuçlarından biri de; "Okul üyelerini çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendiririm (Ortalama: 3,99) ifadesi ortalama değer olarak en düşük ifadelerden biridir. Bu nedenle çevre sorunları konusunda duyarlı bireylerin bu duyarlılığı başkalarını yönlendirme konusunda tam olarak uygulamadıkları anlaşılmaktadır. Bireylere bu konuda sorumluluk duygusu aşılacak çalışmalar yapılmalıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

KAYNAKÇA

- Akandere, G. (2019). Çalışanların Çevresel Tutkusunun Yeşil Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 387–404. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.628077>
- Bayrakçı, E. (2020). *Örgütsel Yeşil Davranışlara Yönelten Güdüler : Özel Okul Öğretmenleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Motives Towards Organizational Green Behaviors : A Qualitative Research on the Private davranışlarına dair bireysel güdülerini merkeze alan yazın gelişerek.* 12(1), 188–201.
- Bener, Ö., & Babaoğlu, M. (1999). *Sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevre bilinci oluşturmada bir araç olarak tüketici eğitimi.* 1–10.
- Çabuk, B., & Karacaoğlu, Ö. C. (2003). Üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36(1–2), 190–200.
- Diksaç, R. (2019). *Çevre bilinci ve yaşam tarzında sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisi ve bir araştırma.*
- Dinavasova, J. (2019). *Bireylerin çevresel tutumlarının sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi üzerine bir araştırma.*
- Doğan, O., Bulut, Z. A., & Kökalan Çımrın, F. (2015). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659–678. <https://doi.org/10.16951/iibd.38118>
- Erbaş, A. (2019). Green Organizational Behavior Scale: A Study in Scale Development. *Istanbul Management Journal*, 1–23. <https://doi.org/10.26650/imj.2019.86.0001>
- Ergen, A. (2014). *Maddi değerler, gönüllü sade yaşam biçimi, çevre bilgisi: Sürdürülebilir tüketim davranışı açısından bir araştırma.* <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Yayinlar/kitaplar/diger-kitaplar/TBSA-Beslenme-Yayini.pdf>
- Finn, J. D., Gerber, S. B., & Boyd-Zaharias, J. (2005). Small classes in the early grades, academic achievement, and graduating from high school. *Journal of Educational Psychology*, 97(2), 214–223. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.97.2.214>
- Güriş, S., & Astar, M. (2015). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik.* Der Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1114078

BANÜSAD, 2022; 5(1), 27-49

- Hayta, A. B. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt, 10(3)*, 143–151.
- Kılınç, M. (2019). *Çevreye duyarlı teknolojik ürün algisi ve reklamlarda çevresel özelliklerin vurgulanmasının satın alma niyetine etkisi.*
- Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *the Journal of Academic Social Sciences*, 47(47), 480–495. <https://doi.org/10.16992/asos.12368>
- Köşker, Z., & Gürer, A. (2020). *Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Örgüt Kültürü * Green Organizational Culture within the Framework of Sustainability İnsanlar , ilk çağlardan günümüze kadar doğal çevreyle sürekli etkileşim halinde olmuş , kimi zaman çevresini etkil emiş kimi zaman da.* 6(1), 88–109.
- Öğüt, M. hüsnü. (2021). *Sürdürülebilir tüketim kapsamında yeşil satın alma davranışı ve tüketici kaynaklı faktörlerin rolü.*
- Onurlubaş, E. (2016). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarını etkileyen faktörler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 70–106.
- Özalp, Ö. (2019). *Otel çalışanlarının yeşil örgüt iklimi algılarının yeşil örgütsel davranışları üzerine etkisi.*
- Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 83–92.
- Sönmez, R. V. (2020). *Okul Yöneticilerinin Yeşil Örgütsel Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma.* 8(4), 1107–1119.
- Tatar, A. (2015). Çevresel sorunlara duyarlılığın sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi. *International Journal of Management Economics and Administration*, 3(9), 103–111.
- Yiğit, B. (2017). Örgütsel Davranışta Yeni Bir Yaklaşım: Yeşil İşgören Davranışı. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1(1), 67–70.
- Zientara, P., & Zamojska, A. (2018). Green organizational climates and employee pro-environmental behaviour in the hotel industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1142–1159.

BAYTARNÂMELERDE BÜYÜ VE TILSIMLAR¹

Fatih KÖSE²

ÖZET

Büyü ve tılsım insanların menfaat sağlamak, korunmak, şifa bulmak, kısmet açmak, zarar vermek gibi nedenlerle başvurdukları gizemli pratiklerdir. Çeşitli manevi güçlere yönelme ve inanç unsurlarını da barındıran bu pratikler çoğu zaman dinî inanç ve ritüellerle iç içe geçmiş vaziyette ortaya çıkar. Büyüsel pratiklerde her zaman bir menfaat sağlama amacı söz konusudur. İnsan sahip olduğu veya kullandığı hayvanlar üzerinden de çeşitli menfaatler elde eder. Tarih boyunca insanların en fazla menfaat sağladığı hayvanlardan biri de atlar olmuştur. Esas itibarıyla at, atçılık, at hastalıkları ve tedavilerini konu edinen baytarnâmelerde atlar için yapılanlarla beraber at ve at uzuvları kullanılarak insanlar için yapılan büyü ve tılsımlar da yer almaktadır. Çalışma kapsamında büyü, tılsım, efsun, muska, vefk, taviz gibi kavramlar incelenmiş; baytarnâmelerde yer alan büyüsel pratikler tespit edilmiş; tespit edilen büyü ve tılsımlar amaçları, işlevleri, yöntemleri, dinî inanç ve uygulamalar ile ilişkileri bakımlarından tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Büyü, Tılsım, At, Atçılık, Baytarnâme.*

MAGICS AND TALISMANS IN BAYTARNÂME MANUSCRIPTS

ABSTRACT

Magic and talisman are mysterious practices that people apply for reasons such as gaining benefit, protection, healing, fortune, and harm. These practices, which also contain elements of faith and orientation to various spiritual forces, often emerge intertwined with religious beliefs and rituals. Magical practices always have a purpose of gaining benefit. People also obtain various benefits from the animals he owns or uses. Horses are one of the animals that people benefit the most throughout history. In the Baytarnâme manuscripts, which mainly deals with horse, horsemanship, horse diseases and their treatments, there are spells and talismans for horses, and there are also spells and talismans

¹ Bu makale yazarın hazırlamakta olduğu doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkose@cumhuriyet.edu.tr

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

for humans using horse and horse limbs. Within the scope of the study, concepts such magic, talisman, afsun, amulet vefk taviz were examined. The magical practices in the baytarnâme manuscripts were determined. The purposes, methods, religious beliefs and practices of the detected magics and talismans were analyzed.

Keywords: Magic, Talisman, Horse, Equestrian, Baytarnâme, Veterinary Manuscripts.

1. GİRİŞ

Büyü kelimesi eski Türk dilinde bögü, bögü şekillerinde kullanılmakta ve “sihirbaz”, “din adamı” anlamlarına gelmekteydi. Kelimenin zamanla “akıllı” anlamını da kazanarak bilgin, bilge gibi kelimelerle aynı anlamda kullanıldığı da görülmektedir (Tanyu, 1992: 501).

Büyünün sözlük anlamı “Tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad, afsun, efsun, sihir, füsün bağı.” şeklinde verilmektedir (TDK 2011: 426).

Bazı araştırmacılar büyüyü şu şekillerde tanımlamaktadır:

“Büyü tabiatüstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesnelere kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler şeklinde tarif edilebilir.” (Tanyu, 1992: 501).

“Bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da zarardan korunmak için bir takım gizli güçleri kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacı güden işlemlerin tümüne büyü denir.” (Örnek, 1995: 135).

19. yüzyılda dinler üzerine çalışmalar yapan pek çok araştırmacı meseleye evrimci bir çerçeveden bakarak dinlerin de insanlar gibi “ilkel”den “gelişmiş”e doğru bir seyir izlediğini savunmuştur (Demirci, 1985: 13-16). Bu görüşlere göre dinden önce var olan ve dinin yerini tutan büyü ve büyücülük, dinlerin ortaya çıkışında da öncü ve hâkim rol oynamıştır (Sharpe, 2000: 9; Scognamillo, 2003: 21). Din çağı öncesinde büyü çağı olduğunu iddia eden Frazer, insanın bilgisi genişledikçe doğayı ve evreni tanıdığını, kendisinin küçüklüğünü ve zayıflığını gördüğünü; bununla beraber evvelce kendisiyle eşit ve paydaş gördüğü, yönlendirebildiğine inandığı doğaüstü varlıkların güçlerinin ise daha fazla arttığını savunur. Ona göre böylece yavaş yavaş büyü arka plana itilmiş, hâkim tanrılara olan inançlar ve dinler ortaya çıkmıştır (2004). Malinowski ise dinsiz, büyüsüz ve bilimsiz hiçbir toplumun olamayacağını ifade etmektedir (1990: 7).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Evrimci araştırmacıların söz konusu teorileri karşısında dinin başlangıcında bir yüce tanrının var olduğunu savunan “ilkel monoteizm” teorisi kurulmuştur. Batı’da söz konusu savları ortaya atan ve kuramsallaştıran ilk isimler Andrew Lang ve Willhelm Schimidt olmuştur. Schimidt’e göre başta hâkim bir tek tanrıya inanılırken tarihi süreç ve şartlar içerisinde bu tek tanrıdan uzaklaşılmış; onun yerine sayısız tanrılar, tanrıçalar, ruhlar ve kùltler ikame edilmiştir (Eliade, 1990: 50-51). İşlam ve diğer monoteist dinlerin savları da bu görüşe paraleldir. Söz konusu savlara göre dinlerde evrim değil dejenerasyon (bozulma) söz konusudur (Karadaş, 2004: 113). Bakara Suresi’nin 2. ayetinde, “şeytana uyanlar” ve “şeytanlar” olarak nitelendirilen insanların Hârût ve Mârût adındaki iki melekten öğrendiklerini büyü olarak kullandıkları bildirilmektedir. “Ayetin bütününden büyüünün, Peygamber tarafından getirilen mesajın tahrifi/bozulmasıyla elde edilmiş bir olgu olduğunu çıkarmak da mümkündür.” (Karadaş, 2004: 115).

Görünüşe göre dinlerin büyülerden ve büyüçülük sistemlerinden mi doğduğu yoksa büyülerin dinlerin dejenerasyonu ile mi ortaya çıktığı yönündeki savlar araştırmacıların pencerelerine ve referanslarına göre değişmektedir. Her hâlükârda bin yıllar boyunca büyü ve dinin bir arada yaşadığı reddedilemez. Büyü ve dinin sınırlarını birbirinden ayırmak da farklı bir problemdir. Bu probleme yönelik görüşlerde de kabuller ve referanslar belirleyici olmaktadır. İnanan ve kabul eden bir kimse için dua ve mucize gibi kavramlar din sınırları içerisinde girerken inanmayan ve reddeden bir kimse için bunlar da büyü ve sihir olarak nitelendirilebilir. Çalışmamıza konu olan baytarnâmelerden *Baytarnâme-i Kenân Efendi*’de nakledilen bir rivayet söz konusu durumu güzel bir şekilde örnelemektedir:

Macar gazilerinden rivayet olunur ki bir nice asker küfür diyarına gaza ve cihat niyeti ile akın ettiklerinde kendilerinden on kat daha kalabalık ve müstahkem düşman alayları ile karşılaşmışlar. Firar etmeyip Allah’a sığınmış ve düşmanla vuruşmuşlar. Gazilerden biri bir düşman ile vuruşuyorken başka bir Macar askeri arkasından sıyra kılıç saldırmış, tam kafasına vuracakken gazinin atı Allah’ın kudreti ile sıçramış ve kuş misali kanatlanıp uçmuş. Aşağıdan bakakalan Macar diğer kâfirlere hitapla “Gördünüz mü büyücü Türk’ü, ben boynunu vurmak için arkasından saldırdım, o sihirle havalanıp uçtu da kurtuldu.” demiş (13b-16a).

Rivayette görüldüğu üzere Müslümanlarca Allah’ın kudreti ve inayeti ile gerçekleşmiş bir mucize olarak kabul edilen vaka “kâfirler” tarafından büyü ve sihir olarak nitelendirilmektedir.

Din ve büyü pratiklerinin birlikteliği o denli girift, kabuller o denli görecelidir ki büyü ve büyüçülüğu kesin bir şekilde yasaklayıp lanetleyen Kur’an’da “kâfirler” tarafından çeşitli vahiy ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

mucizelerin büyü, peygamberlerin ise büyücü olarak nitelendirildiklerine dair pek çok ayet mevcuttur.³ Bununla beraber sistemler bazında büyü ve dini birbirinden ayıran çeşitli hususiyetler de vardır. Din her şeye gücü yeten bir varlığa, büyü ise tabiattaki bir güce yönelir. Dinde genel olarak açıklık, büyüde ise kapalılık ve gizem vardır. Dinde itaat, bağlılık, tazim ve ibadet söz konusu iken büyüde geçici bir çıkar sağlama söz konusudur. Büyü ferdi pratikler, din ise çeşitli pratikleri de içeren içtimai ve manevi bir sistemdir. Büyünün müşterisi dinin ise mensubu olur. Dindeki günah anlayışı büyüde bulunmaz. Temel gayesi menfaat olduğu için büyü “kutsalları” da kullanıp istismar edebilir, hatta amaca ulaşmak için onlara hakaret dahi edebilir⁴.

Büyü kozmik güçler vasıtasıyla doğal akışa, insanlara, hayvanlara ve nesnelere etki ederek her zaman bir çıkar sağlama amacı taşır. Söz konusu çıkar bazen doğrudan büyü yapan ya da yaptıran kişinin elde edeceği menfaatlerle bazense düşmanı ya da rakibini uğratacağı zararlarla kazanılır. Zenginlik, bolluk, kısmet, üstünlük, şifa, güven elde etmek; öldürmek, zarara uğratmak, kaybettirmek ve ilişkileri bozmak gibi pek çok büyü amacı sayılabilir. Büyüler amaçlarına göre genel olarak “ak büyü” ve “kara büyü” şeklinde ikiye ayrılır (Tanyu, 1992: 501; Örnek, 1995: 141-148). Ak büyü iyilik amacıyla yapılan faydalı, koruyucu ve nispeten masum kabul edilen büyüleri; kara büyü ise kötülük amacı taşıyan ve zarar veren büyüleri ifade eder. Ancak burada net bir ayırım yapmak mümkün değildir. Söz gelimi “aşk büyü”, “şirinlik muskası” gibi adlarla anılan büyüler aile kurmak, yuvayı korumak gibi iyi amaçlarla yapılıyor gibi görünse de ortaya çıkması murat edilen etkinin muhatabın iradesini kontrol altına almak ve etkilenecek kişiyi bir ilişkiye zorlamak olduğu aşikârdır. Ak büyü ve kara büyü kavramları okült⁵ ilimlere dayanan “doğal büyü” ve demonik güçlere dayanan “demonik büyü” şekillerinde de nitelendirilmektedir (Yeşilmen, 2019: 327). Amaçlarına göre büyüler üzerine yapılan bir başka tasnif ise “aktif büyü” ve “pasif büyü” şeklindedir (Tanyu, 1992: 501). Aktif büyü tabiat olaylarını ve varlıkları etki altına alarak onlara yön vermeyi amaçlarken pasif büyü genellikle cinler gibi kötü varlıklar ile nazar gibi olumsuz etkilerden korunmak, hastalıklar ile musibetlerden kurtulmak için yapılır. Aktif büyülerden korunmak ve onları bozmak için yapılan büyüler de pasif büyü türüne girer. Gennep, büyüleri sempatik-sirayet edici, dolaylı-dolaysız ve olumlu-olumsuz olmak üzere altı kısma ayırarak inceler (2022).

³ Bk: 5/110; 6/7; 10/2; 10/76; 10/77; 11/7; 17/47; 17/101; 20/57; 20/58; 20/63; 20/71; 21/3; 25/8; 26/34; 26/49; 26/153; 26/185; 27/13; 28/36; 34/43; 37/15; 40/24; 43/30; 43/49; 46/7; 51/39; 51/52; 52/15; 54/2; 61/6; 74/24.

⁴ Mesela Kur’an ayetlerinin tersten yazılması, Kur’an’ın kötü muamelelere tabi tutulması gibi yöntemlerle yapılan büyüler mevcuttur. Böylelikle ilahi mekanizmanın murat edilen menfaatleri vermeye zorlanacağına inanılmaktadır.

⁵ İnsan, tabiat ve evren arasındaki etkileşim ile bu etkileşimden kaynaklı metafiziksel tesir alanları üzerinde faaliyet gösteren ezoterik bilgiler ve doğa üstü uygulamalar bütünü. Ayrıntılı bilgi için bk. (Uyulan, 2017; Kieckhefer, 2017: 21-23).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Büyüler uygulanış yöntemlerine göre de çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Frazer büyülerin iki temel yasa ile icra edildiklerini belirtmektedir. Bunlardan birincisi benzer benzeri doğurur ilkesine dayanan “benzerlik yasağı”, ikincisi ise bir kez temas etmiş olan şeylerin artık temasları olmasa da birbirlerini etkileyebilecekleri inancı ve ilkesine dayanan “dokunma/temas yasağı”dır (2004: 33-34). Yağmur yağdırma ritüelinde birtakım taşların ıslatılarak, ıslak kısımları göğre bakacak şekilde yere konmaları birincisine; büyü yapılmak istenen kişiden alınan saç, tırnak vs. gibi unsurlar vasıtasıyla yapılan büyüler ise ikincisine örnek teşkil eder.

Büyü ve sihir kavramları zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanılsalar da esasen birbirlerinden ayrılırlar. Büyünün iyi ya da kötü kozmik varlıklar yardımı ile muhatabının özünü etkileme, doğal akışı bozarak kalıcı etki meydana getirme çabasına karşın sihir; çeşitli göz boyamalar, hipnoz, telepati, el çabuklukları ve aldatmalar ile yapılan, etkisi kalıcı olmayan ve etkilediği insan hayvan ya da eşyanın özüne tesir etmeyen bir pratik, bir illüzyondur. *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*’nde sihir kavramı için şu tanım verilmektedir: “Kandırma ve gerçeği olmayan hayaller: Örneğin; el çabukluğundan dolayı gözleri yanıtlan illüzyonistin; kulakları, gerçeği anlamaktan engelleyen süslü sözlerle dedikoducunun yaptığı gibi.” (Rağıb, 2010:487).

Büyü kavramı kendisiyle ilişkili olan tılsım, vefk, efsun, muska gibi kavramları kapsayıcı bir mana ve kullanıma sahiptir. Diğer kavramları büyüsel olarak nitelendirmek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu kavramların her birinin farklı anlam ve hususiyetleri de vardır. Tılsım olağanüstü güç ve etkiye sahip olduğuna inanılan madde, hayvan, hayvan uzvu, bitki, yazı, gizemli şekiller ve şifreler gibi unsurları ifade eder. Sahip oldukları “mana” ile büyüsel bir güce sahip olan tılsımlar zaman zaman büyü yapmakta da kullanılır. Karşımıza çıkan bir başka pratik ise vefktir. Uyum, uygun, münasip gibi anlamlara gelen vefk, hurûf ilminin bir koludur. Çeşitli değerleri olduğuna ve belirli denklemlerle bir araya getirildiklerinde büyüsel güce sahip olacaklarına inanılan harf, rakam, kelime, esmâ-i hüsnâ, ayet ve surelerin söz konusu denklemler ve sistemlerle kare ya da dikdörtken şekiller içerisine yazılmasıyla elde edilen bir tılsım çeşididir (Çelebi, 2012: 605). İnsanları yılan, akrep gibi hayvanlara ve tabiatüstü güçlere karşın korumak maksadıyla yapılan büyülere efsun adı da verilmektedir (Öztürk, 2009: 327). Yazılı olan, yazılmış olan şey, bir şeyden çıkarılan suret anlamlarına gelen Arapça nüsha kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan muska çoğu zaman kötülüklerden korunmak maksadıyla yazılmakta ve taşınmaktadır. Bazı muskaların kısmet sağladığına da inanılmaktadır (Demirci, 2006: 697). Muskalar içerisine “yazılmış olan şeyler” vefkler de olabilir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Kavramlar gibi pratikler de iç içe geçebilmektedir. Çalışmamıza konu olan baytarnâmelerde hastalıkların sağaltılması ve çeşitli faydalar sağlanması amacıyla okunan dualar ve “ta’vîz”⁶ olarak adlandırılan uygulamalar da mevcuttur. Bu uygulamalar ait oldukları kültür ve inanç çerçevesinde dinî uygulamalar olarak kabul edilseler de yukarıda ifade edildiği gibi farklı bakış açıları ile büyü olarak nitelendirilmeleri mümkündür. Kaldı ki incelenen örneklerde de kavramların birbirleri ile iç içe geçtiği, inanç zaviyesinden bakıldıklarında dua ve taviz olarak kabul edilen kimi pratiklerin usul ve yöntemleri ile dinî uygulamalar dışına çıkarak büyü ve tılsım hüviyetlerine büründükleri görülmektedir. Aynı doğrultuda ayet okuma esasına dayanan kimi uygulamaların tılsım ve efsun şeklinde adlandırıldıklarına da rastlanmaktadır. Bu sebeplerle söz konusu pratikler de çalışma kapsamında büyü ve tılsım olarak ele alınıp değerlendirilmektedir.

Büyü, tılsım gibi pratikler hayvanlara ilişkin de olabilmektedir. Söz konusu hayvanlar üzerinden türlü menfaatler sağlayan insanların bu pratiklerdeki esas gayelerinin dolaylı olarak yine kendilerine menfaat sağlamak olduğu söylenebilir. Konularını at ve atçılığın teşkil ettiği; muhtevalarında atların yaratılışları, faziletleri, donları, nişaneleri, vasıfları, atlarla ilgili ayet ve hadisler, atların eğitilmesi, marazları, binilmesi, hastalıkları ve tedavileri gibi bilgi ve pratikler bulunan baytarnâmelerde atların daha hızlı koşmaları, kötü huylarını terk etmeleri ve bazı hastalıkları ile zahmetlerinin iyileşmesi için türlü şekillerde uygulanan büyü ve tılsımlara da yer verilmiştir. Söz konusu eserlerde aynı zamanda at uzuvları kullanılarak insanlar için yapılan çeşitli tılsım ve büyüler de yer almaktadır.

2. ATLARI KORUMAK VE GÜVENCE ALTINA ALMAK MAKSADIYLA YAPILAN BÜYÜ VE TILSIMLAR

İnsanoğlu bir şekilde kendisine menfaat sağlayan hayvanların sağlığı ve can güvenliği ile de ilgilenmiştir. Sahip olduğu ya da menfaat sağladığı hayvanların canını ve sağlığını (dolayısıyla işlevini) kaybetmesi ihtimali insanları kaygılandırmıştır. Bu hayvan binek, iş gücü, savaş gereci, güzellik imgesi, sahibinin erlik sembolü gibi işlevlere sahip olup bunlara bağlı olarak maddi kıymeti de bir hayli yüksek olan at olunca söz konusu ilgi ve kaygı daha da üst düzeyde olmuştur. Büyü ve tılsıma başvurmaya neden olan en büyük etmenlerden biri de şüphesiz yüksek kaygı düzeyidir. Bu sebeple bir şekilde atının canını ve sağlığını güvence altına almak isteyen insanlar koruyuculuğuna inandıkları büyü ve tılsım gibi pratiklere de başvurmuşlardır. Zira büyüsel pratiklerin en önemli işlevlerinden biri de güvence altına almaktır (Karadaş, 2004: 117).

⁶ Nazar veya kötü şeylerden muhafaza için takılan dualı kâğıt, nüsha; bedel, bir şey vermek, karşılık, bedel göstermek; Kur’an’da bildirilen ve Peygamberden naklen gelen duaları okumak veya bunları yazıp üzerinde taşımak.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Bir güzellik imgesi olarak da andığımız atlara dair korkulan en büyük zararlardan biri nazardır. Günümüzde de bilhassa köylerde ve geleneksel atçılık uğraşlarının olduğu yerlerde pek çok atın boynunda muska ve hamaylı görmek mümkündür. 1570 yılında yazılan *Nalbant Tariki* adlı baytarnâmede bu bağlamda uygulanan bir pratik, efsun olarak zikredilerek şöyle nakledilmektedir:

Eğer bu efsun atın boynuna takılırsa dil ve göz şerrinden emin olunur:
Bismillâhirrahmânirrahîm e'uzu bikelimâtillâhi'-tâmâti't-ter lâ yehâfu rehunne bedâvûdü ecri min şerri mâ zirretin fi'l-arzi vemâ yehrucu fihâ vemâ yunzilu mine's-semâ'i vemâ ye'rucu fihâ ve min şerri külli zî şerrin ve min şerri's-semâti ve'l-hâmeti ve min şerri yumni ve'd-demeti bihakki ezini esbâves ve bihakki eyllâtâ serâhiyyen ve in yekâdüllezîne keferû liyuzlikûneke biebsârihim lemmâ semi'u'z-zikre ve yekûlûne innehu lemeccûn vemâ huve illâ zikrûn lil'âlemîn bismillâhi's-şâfi bismillâhi'l-kâfi bismillâhi'l-âfi bismillâhi'l-mu'âfi bismillâhi'l-lezi lâ yezurru ma'asmuhû şeyün fi'l-arzi velâ fi's-semâ'i vehüve's-semî'u'l-'alîm velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyü'l-'azîm (67b-68b).

Bilhassa içerisinde yürünen otlar ve çalılar arasında fark edilmesi bir hayli zor olan, küçük deliklerden dahi yaşam alanına girebilen yılan, akrep, çıyan gibi zehirli hayvanlar çoğu zaman öngörülemeyen ve tedbir alınamayan büyük tehditlerdir. Bu sebepler insanları bu hayvanlara karşı çaresiz hissettirmektedir. Korku ve çaresizlik de insanları büyüsel pratiklere yönlendiren en büyük etmenlerdendir. 9. yüzyılda yazılmış Ahi Hizâm'a ait baytarnâmenin 15-16. yüzyıllarda yapılan çevirisi olan ve içerisinde mütercimim izafeleri de bulunan *Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*'de atı yılan, akrep ve çıyan sokmasından korumak için nakledilen tılsımlar şu şekildedir:

Eğer atı akrep ve çıyan sokmaması murat edilirse *illâ fâ'i ve'l-'akâ fallâhu hayru'n-hâfizan vehüve erhamü'r-râhimîn bihakki ahiyyen şerâhiyyen ezûnî esbâvüs âli şeddâ'i câe'l-hakku ve zeheka'l-bâtüle inne'l-bâtüle kâne zehûkan el-vahâ el-vaha's-sa'atü's-sa'atü yazılarak muska yapılır ve atın boynuna takılır. Ondan sonra bir sayfa daha yazılır ve ahırın eşiği üzerine konur. Yılandan ve diğer hayvanların sokmasından emin olunur. Eğer sığın geyik boynuzu tütsü edilirse yılan, çıyan ve akrep onun dumanının kokusunun eriştiği yere gelmez (196b-197a).*

Sığın geyik boynuzu tütsü edilmesi, dumanının kokusundan dolayı söz konusu hayvanları uzaklaştıracığı şeklinde açıklanarak nakledilmiş olsa da pratiğin arka planında büyüsel bir ritüelin olması ihtimalden uzak değildir. İnanç ve geleneğe ait pratikler, nitelikleri ve toplum nezdindeki değerleri ne olursa olsun değişime uğrayabilir (Bezgin, 2021: 348) Pek çok kadim ritüel ve uygulamanın yeni inançlar ve şartlardan dolayı dönüşerek yaşadığı bilinmektedir. Nitekim günümüzde üzerlik tütsü etmenin büyüsel arka planını bilmeyerek kokusu ve dumanından dolayı etkili olduğuna inanan ve bu doğrultuda uygulayan insanların varlığı müşahede edilmiştir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

En savunmasız ve çaresiz kalınan hâllerden biri de doğumdur. Türk kültüründe İslamiyet öncesi dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdüren, yeni doğum yapmış kadınlara ve bebeklere albız, albastı ve alkarısı adı verilen kötü ruhların musallat olduğu inancı mevcuttur. Bunlardan korunmak için loğusa kadınlara ve bebeklere kırmızı kurdeleler bağlanması, başuçlarına erkek eşyaları yahut bıçak gibi kesici-delici aletler konması bilinen, yaygın uygulamalardır. İslam dairesinde kaleme alınmış olan *Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*'de ise atların doğumlarını kolaylaştırmak için Enbiya Suresi 30. ayet ve İsra Suresi 105. ayetin bir kısmının okunması tinsel bir uygulama olarak nakledilmektedir:

Atın doğurması müşkül olursa şu ayeti yedi kere okusunlar: *Kâlu Teâlâ e ve lem yerallezîne keferû ennes semâvâti vel arda kânetâ ratkan fe fetaknâhuma, ve cealnâ minel mâi külli şey'in hayyin e fe lâ yu'minûn*⁷ ve bil hakkı enzelnâhu ve bil hakkı nezele⁸. Bu hususta çok ayet rivayet edilmiştir (Hâzâ Kitâbu Baytarnâme: 66a).

3. ATLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ VE NİTELİKLERİNİN ARTIRILMASI İÇİN YAPILAN BÜYÜ VE TILSIMLAR

Baytarnâmelerde ağırlıklı olarak konu edilen binek atlarından⁹ öncelikli olarak beklenen süratli ve çevik olmalarıdır. Bu doğrultuda kişinin atından dolayı kazanacağı en büyük menfaatlerden biri de onu daha süratli ve daha çevik hâle getirmektir. İlgili bir başka husus ise atların yarıştırlıyor olmasıdır. Hızından dolayı yarış kazanacak bir at, sahibine ödül ve itibar kazandıracaktır. Yukarıda büyüsel pratiklere başvurmanın temel motivasyonunun menfaat sağlamak olduğunu ifade etmiştik. Bu menfaatlerin sağlanması için *Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*'de ve *Nalbant Tariki*'nde şu efsunlar nakledilmektedir:

Dâhis'in sahibinin şöyle dediği rivayet edilir: Bir gün yaban yerde yolda susuz kaldım. Bir deve kuşunun uçtuğunu gördüm. Bildim ki suya gider, atımı koşturdum. Bizimle su arasında bir ferseng¹⁰ yol vardı ve ben deve kuşundan önce suya eriştim. Ayrıca şunu da anlatmıştır: Bir gün gördüm ki bir leşe kuzgunlar konmuş. Atımı koşturdum. Kargalar haberdar oldu ancak daha onlar

⁷ "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (Enbiya Suresi 30. ayet).

⁸ "Biz onu ancak bir hakikat olarak indirdik, o da yalnız hakikat olarak geldi." (İsra Suresi 105. ayetin bir kısmı).

⁹ Atlara dair en temel sınıflandırma binek atı ve beygir şeklindedir. Binek atı süvari binişi ve sportif binişler için ideal olan; beygirlere nispetle atik, çevik ve sıcakkanlı atları ifade eden bir tür adlandırmasıdır. Türkçede beygir olarak kullanılan bârgîr kelimesi ise Farsçada yük anlamına gelen "bâr" kelimesi ile taşıyan, tutan anlamlarına gelen "gîr" kelimelerinin birleşiminden olmaktadır ve yük taşıyan anlamına gelir. Arabaya koşulan, yük çeken, tarla süren vs. tüm iş atlarını ifade eder.

¹⁰ Ferseng: Fersah. 12000 adıma veya 1 saatlik yola denk geldiği kabul edilen eski ölçü birimidir. Denizcilikte kullanılan, eski Türk gemicilerinin kullandığı fakat günümüzde kullanılmayan 3 deniz miline eşit uzaklık birimi. Yaklaşık olarak 5.556 metreye eşittir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

uçmadan at erişti ve birini ayağıyla ezdi. Atın böyle çevik ve süratli olması için şu efsunu geyik derisine yazıp atın boynuna assınlar: *Kavluhû Te`âlâ velakad evhaynâ ilâ Mûsâ en esiri biibâdi fazriblem tarîkan fi`l-bahri yebesên lâ tehâfu dereken ve lâ tahşâ* (Hâzâ Kitâbu Baytarnâme: 37b).

Eğer at yürümezse veya koşmazsa yahut atın yürümeye ve koşmaya kavi olması istenirse kurt dişi alınıp deve derisine konularak dikilir ve boynuna takılır. At hiçbir yerden geri kalmaz, hiçbir at onu geçemez. Sınanmıştır (Nalbant Tarîki: 48a-48b; 64b-65a).

Bazı atlarda “harınlık” ve “röklük” şekillerinde tabir edilen psikolojik bir maraz meydana gelir. Bu atlar komut dinlemez ve yürümezler. *Nalbant Tarîki*’nde nakledilen tılsımın bu maraza karşı da iyi geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple söz konusu pratik çalışmamızın “Atların Ahlaki Marazlarının İslahı İçin Yapılan Büyü ve Tılsımlar” başlığı altında da değerlendirilebilir.

4. ATLARIN AHLAKİ MARAZLARININ ISLAHI İÇİN YAPILAN BÜYÜ VE TILSIMLAR

İnsanın at veya diğer hizmet hayvanlarından menfaat sağlamanın ön koşulu söz konusu hayvanların işlevlerini yerine getirmeleridir. Bazı hayvanlar sahip oldukları çeşitli ahlaki marazlar nedeniyle işlevlerini yerine getirmezler. Bu marazlardan biri de atın, binilebilmek için kullanılması gereken asgari ekipmanlardan olan başlık ve eyerini taktırmaması ve vurdurmamasıdır. *Nalbant Tarîki*’nde bu marazın ve atın sahip olduğu diğer kötü huyların ıslahı için efsun adlandırması ile şu ayet kısımları nakledilmektedir:

Eğer atın kötü bir huyu olursa; gemini, başlığını veya eyerini taktırmazsa sağ kulağına bu efsun okunur: *E fe gayre dînillâhi yebgûne ve lehû esleme men fis semâvâti ve`l-ardı tav`an ve kerhen¹¹ ve zilâluhum bi`l-guduvvi ve`l-âsâl¹²*. At bu ayeti işitince Allah’ın izniyle o kötü huyunu terk eder (53b-54a; 65b).

5. AT HASTALIKLARININ VE ZAHMETLERİNİN SAĞALTILMASI İÇİN YAPILAN BÜYÜ VE TILSIMLAR

Büyüsel pratiklerin bir işlevi de hastalıkları ve zahmetleri sağaltmaktır. Büyücüler ve kamlar ekseriyetle şifacı rolünü de üstlenirler. İnsanların bir kısmı bilhassa tıbbi uygulamalarla çare

¹¹ “Yoksa onlar, Allah’ın dininden başka bir din mi arıyorlar. Oysa yerde ve gökte bulunanların tamamı isteyerek veya istemeyerek, O’na teslim olmuşlardır.” (Âl-i İmrân Suresi 83. ayetin bir kısmı).

¹² “Sabah ve akşam gölgeleri de” (Rad Suresi 15. ayetin son kısmı).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

bulamadıkları hastalıklar için hâlen büyücülere ve üfürükçülere başvurmaktadır. Baytarnâmelerde atların çeşitli hastalıklarının ve zahmetlerinin sağaltılmasına ilişkin büyüsel pratikler de yer alır.

En fazla at ölümüne sebep olan zahmetlerin başında genellikle “sancı” şeklinde tabir edilen idrar, dışkı ve gaz tutulmaları gelmektedir. Baytarnâmelerin kaleme alındıkları dönemlerde ve günümüzde bu zahmetlerin giderilmesi için pek çok ilaç ve tedavi yöntemi uygulansa da kimi zaman hiçbirî kâr etmemekte, başkaca herhangi bir hastalık emaresine rastlanmayan atlar ani gelişen bu sancılar nedeniyle kısa süre içerisinde ölebilmektedir. Sancı atçılarının korktuğu hastalık ve zahmetlerin başında yer alır.

19. yüzyılda kaleme alınmış anonim bir baytarnâme nüshası olan *Mufassal Baytariyye* ve aynı dönemde Tayyazâde Atâ tarafından kaleme alınmış olan *Tuhfetü'l-Fârisîn Fi Ahvâl-i Huyûli'l-Mücahidîn*'de atın idrar zahmetine dair şu tılsım nakledilmektedir:

At işeyemese defetmek için sol ön ayağının tırnağına Seyhun, sol arka ayağının tırnağına Ceyhun, sağ ön tırnağına Fırat ve sağ arka ayağının tırnağına Nil yazılır, işer. İşedikten sonra tırnakları yıkanmalıdır (Mufassal Baytariyye: 59b-60b; Tuhfetü'l-Fârisîn: 82-83).

Nakledilen tılsım Frazer'in yukarıda zikredilen benzerlik yasası ile ilişkilidir. Tırnaklara yazılan nehir isimlerinin benzerini doğurmasının ve böylelikle atın idrarını yapmasının (su dökmesinin) murat edildiği anlaşılmaktadır. Tılsımın etkisine o denli inanılmaktadır ki at idrarını yaptıktan sonra tırnakların yıkanılarak tılsımın silinmesi/giderilmesi gerektiği bildirilmektedir.

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme'de atların “içinin kesilmesi”, dışkısının ve idrarının tutulması hâlinde bir cüz kâşim¹³ dövülüp elenmesi, çocuk idrarı ve eski tılâ¹⁴ ile karıştırılarak atın ağzına dökülmesi, akabinde “vefk hesabından olan bu iki suretin”¹⁵ yazılarak atın sağlı sollu yedi kere onlara çekilmesi tavsiye edilmekte, “Allah'ın lütfu ve yardımıyla” iyi olacağı bildirilmektedir.

Burada tedavi, büyü ve dinî inancın iç içe geçtiği görülmektedir. Çeşitli droglarla¹⁶ yapılan tedavi ile birlikte adeta tamamlayıcı bir tedavi olarak büyüsel pratik uygulanmakta, bunlar yapılırken de Allah'a yönelerek ondan yardım beklenmektedir.

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme'de sancı için şu dua, tılsım ve vefkler de nakledilmektedir:

¹³ Horozgözü otu.

¹⁴ Tılâ: Bir tür ot-ilaç; yara yahut şiş üzerine sürülen, yağdan koyu, merhemden cıvık kıvamlı ilaç; merhem.

¹⁵ Bahsi geçen suretler eserde yer almamaktadır. Müellifin eseri kaleme alırken sehven nakletmeyi atladığı düşünülmektedir.

¹⁶ Drog: Tedavide kullanılan ham madde, ilaç gibi her tür doğal ve sentetik madde.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Karın ağrısı için bir parça kâğıda bu harfler yazılır ve atın karnına asılır, inşallah faydalı olur: “Vav”, “ra”, “elif”, “mim”, “elif.” (124a).

Yukarıda nakledilen bir vefk örneğidir. Verilen harflerin bir araya gelerek oluşturdukları denklemin ihtiva ettiği mana ve taşıdığı güç ancak ârifleri ve âlimlerince malumdur. Yukarıda da ifade edildiği gibi büyülerin hususiyelerinden biri de gizemli oluşlarıdır.

İdrarı ve tezeği tutulan atın karnına, kasığına ve mesanesine el sürülerek şu okunur: *Ve inne mine'l-hicâreti lemâ yeteffecceru minhu'l-enhâru ve enni minhâ lemâ yehbitu min haşyetillâhi vemallâhu bigâfilin ammâ ta'melûn* (116b).

Özellikle idrarı tutulana okunan bir diğeri: *İnnallâhe habese'l-bahri ve akâme's-semâi ve ene ed'ü bismihî lisekûne hâze'l-vec'u ve yutlika hâze'l-bevle ve yuhrice bilâ vece'a* (124a).

Hem idrar hem de tezek tutulmasına okunan bir ayet: *Evelem yerallezîne keferû ve enne's-semâvati ve'l-arzi kânetâ ratkan ve fetaknâhumâ vece'alnâ mine'l-mâi külli şeyin hayy efelâ yu'minûn ve bi'l-hakki enzelnâhu ve bi'l-hakki nezel* (124a).

Yukarıda nakledilenler esasen dua ve ayet okumak esasına dayanan pratiklerdir. Ait oldukları kültür ve inanç dairesinde tamamen dinî mahiyette kabul edilebilecek bu uygulamalar inanmayan kişiler yahut inancı referans almayan araştırmacılar tarafından büyüsel ritüeller olarak değerlendirilebilir.

Karın ağrısı ile idrar ve tezek tutulması için birazdan nakledilecek olan dua suya okunur ve birazcık zeytinyağı veya sadeyağ karıştırılarak atın kulağına damlatılır. Ayrıca içine zeytinyağı karıştırılmış bir suya daha okunarak atın boğazına dökülür. Bu işlemler yapılırken şu dua devamlı okunup üflenmelidir: *Biazametillâhi illâ mâ sekenet bikuvvetillâhi ve bikudretillâhi illâ mâ sekente rabbü'n-nâsi üzhibe'l-bâ'is rabbü'n-nâsi ikşifü'l-bâ'is ve eşfihi ente ente's-şâfi ve sallallâhu alâ Muhammedin ve alâ 'ali Muhammedin vesellem teslîmen kesîrâ* (124a-124b).

Bir diğeri taviz de budur: *E'uzü bi'izzetillâhi ve kudretihi 'alâ mâ yeşâu min şerri mâ tecidu fî batnihâ ve min şerri's-şeytâni'r-racîm ve liküllü mâ yecedu mine'l-mürri*. Okunup atın üzerine üflenir (124b).

Yukarıda nakledilen birinci pratikte tedaviye yönelik fiziki uygulamalar ile tinsel pratikler iç içe geçmiştir. Droglar tatbik edilirken bir yandan da dua okunmaktadır. Duanın suya okunması ve ata üflenmesi uygulamayı büyüsel hüviyete daha çok yaklaştıran unsurlardır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Sağaltılmasına dair büyüsel pratiklerin nakledildiği bir diğer hastalık sıracadır.¹⁷ Söz konusu hastalığın sağaltılmasına dair *Mufassal Baytariyye*'de pek çok tedavinin yanı sıra şu büyüsel pratikler de nakledilmektedir:

Sıracaya hangi taraftaysa o tarafın tırnağı iyice yıkanır. Üzerine kalem dokundurulduğu gibi “*Ya Allah!*” denip bir kaleme, harflerin gözleri açık olacak şekilde¹⁸ “Takanca” ismi yazılır. Denenmiştir. Eğer iki yanında varsa iki tarafın tırnağına, dört yanında varsa dört tırnağına aynı şekilde yazılır. Allah'ın izniyle defolur (60b).

Diğer tedavi: Bu ayet-i kerime yazılıp Cuma günü güneş doğmadan önce bir Âyete'l-Kürsî ve üç İhlâs-ı şerif okunup Resulullâh aleyhi vesellem efendimize armağan edilerek atın boğazına asılır: *Bismillâhirrahmânirrahîm ma kata'tüm min liynetin ev terektumûha kaimeten 'alâ usuliha fe bi-iznillâhi ve liyuhziyel fasıkıyn. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-alıyyü'l-'azîm ve bihi nesta'ın. Yâ şâfi yâ şâfi yâ şâfi*. Ayrıca on iki gün, on iki fakire birer miktar para sadaka olarak verilir. Tecrübe edilmiştir (60b-61a).

Tarafımızca kimi ya da neyi karşıladığına dair bir bilgiye ulaşamayan “Takanca” isminin eserin yazıldığı dönemde sıracaya hastalığını iyileştirdiğine inanılan tılsımlı bir söz olabileceği düşünülmektedir. Bu kullanım yazmaların ilk sayfalarına yazılan ve kitapları haşerelere karşı koruduğuna inanılan “kebikec”¹⁹ tılsımını akla getirmekte ve böyle bir ihtimalin olabileceğini düşündürmektedir. “Diğer tedavi” olarak nakledilen ikinci pratik muhtevası bakımından tamamen dinî mahiyette görünse de uygulama şekli ile onun da büyüsel uygulamalar dairesine girdiği değerlendirilmektedir. Cuma günü güneş doğmadan önce uygulanması İslam dininde Cuma'nın mübarekliği ve seher vakti yapılacak duaların kabul olacağına dair inanç ile ilgilidir. Ancak din dışı zaviyeden bakıldığında bu hususiyetler de büyüsel unsurlar olarak görülebilir. Zira özel zamanlarda uygulanmaları da bazı büyüsel ritüellerin hususiyeterindedir.

Diğer bir hastalık “atın topuğuna su inmesi” şeklinde izah edilen “rehza”dır. *Nalbant Tariki*'nde rehzanın sağaltılmasına ilişkin şu efsun ve tavizler nakledilmektedir:

Rehza dedikleri bir nesne olur ki atın topuğuna su iner. Bu efsun yazılıp atın su inen ayağına takılırsa iyi olur: *Bismillâhi biennehû âyetihî*. Gerek at olsun, gerek katır ve gerekse eşek, iyileşir (50a-50b).

¹⁷ Sıracaya: “Zâidü'l-hanâzir”, “hanâzir” ve “domuz başı” olarak da anılan, vücutta çıkan yumrularla yayılarak seyreden bir cilt hastalığı.

¹⁸ Arapça'da harflerin içlerindeki boşlukların belirgin olması bu şekilde tabir edilmektedir.

¹⁹ Kebikec için bk. (Karatepe: 2002).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Yahut Allah'ın emriyle bir yün alınıp ip yapılır ve ip her düğümüne bir kez bu efsun okunarak yedi yerden düğümlenir: *Bismillâhi 'l-bâkîye 'l-vânî el-vâmî*. Ardından üç kez *kulhuvallâhu ehad* okunarak o ip atın yelesine takılır, iyi olur (50b-51a).

Rehzaya ilişkin *Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*'de nakledilenler ise şunlardır:

Rehza tavizi: Atın kuyruğundan yedi kıl alınıp bükülür ve yedi düğüm atılır. Her düğümde bir Fatiha ve Muavezeteyn²⁰ okunur. Ardından şöyle denir: *Carh 'Îsâ bin Meryem salavâtullâhi 'aleyhi veselâmu min beyti 'l-mukaddesi 'alâ mâ rihâfirehû edime lâ gâmize velâ rehza ene 'r-râkî vallahu 'ş-şâfi bikavli lâilâheillallâh*. İnşallah iyi olur, şifa ve afiyet bulur (157a-157b).

Bazen de şaraptan olmuş gayet eski sirkeyle ilaç ederler. Kaynatılıp onunla atın bakanağı²¹ ve inciği iyice yıkanır. Yıkarken Fatiha Suresi okunup Allah yâd edilir ve Peygambere salavat getirilir. Yıkama işi bitip çekildiği zaman da bu dua okunur: *El mâi bi 'l-mâhili biselâmen*. Eğer Arapça okunamıyorsa Farsça manası denir. Bir rivayete göre ise bu okunur: *El mâu bi 'l-mâi herebe 'l-mâi hüve bel*. Bazıları da bunu nakletmiştir: *Bi 'l-mâu bi 'l-mâhûni 'l-mâhûnâ mine 'l-mâi bi 'l-mâ*. Ondan sonra örülmüş veya bükülmüş bir parça yün alınıp rehza yerine bağlanır. Eğer ak yünden ip bükülüp ona yedi gün vurulur, her gün üzerine bir Fatiha Suresi ve dediğimiz dua okunur da ondan sonra rehza olan yere bağlanırsa iyi olur (156a-156b).

Tavizlerin iyisi budur: Bir parça ak sûf yani beyaz yün parçası alıp onu taviz okuyan kişi bükür. Bükerken Allah'ı zikredip Peygambere salavat getirir ve Fatiha ve Kur'an'dan bilip hatırladığı yerleri okur. Yedi düğüm düğür ve her düğümde yukarıda verilen duayı okur. Ondan sonra rehza olan ön veya arka ayağı üzerine çözülmeyecek şekilde iyice bağlar. Bağlandıktan sonra üç kere de bu dua okunur: "Varakıyye hâmimlerden hâmimlere değın."²² (156b-157a).

Bir dua da budur ki rehza olan ön veya arka ayak yarılıp yedi kere Fatiha Suresi okunur. Elle sığanıp Elhamdü okuduktan sonra *ve linasbirenne 'alâ mâ âzeytumûna ve alallâhi felyetevekkeli 'l-mütevekkilûn* okunur. Allah Teâlâ şifa vere (157a).

Bir dua daha: Rivayet edildiğine göre Hz. İsa bir eşeğe bindi ki onda hiçbir illet yoktu. Söyle dedi: *Ene 'r-râkî vallâhu 'ş-şâfi bikavli lâilâheillallâh* (157a).

Bir dua daha: *Te 'allallâhi biyedihi 'l-hayri rabbenâ vehüve 'alâ külli şey 'in kadîrun velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi 'l-'aliyyü 'l-'azîm* (157a).

²⁰ İki koruyucu anlamına gelen kelime Felak ve Nas Surelerini ifade etmektedir.

²¹ Bakanak: Tırnak ile bilek mafsalı yumrusu arasında kalan ince kısım, köstek yeri, bukağılık.

²² Kur'an'da "hâ mim" ile başlayan yedi sure vardır. Artarda gelen bu sureler Mümin, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye ve Ahkaf sureleridir. Metinde kastedilen bu surelerin tamamının Kur'an'ın yüzünden okunması olmalıdır. Kültürümüzde özellikle kadınların mukabele okurlarken bu surelere gelindiğinde bereket ve şifa getireceği inancıyla ortaya un, tuz, şeker ve su koymaları; daha sonra da bunları torbalarına ve yemeklerine katmaları bilinen, yaygın bir uygulamadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Bir taviz daha: Atın kuyruğundan yedi kıl alınıp ona yedi düğüm atılır. Her düğümde Elhamdü ve Muavezeteyn okunur. Ayrıca şu dua okunur: *Vemâ lenâ illâ netevvekelu 'alallâhi ve kadhedeynâ sîbülenâ velenasbirenne 'alâ mâ ezeytumûnâ ve 'alallâhi feleyetevekkeli'l-mütevekkilüne kul ud'ullâhe evid'u'r-rahmâne eyyâ mâ ted'ü efelehu'l-esmâü'l-hüsnâ velâ tücheru bisalavateke velâ tehâfet bihâ vebtegi beyne zâlike sebîlen ve kul elhamdülillâhillezî lem yettehiz veleden velem yekünlehû şerike fi'l-mülki velem yekünlehû veliyyün mine'z-zülli ve kebirrehû tekbîrâ evelem yerallezîne keferû enne's-semâvâti ve'l-arzi kâneten ratkan fefetaknâhumâ vece 'alnâ mine'l-mâi külli şey'in hayy efelâ yu'minûn (157a-157b).*

Yukarıda rehzaa ilişkin nakledilen büyüsel pratiklerin bazılarında da tedaviler ile tılsımların, büyüsel ritüeller ile dinî unsurların bir arada kullanıldığı görölmektedir. Bazı pratiklerin atın kendi kuyruğundan koparılan kıllar üzerinden uygulanması dokunma/temas yasası; Hz. İsa'nın, bindiği kusursuz eşek için söylediklerinin tekrarlanması ise benzerlik yasası ile açıklanabilir. Anlaşılan o ki tedavi edilen atın, Hz. İsa'nın bindiği rivayet edilen eşek gibi kusursuz olması murat edilmektedir. Büyü ve tılsımlarda düğümlerin kullanılması, okunan dua ve tılsımlı sözlerin düğümlere üflenmesi oldukça yaygındır. Hatta Kur'an'da büyücülerin doğrudan “düğümlere üfleyenler” olarak nitelendirildikleri de görölmektedir (113/4). Düğümlerin yedi adet olması ve tılsımların bağlandıkları yerde yedi gün bırakılması ise yedi sayısının formülistik niteliği ile ilgilidir.

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme 'de nakledilen bir diğer pratik atta hâsıl olan göz ağrısı içindir:

Atın göz ağrısı için okunacak dua şudur: *Bismillâhirrahmânirrahîm 'aleyke 'ayni efi harectü min safıyyü'l-'amâ ve illâ üskünî biiznillâhi sallallâhu 'alâ Muhammedin nebıyyi ve 'ala Muhammedin vesellim.* İyileşinceye kadar her gün okunup atın gözüne üfürölür. Boynuna da asılır (*Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*: 81b-82a).

Dua olarak nakledilen bu pratiğin de üfürölme ve boyuna takılma gibi uygulanma şekilleri ile büyüsel daireye girdiği değerlendirilmektedir.

Atların uğradığı zahmetlerden biri de zehirli ot yemek veya zehirli hayvanlar tarafından sokulmaktır. Bazen atların kendiliğinden zehirli otlar yemesi söz konusu olabilirken *Ali el-Arabî Esbnâmesi* 'nde, düşman atına bu türden otlar yedirmek suretiyle zehirlemenin bir savaş hilesi ve suikast yöntemi olarak kullanıldığı da aktarılmaktadır (114a-114b). *Nalbant Tariki* 'nde zehirli ot yiyen bir atın sağaltılması için uygulanacak efsun şöyle nakledilmektedir:

Eğer at zehirli ot yese dermanı bu efsunun yazılıp suyunun içirilmesi ve at üzerine okunmasıdır. Allah'ın emriyle iyi olur. Dua budur: *Ertic batîhin vâsiti'u müstenkasan hüve yetenâ ve hüveyte ezûnî Süleymân bin Dâvud 'aleyhi's-selâm ve Cekâ.* Ondan sonra bu sure okunur: *Sırrı yetecâe nüşkirü't-tekrîren kentârîren ve nezzele mine'l-kur'âni mâ huve şifâun ve rahmetun lil*

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

mu 'minîne ve lâ yezîdu 'z-zâlimîne illâ hasârâ. Ayrıca bu efsun okunup atın ahırına üflenir, Allah'ın izniyle iyi olur (54a-55a).

Dua adlandırılması ile nakledilen metnin kullanıldığı pratiğin bizzat müellif tarafından efsun olarak adlandırılması dinî ve büyüsel pratiklerin zihinlerdeki birlikteliğini gösteren bir örnektir. Büyüsel metinlerin suya ıslatılıp söz konusu suyun içirilmesi ve okunarak yaşam alanlarına üflenmesi de yaygın büyüsel pratiklerdir.

Nalbant Tarîki'nde "hanâm" ve "hattâm" şekillerinde ifade edilen ve insanlarda da görüldüğü bildirilen bir hastalık için *Ali el-Arabî Esbnâmesi*'nde "hunân" adlandırması ile şu bilgiler verilmektedir: "Sıracaya benzeyen bulaşıcı bir hastalıktır. Belki bundan çirkin, tedavisi zor ve uzun süren bir maraz yoktur. Ekseriyetle kötü gözden olup asil, güzel ve kıymetli atlarda hasıl olur." (144b-145a). Söz konusu hastalığın ekseriyetle nazardan kaynaklandığına inanılması, çok şiddetli olması, bulaşıcılığı ve tedavisinin oldukça güç olması insanları bu hastalığa karşı büyüsel pratiklere yönlendirmiş olmalıdır ki *Nalbant Tarîki*'nde şu uygulamalar nakledilmektedir:

Eğer kuruca "hattâm" olsa sarmaşık kökü atın kulağına takılır, iyileşir. Veyahut ak iplik ile gök ipliğe o "hanâm"ın her bir gözü sayısınca bir düğüm atılıp her bir düğümde şu dua okunur: *Bismillahirrahmânirrahîm ve bi'l-hakki enzelnâhu vebi'l-hakki nuzile ve bi'l-hakki ismi'l-'azîm min inni şey'in halakahu fekadderahu.* Sonra o iplik atın boynuna takılır, iyi olur (65a).

İnsanda ve atta "hanâm" çıksa bu yazılıp boynuna asılır: *Nesta 'înu billahillâhi Allâhu ekber ve'l-hamdülillâhi hamden kesîrân fesübhânallâhi bükreten ve asîlan velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyü'l-'azîm üsküdrîhâ illâ kâti ihrâm bihakki hazîhi'l-esmâ'i'l-'izâmi yâ ehiyyen şerâhiyyen ezûnî esâbet şidâyî ve bihakki sa'dek.* (69b-70a).

Yukarıda verilen birinci uygulamada sarmaşık kökünün tılsım olarak kullanılması dikkat çekicidir. İplerin düğümlemesi usulüne yukarıda değinmiştik. Verilen pratikte ipliklerin ak ve gök olmaları bu renklerin temizlik ve semavi unsurlarla ilişkilendirilmesi ile ilgilidir. Bu suretle semavi güçlere yönelinmekte ve yaraların temizlenmesi murat edilmektedir. İkinci uygulamada ise bir metnin atın boynuna asılması ile uygulanan muska pratiği söz konusudur.

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme'de debre²³ ve cerahatler hâsıl olduğu zaman uygulanan şu büyüsel pratikler nakledilmektedir:

Bazen atta debre ve cerahatler hâsıl olduğu zaman dua okurlar. Cafer Sâdık'tan rivayet edilen dua budur: *Bismillahirrahmanirrahîm ve's-salâtü 'ale'n-nebiyyi sallallâhu 'aleyhi vesellem*

²³ Atın sırtında ve eklemelerinde peyda olan, ziyade etler meydana getiren cerahatli bir yara.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

diyerek başlanır. Elde bıçak olur ve dua okurken o bıçak cerahat ve hürî dedikleri illetin üzerine üzerine sürülür. Ondan sonra “Sana Tanrı adıyla taviz ederim.” denilerek şu Arapça dua okunur: *Urkîke bismillâhi mine'l-haddi ve'l-hadîdi ve min eseri'l-ûdi ve'l-haceri's-selûdi ve mine'l-'araki'l-'âbiri ve minel veremi'l-âhiri ve mine'l-'izâmi ve 'akrihi ve mine's-şerâbi ve berdihi etabesseru ileyke biiznillâhi mine'l-insi ve'l-en'âmi bismillâhi uftetahtubillâhi hatemtü sallallâhu 'alâ Muhammedin ve 'alâ 'âli Muhammedin velâ hayle velâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyü'l-'azîm.* Ve bıçak temiz bir yere saplanarak bir gece orada bırakılır. Allah'ın izniyle şifa bulur (109a-109b).

Bir dua da budur: Bıçak yaraya sürülüp Resulün adı yad edilir ve *ismü'n-nebiyyi sallallâhu 'aleyhi vesellem* denerek şu dua okunur: *İsmü'n-nebiyyi sallallâhu 'aleyhi vesellem ehazallâhu mine'l-arzi bireyyeten fehalaka minhâ beşeren seviyyen u'izuke billâhi yecurhu en tedemmi en ve tenfetihî ve tecma'u lehammâmiyyâten ve sallallâhu 'alâ Muhammedin ve âlihî ecmâ'in* (109b).

Bir dua daha vardır ki atın, diğeri hayvanların ve insanın cerahati için okunur. Okunurken yine cerahate bıçak sürülür. Dua budur: *Bismillâhirrahmânirrahîm bismillâhi ve billâhi mâşâallâhi kâne ve mâlem yeşâ' lem yekûn enne Meryeme binti 'İmrâne'z-Zekerıyyâten et-tayyibeten lâ şakka fihâ ve lâ fetaka ferselallâhu'r-rûha ez-zâkiyye't-tayyibe fevülidet 'İsa bin Meryem fehrace me'ahü's-selâmete ve'l-'afiyetü felekiye riclen bihi súde miyyun ve fi yedihî hâtıme fızatın min haceri'l-'arşı fekâle velev enne füzânen süyyiret bihil cibâlû ve kuti'te bihi'l-arzu evkülli mi bihil mevtâ bilallâhi'l-emrû cemî'an u'ize hâza'd-demmu min hâzihi'd-dâbbeti bikelimâtillâhi't-tâmmâti ve esmâ bihi 'âmmeten min haddi'l-hudûdi ve'l-ûdi ve'haceri'l-melhûdi ve'l-mâi'l-mu'ine ve't-taâmi'l-vâhine hattâ yeltekıyâl curhu 'azametü 'aleyke yâ curhu illâ tedmî velâ teftihî velâ termî velâ tenfihirî velâ tasrî velâ tecma'î lahmen meyyiten ibrû biiznillâhi Te'âlâ üskunî bikudretillâhi hatemtü rukyetü bihâtemi 'İsâ bin Meryem ve Süleyman bin Dâvud ve Muhammedin sallallâhu 'aleyhi vesellem.* Dua okunduktan sonra bıçak sapına kadar yere sokulur. Ayrıca bu dualar yazılarak atın boynuna asılırsa da tesir eder (Hâzâ Kitâbu Baytarnâme: 109b-110a).

Yukarıda nakledilen uygulamalarda dua gibi dinî unsurların yanı sıra tılsım hüviyetine sahip pratikler de mevcuttur. Bıçağın kötü ruhlara ve etkilere karşı koruyucu niteliğe sahip bir tılsım olarak kullanılması bilinen bir uygulamadır (Tanyu, 1992: 501). Dualar okunurken bıçağın cerahat üzerine sürülmesi ve ardından yere saplanması pratiği görülmekte; bir pratikte “temiz bir yere” saplanarak bir gece orada bırakılması, diğeri ise “sapına kadar saplanması” tavsiye edilmektedir. Bahsi geçen uygulamada bir tılsım unsuru olan bıçak vasıtasıyla kötü etkilerin cerahatten alınarak yere ve yer altına gönderilmesinin murat edildiği düşünülmektedir. Bıçağın “sapına kadar” saplanması bununla ilgili olmalıdır. Temiz bir yere saplanarak bir gece orada bırakılması ise evvelce cerahate temas etmiş olan bıçak aracılığı ile söz konusu temizliğin cerahate aktarılmasının amaçlandığını da göstermektedir. Bu

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

da yine Frazer'in dokunma/temas yasası ile ilgilidir. Duanın ayrıca yazılarak atın boynuna asılması ve bu suretle tesir edeceğine inanılması ise bir muska pratiğidir.

Çeşitli yaralanmalar neticesinde meydana gelen şiddetli kanamaların bazen durdurulamadığı ve bu sebeple atın öldüğü *Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*'de bildirilmektedir (108a). Tedbirinde çaresiz kalınabilen bu ölümcül zahmet için söz konusu eserde pek çok ilaç ve yöntemin yanı sıra bir de dua nakledilmiştir:

Kanamayı durdurmak için bir de dua vardır ki budur: *Bismillâhirrahmânirrahîm bismillâhi ve billâhi lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi hebete Cebrâil 'aleyhisselâm mine's-semâi biiznillâhi Te'âlâ li mesâlihî'l-ibâdi min hâliki'l-ibâdi bihakkillâhi'l-'azîmü's-şân ve'l-kesîrû'l-bürhân u'izubike yâ demu dâimu fi's-semâvâti ve mâ fi'l-arz in teskun üskun biiznillâhi Te'âlâ ve bi'l-hakki enzelnâhu ve bi'l-hakki nezele ve sallallâhu 'alâ Muhammedin ve âlihî ecma'in* (*Hâzâ Kitâbu Baytarnâme*: 110a-110b).

Nalbant Tarîki'nde bağırsak ile baş²⁴ ve yaralarda hâsıl olan kurtların dökülmesi için pek çok tedavi ile birlikte şu tılsım da tedavi nitelendirmesi ile nakledilmektedir:

Eğer attın baş ve yara olur da kurt düşerse ... Diğer tedavi: Yedi söğüt yaprağı alınıp sağ elle tutulur. Yüz ata döndürülerek *Elemneşrahleke* Suresi okunur. Her “kâf” harfi geldiğinde bir yaprak arkaya atılarak yedi yaprak da enseden yana atılır. Kurtlar dökülür. Eğer bağırsağında olursa oraya karşı böyle yapılır. Tanrı fermanı ile iyi olur, kurtlar yaradan dökülür ve hayvan halas olur (31b-32b).

Burada da dinî bir unsur ile büyüsel pratiklerin bir arada olduğu görülmektedir. Omuzdan atılan yapraklarla beraber kurtların dökülmesinin murat edilmesi yine Frazer'in benzer benzeri doğurur ilkesi ile açıklanabilir. Tılsım olarak söğüt yapraklarının, uygulamada ise yedi formülistik sayısının kullanılması dikkat çekicidir.

6. AT UZUVLARI KULLANILARAK İNSANLAR İÇİN YAPILAN BÜYÜ VE TILSIMLAR

Baytarnâmelerde atlar için yapılan büyü ve tılsımların yanı sıra atın ve at uzuvlarının kullanıldığı, insanlara güvence ve menfaat sağlamak amacıyla yapılan çeşitli tılsım ve büyüler de yer almaktadır.

²⁴ Yara, çıban.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme ile *Kitâb-ı Makbûl Der-Hâl-i Huyûl*'de nakledilen, bir ayetin “bazı rivayetlerdeki” tefsiri ile “rivayet edilen bir hadis”e göre atın kendisi tılsım konumundadır. Söz konusu tefsir ve hadis şöyle yer almaktadır:

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: Küffâr için kılıç, mızrak, ok-yay, at ve cenkte size kuvvet verecek başkaca aletlerden gücünüz yettiği ölçüde hazırlayın. Onlarla Hak Teâlâ'nın düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz. Yani yakın olan Mekke-i Mükerreme kâfirlerini ve onlardan başka uzakta olan kâfirleri korkutursunuz ki siz onları tam olarak bilmezsiniz, Allah bilir. Atlarımız ve aletleriniz hazır olunca küffâr sizden korkar. Bazı rivayetlerde *veâharîne min dûnihim lâ ya'lemuhum* ifadesi ile cinnilerin kastedildiği ve onların at beslenen eve giremeyecekleri bildirilmiştir (Kitâb-ı Makbûl: 7b-8a).

Rivayet edildiğine göre bir kimse Hz. Muhammed'e gelerek evine taşlar atıldığını, bunların insanlardan mı yoksa cinlerden mi geldiğini bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Muhammed buyurdu: “Git bir at bağlayıp besle. Tanrı kelamında iştmedin mi ki Allah'ın hoşnut olacağı şekilde at besleyin ki onlarla tanrı düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz. Hem de gayrı düşmanları korkutursunuz ki siz onları bilmezsiniz Allah bilir ki onlar cinlerdir.” Bunun üzerine o kişi evine bir at bağladı ve ondan sonra o taşlar atılmaz oldu (Hâzâ Kitâbu Baytarnâme: 2b-3a; Kitâb-ı Makbûl: 15a).

Kitâb-ı Makbûl'de ayrıca, “Birbirini destekleyen birkaç hadis-i şerifte bildirilmiştir ki cins ve güzel arap atı beslenen eve cin giremez.” ifadesi de yer almaktadır (15a).

Yukarıda yer verilen ayette Allah, Müslümanları cenk için teçhizat ve at tedarik etmeye teşvik etmektedir. Cenk için tedarik edilip beslenecek atlar elbette çiftte çubukta kullanılacak beygir türünden atlar değil savaş atı vasfını haiz, nitelikli binek atları olmalıdır. Mesele böyle ele alındığında, *Kitâb-ı Makbûl*'de “birbirini destekleyen birkaç hadis”te bildirildiği söylenen nitelikler de anlam kazanmaktadır. Zira bahsi edilen hadise göre beslenen atların evi cinlerden korumasının şartı “cins ve güzel arap atı” olmalarıdır. Söz konusu hadisin sahih mi olduğu yoksa bir tür seferberlik için kutsala dayanılarak ve cinlerle korkutularak insanların savaş atı niteliklerine sahip atlar beslemeye mi yönlendirildiği muammadır. Ancak sahih olsun ya da olmasın bu tefsir ve rivayetlere göre bizzat atın cinlere karşı koruyucu bir tılsım olduğu söylenebilir.

Aksarayî Baytarnâmesi, *Baytarnâme-i Kenân Efendi* ve *Kitâb-ı Makbûl*'de, atın sağ gözünün misk ve şekerle karıştırılarak yanında taşımalarının kişiyi halk içinde muteber ve şerefli kılacağı bildirilmektedir (Aksarayî: 34a; Baytarnâme-i Kenân Efendi: 75a; Kitâb-ı Makbûl: 23b).

Zikredilen eserlerde uykusunda horlayan kişinin başı altına at dişi koyulmasının horlamayı keseceği ve beşiğe at dişi asılmasının bebekleri kötülöklere karşı koruyacağı da nakledilmektedir

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

(Aksarayî: 34a; Baytarnâme-i Kenân Efendi: 75a; Kitâb-ı Makbûl: 24a). Baytarnâme-i Kenân Efendi'de ayrıca atın dişinin gümüşlenerek boyunlarına takılmasının çocukları kötülöklere, nazara ve cinlere karşı koruyacağı da bildirilmektedir (77b).

Eve at tırnağı gömülmesi²⁵ suretiyle evi sihir, cadılık ve düşmanlığa karşı koruma altına almak da nakledilen bir diğere büyüsel pratiktir (Aksarayî: 34b; Baytarnâme-i Kenân Efendi: 78b-79a; Kitâb-ı Makbûl: 24a). *Baytarnâme-i Kenân Efendi*'de söz konusu uygulamanın ayrıca afet, nazar, kötülük ve hastalıklara karşı da koruyacağı; o ev halkının daima iyilik ve sağılık içinde olacağı, üzüntü keder ve sıkıntı görmelerinin istisnai ve şaşırtıcı bir hâl olacağı ifade edilmektedir (Baytarnâme-i Kenân Efendi: 78b-79a).

7. SONUÇ

Büyü ve tılsım gibi pratiklerin amacı her zaman bir menfaat sağlamaktır. Bu menfaatleri insanlar doğrudan kazanabilecekleri gibi sahip oldukları ya da kullandıkları hayvanlar üzerinden dolaylı olarak da kazanabilirler. Bu durum insanların söz konusu hayvanlar için de büyüsel pratiklere başvurmasına neden olmuştur.

İnsanların bilhassa baytarnâmelerin yazıldığı dönemlerde üzerinden en fazla menfaat sağladıkları hayvanların başında at gelmektedir. Bu sebeple başlıca konuları at, atçılık ve at hastalıkları olan baytarnâmelerde atların niteliklerinin artırılması, ahlaki marazlarının ıslahı ve hastalıklarının sağaltılması için uygulanan pek çok büyüsel pratik de yer almaktadır. Bu pratikler incelendiğinde insanları büyüye iten başlıca etmenlerin korku, kaygı ve çaresizlik duyguları ile koruma, iyileştirme ve geliştirme arzuları olduğu görölmektedir.

İncelenen örneklerin çoğunda büyüsel pratiklerle dinî inanç ve unsurların bir arada olduğu tespit edilmiştir. Dâhil oldukları İslam medeniyetinin inanç ve telakkilerince tamamen dinî kabul edilen ayet okumak, salavat getirmek, dua etmek gibi unsurların uygulanma yöntemleri ve kendilerine eklenen kimi pratiklerle beraber büyüsel bir hüviyete büründüğü yahut büyüsel ritüellerde kullanıldıkları görölmüştür. Kur'an'da büyüü yasaklayan ve lanetleyen pek çok kesin hüküm bulunmasına karşın söz konusu pratiklerin dinî bir inançla uygulanarak Allah'tan yardım beklenmesi din ile büyüünün her dönemde olduğu gibi eserlerin yazıldığı dönemlerde de iç içe geçtiğini, insanların büyüsel ritüelleri de dinî uygulamalar gibi algıladıklarını göstermektedir.

²⁵ *Baytarnâme-i Kenân Efendi*'de bir atın dört tırnağının bir evde bulundurulması şeklindedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Atın ve bazı at uzuvlarının da tılsım olarak kullanıldıkları, insanları çeşitli kötölüklere karşı koruyarak türlü menfaatler sağladıklarına inanıldığı tespit edilmiştir.

Büyü ve tılsımların hazırlanmaları ile uygulanmalarında yazılar, harfler, bitkisel ve hayvansal unsurlar, su, bıçak, yün parçaları, iplikler, at kuyruğu kılları ve formülistik sayıların kullanıldığı da tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bezgin, Yusuf Kenan. (2021) “Sözlü Kültür ve Gelenek Bağlamında Ziyaret Yerlerinde Görülen Uygulamaların İslâm Öncesi ve Sonrası Türk İnanç Sistemi İle İlişkisi”, Geçmişten Geleceğe Avrasya, (Ed: Mustafa Aça, Mehmet Ali Yolcu), Çanakkale, Paradigma Akademi: 348-366.
- Çelebi, İlyas. (2012) “Vefk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.42, Ankara, TDV Yayınları: 605-607.
- Demirci, Kürşat. (1985) *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demirci, Kürşat. (2006) “Muska”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.31, Ankara, TDV Yayınları: 265-267.
- Eliade, Mircea. (1990) *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev: Mehmet Aydın), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Frazer, Sir James George. (2004) *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri*, (Çev: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Karadaş, Çağfer. (2004) “Büyü ve Din -İslâmî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme-, Usûl I: 111-135.
- Karatepe, Tuba Çavdar. (2002) “Kebîkeç”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 25, Ankara, TDV Yayınları: 161-162.
- Kieckhefer, Richard. (2017) *Ortaçağda Büyü*, (Çev: Zarife Biliz), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Malinowski, Borislav. (1990) Büyü, Bilim ve Din, (Çev: Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Örnek, Sedat Veyis. (1995) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Öztürk, Özhan. (2009) *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayıncılık.
- Rağib el-İsfahânî. (2010) *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, İstanbul: Çıra Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1115501

BANÜSAD, 2022; 5(1), 50-70

Scognamillo, Giovanni. (2003) *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*, İstanbul: Karakutu Yayınları.

Sharpe, Eric J.. (2000) *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, (Çev: Ahmet Güç), Bursa: Arasta Yayınları.

Tanyu, Hikmet. (1992) “Büyü”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.6, Ankara, TDV Yayınları: 501-506.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (2011), (Haz: Komisyon), Ankara: TDK Yayınları.

Uyulan, Ferda Ercan. (2017) *Okültizm ve Enerji*, Antalya: Lotus Yayınevi.

8. Yazma Eserler

Aksarayî Baytarnâmesi. Hacı Ali Bin Hacı Muhammed Aksarayî, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Bölümü: 63/1.

Ali el-Arabî Esbnâmesi. Ali b. Ömer el-Arabî, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu: 2458/2.

Baytarnâme-i Kenân Efendi. Kenân Efendi, Konya Mevlana Müzesi Kitaplığı: 2822/1.

Hâzâ Kitâbu Baytarnâme. Muhammed bin Hazzâm, Akhisar Zeynelzade Kitaplığı: 233.

Kitâb-ı Makbûl Der-Hâl-i Huyûl. Kadızâde Muhammed b. Mustafa el-Füyûzî, Millet Kütüphanesi. Ali Emirî Tıp Bölümü: 257/1.

Mufassal Baytariyye. İnebey Kütüphanesi: 2112/2.

Nalbant Tarîki. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Tıp Bölümü: 42.

Tuhfetü'l-Fârisîn Fî Ahvâl-i Huyûli'l-Mücahidîn. Tayyazâde Ahmed Atâ, Walters Art Museum, Nu: Ms W.661.

**KANT DÜŞÜNCESİNDE İNSAN DIŞI TÜRLERE YÖNELİK AHLÂKÎ BİR İHTİMAMIN
İMKÂNI**

Oğuz DÜZGÜN¹

ÖZET

İnsan dışındaki türlere yönelik ahlâkî duruşun ne olması gerektiği sorusu çağdaş dönemde tartışılan önemli konulardan birisidir. Zira modern çağla birlikte doğaya yönelik hümanistik tahakküm iddiaları tüm çevresel yıkımlarıyla birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Bu yıkımda, Immanuel Kant gibi düşünürlerin tesis edip temsil ettiği modern düşüncenin, insanın diğer türlerle ilişkisini özne-şey ilişkisi olarak tasarlamasının büyük payı bulunmaktadır. Ancak günümüzde Kant'ın düşüncesinin hayvan haklarının geliştirilmesi için zengin fırsatlar içerdiği de savunulmaktadır. Zira Kant, Descartes'in "hayvanların birer makine" olduğuna dair görüşünü kabul etmemektedir. Üstelik onun eserleri, hayvan haklarına ihtimam göstermeye dair örneklerle doludur. Bu bağlama uygun olarak, Kant düşüncesinde hayvan haklarını dikkate alan bir ihtimam ahlâkının imkânının bulunup bulunmadığı sorusu, bu makalede cevaplanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Kant, Descartes, ahlâk yasası, insan dışı türler, hayvan hakları, abolisyonizm, refahçılık, mekanizm

**THE POSSIBILITY OF A MORAL CARE FOR NON-HUMAN SPECIES IN KANT'S
THOUGHT**

ABSTRACT

The question of what the moral stance should be towards non-human species is one of the important issues discussed in the contemporary period. Because with the modern age, claims of humanistic domination of nature have come to the fore with all their environmental destruction. In this destruction, modern thought, established and represented by thinkers like Immanuel Kant, has a major role in designing the relationship of human beings with other species as a subject-thing relationship. Today, however, it is also argued that Kant's thought contains rich opportunities for the improvement of animal rights. Because Kant does not accept Descartes' view that "animals are machines". Moreover, his works are full of examples of caring for animal rights. In accordance with this context, the question of whether

¹ Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, oduzgun@bandirma.edu.tr.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

there is a possibility of a morality of care that takes animal rights into account in Kant's thought will be tried to be answered in this article.

Keywords: Immanuel Kant, Descartes, moral law, non-human species, animal rights, abolitionism, wellfarism, mecanism

1. GİRİŞ

Kant'ın ahlâk düşüncesinde hayvan haklarına yönelik ahlâkî bir ihtimamın imkânına yönelik bir tartışmaya girişmeden önce, çağdaş dünyada karşımıza çıkan hayvan haklarına yönelik yaklaşımlara en genel hatlarıyla göz atmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, günümüz dünyasında *abolisyonist* ve de *refahçı* olmak üzere iki farklı hayvan hakkı hareketinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Abolisyonistler, İngilizce'de *kölelik karşıtlığını* ifade eden *abolisyon* (abolition) kelimesinden de anlaşılacağı üzere, gıda olarak kullanımlarından; ürünlerinin kullanımına değin, hayvanların her türlü kullanımına ve araçsallaştırılmasına karşıdır. Zira onlar nihai amaçlarını, *hayvanları insanların tiranlığından tamamen kurtarmak* olarak belirlemişlerdir (Regan, 1992: 40).

Hayvan refahçıları ise, hayvanların insanlar tarafından kullanımına karşı olmamakla birlikte, hayvanların da insanlar gibi acı çektiğini, bu yüzden de mutluluğun insanlar gibi onların da hakkı olduğunu savunurlar. Eti yenilen hayvanların kesim sırasında en az acı çekmelerini sağlayacak uygulamaların taraftarı olan refahçılar, hayvanların et, süt, yumurta gibi ürünlerinin insanlar tarafından tüketilebileceğini de kabul ederler. Yine de onların, hayvanların her türlü kullanımının en aza indirilmesi gibi bir gayeyi benimsedikleri de bilinmektedir. Özetle refahçıların, hayvan haklarının iyileştirilmesi konusunda zamana yayılmış bir reformcu anlayışı benimsedikleri söylenebilecektir (Regan, 1992: 40).

Abolisyonist ve *refahçı* yaklaşımları savunanların kimi zaman Kant düşüncesine de müracaat ederek kendi savlarına destek aradıkları görülmektedir. Bir örnek olması açısından Koorsgaard'ın, *aklı* merkeze alan Kantçı ahlâk yasanını nasıl dönüştürmeye çalıştığına yüzeysel de olsa göz atmakta fayda bulunmaktadır. Koorsgaard, hayvanlara yönelik *abolisyonist* yaklaşımını gerekçelendirmek için Kant'ın ahlâk yasında geçen *akıllı varlıklar* vurgusunu genişletmeyi dener. Ona göre Kant, *akıllı varlıklar* ifadesini yasanın merkezine alarak yanlış bir temellendirme yapmıştır. Kant'ın yapması gereken, *aklı* merkeze almak yerine *duyuyu* merkeze almak olmalıdır. Regan'ın *yaşamın bilinçli öznelere* (conscious subjects of life) merkeze almayı teklif ettiği yerde Koorsgaard, tüm *duyumsayan* (sentient) varlıkları merkeze alan bir değişimi önerir. Bu durumda artık, ahlâk yasının yegâne amacı, akıllı varlık olarak

insan değil, tüm hisseden ve duygulanan varlıklar olarak genişlemek durumunda olacaktır (Birch, 2020: 7-8).

2. KANT DÜŞÜNÇESİNDE HAYATA İHTİMAM

Kant'ın ahlâk felsefesinde duyarsız kaldığı ve insanın altında *şeyler*² (Kant, 2002: 45) olarak gördüğü hayvanlar ve bitkiler gibi hayat formlarına yönelik bir ahlâk/adalet uygulamasının ilkelerinin, yine Kant'tan hareketle bulunup bulunamayacağı sorusu, *Giriş* bölümünde örnekleri verilen çağdaş tartışmalar bağlamında cevaplanması gereken bir sorudur. Bu bağlamda, ahlâk yasasının yorumlarının, insanın aynı zamanda bir *doğa* (menschliche Natur) oluşuna değin genişletilmesi yoluyla, *kendi kişisinde amaç olarak görüleceği bir yüksek seviyeye ulaştırılması mümkün olabilir mi?* şeklindeki bir soruyu yeniden düşünmek gerekmektedir.

Aslında ahlâk yasasında görülen bu açmaz, sadece hayvanlar ve bitkileri değil, henüz akıllı diyemeyeceğimiz bebekleri ve de akıl yetisi noktasında engelli kabul edilen insanları ve hatta yapay zeka çalışmalarını da ilgilendiren bir açmaz olarak kabul edilebilir. Uzayda hayatın olup olmadığına dair tartışmaları da ilgilendiren bu açmazı aşma arayışı, hangi canlılık düzeyinde olursa olsun, uzayda bulunması muhtemel hayat formları için merkeze alınacak etik zemini inşa etmek açısından da oldukça önemli gözükmektedir. Bu bağlamda makalenin cevaplanması gereken soru, özetle şu şekilde ifade edilebilir: Kant'ın sistemine bağlı kalınarak, bu lâbirentten bir çıkış yolu bulmak mümkün müdür?

2.1. Kant'ın Canlılara Bakışının Eserlerindeki Yansımaları

Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinde, hayvanların da insanlar gibi ruhlarının olup olmadığını sorgular ve nihayetinde onların mekanik birer otomattan farksız oldukları sonucuna varır. Buna göre hayvanlar akıl sahibi olmadıklarından dolayı tamamen doğanın nedenselliğine tabidirler. Descartes, hayvanların insanlar gibi konuşma yeteneğine sahip olmamasını bu tezine delil olarak gösterir. Düşünre göre, az akla sahip olan insanlar bile konuşabiliyorken hayvanların konuşamıyor oluşu, onların zekâdan hiçbir nasip almadığı ve dolayısıyla ruhlarının da olmadığı (sadece bedensel olarak var oldukları) anlamına gelmektedir. Düşünür bu noktada hayvanların hiçbir iletişim yeteneğine sahip olmadığını da iddia eder. Descartes'a göre hayvanların bazı işleri insanlardan daha iyi yapmaları da onların zeki varlıklar olduğunu göstermez. Filozof bu iddiasını şöyle bir örnekle somutlaştırmaya çalışır: *...aynen sadece çarklardan ve yaylardan oluşan bir duvar saatinin*

² ...heissen daher Sachen...

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

gösterdiğimiz tüm ihtiyata rağmen saatleri bizden daha doğru saydığını ve vakti bizden daha doğru ölçtüğünü gördüğümüz gibi (Descartes, 2021: 59-62).

Kant, Descartes'ın ve sonrasında onun takipçilerinin kabul ettikleri; “*hayvanlar birer makinedir*” şeklinde ifade edilebilecek mekanistik önermeyi kabul etmez. Bu bağlamda Kant, *transandantal özgürlük* ile *karşılaştırmalı özgürlük* (komparative Freiheit) arasındaki farkı ortaya koymaya çalışır. İnsan ve hayvanın doğanın nedenselliğine tabi olmak bakımından karşılaştırmalı özgürlüğe sahip olduğunu savunan düşünür, gerçek özgürlüğün (transandantal özgürlüğün) ise ancak ahlâk yasası yoluyla ortaya konulabileceğini belirtir. Hayvanlar, transandantal özgürlüğün öznesi olamayacakken insanlar, ahlâk yasası yoluyla bu gerçek özgürlüğün numenal dünyasına dâhil olabileceklerdir. Ancak Kant, Descartes'tan farklı olarak, insan dışındaki türlerin mekanik birer makine olduğunu iddia etmez. Ona göre doğa yasasının nedenselliğine göre, *zaman içinde gerçekleşen olayların zorunluluğuna doğa mekanizmi* denebilecektir ancak bu nedenselliğe tabi varlıkların maddesel makineler olduğu iddia edilemeyecektir. Zira insan dışı doğa türleri hakkında karşılaştırmalı bir özgürlükten bahsetmek Kant açısından mümkün görünmektedir (Kant, 2014: 105-106).

Üstelik Kant açısından doğada, kendi başına bir şey olarak *amaçlılıktan* ya da *nedensellikten* bahsetmek imkânsızdır. Çünkü doğanın mekanik olduğunu gösteren nedensellik, doğanın kendisinde değil insanın anlama yetisinin kategorilerinde bulunmaktadır. Güzel'in temsili bağlamında *amaçsız amaçlılık* (Zweckmaessigkeit ohne Zweck) kavramını geliştiren Kant'a göre, doğaya içkin bir nedensellik ya da amaçlılık bulunmamakta ancak formal bir amaçlılıktan bahsedilebilmektedir. Filozof, transandantal idealizm olarak adlandırılan transandantal felsefesi gereği, doğaya bütün nedenselliği ve amaçlılığı insanın anlama yetisinin yüklediğini (entelektüel amaçlılık) savunur. Böylece Kant, bilhassa organik varlıkların, Descartes düşüncesinde olduğu gibi *makine varlıklar* olarak kabul edilemeyeceği düşüncesinin de estetik ve teleolojik temellerini ortaya koymuş olur (Kant, 2016: 57, 162-166; 170).

Yargı Gücünün Eleştirisi'nde ortaya konulan, (ahlâk öznesi olarak) insanın, doğanın nihai amacı olduğuna dair teleolojik tespit, (Kant, 2016b: 217) bütün diğer hayat alanlarının da insanın ihtimamına açılışının anahtarı görünümündedir. Doğanın amaçsallığına sadece insanların birbirlerine yönelik ahlâklı ya da adaletli davranışlarının dâhil edilip, hayvanları ve bitkileri de kapsayan bir hayata ihtimam anlayışının dâhil edilmemiş olması, eğer durum gerçekten de böyleyse, doğanın kendi geleceğini görmezden gelmesi anlamına gelecektir. Böyle bir görmezden geliş ise, doğanın kendi kendisinin varoluş ve varlığını devam ettiriş hakkını yok edişinden başka bir sonucu doğurmayacaktır.

Ahlâk yasasının konusu olsunlar ya da olmasınlar, Kant için hayvanlar, kendileriyle dünyayı paylaştığımız canlılardır ve onlarla birlikte yaşamamıza hiçbir engel yoktur. Kant, *Über Pedaagogik*

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

adlı eserinde, insanların hayatı birbirlerine kolaylaştırmaları gerektiğini ortaya koymak için sinekleri de kapsayacak bir örnek verir. Bu bağlamda, insanla sineğin bir arada yaşamasının mümkün olduğunu *Tristram Schandy* adlı eserden verdiği bir örnekle ortaya koyar:

Tristram Schandy'de Toby, kendisini uzun zamandır rahatsız eden bir sineği pencereden atarken şöyle dedi: "Git, seni zavallı hayvan, dünya benim ve senin için yeterince büyük!" Ve herkes bunu kendi düsturu haline getirebilir. Birbirimize baş belası olmamıza gerek yok; dünya hepimize yetecek kadar büyük (Kant, 1803: 52).

Kant alıntıda geçen, "*Git, seni zavallı hayvan, dünya benim ve senin için yeterince büyük!*" ifadesini herkesin bir düstur haline getirmesi gerektiğini öğütlerken, sadece insan-insan ilişkilerini değil insan-hayvan ilişkilerini de düzenleyen ahlâkî bir düstur ortaya koymuş olmaktadır. Zira burada konu, iki insan arasında değil, bir hayvan ve bir insan arasında geçen özgürlük çatışmasıyla ilgilidir. Kant'ın pratik aklı, '*Persönlichkeit*'ı (Kişiliği) insana 'şey'liği de hayvana lâıyk görmekteyken, onun sinek gibi küçük bir canlıya, sanki bir "kişi" ile karşı karşıyaymış gibi ihtimam göstermekten bahsetmesi, bu durumda nasıl mümkün olmaktadır? Burada Kant'ın, estetikten ve teleolojik yargı yetisine dair temellendirmelerinden yardım alarak bir genişlemeye gittiği de savunulabilecektir. Nihayetinde sanatsal bir eserin muhayyel bir kahramanı olan *Toby amca*, insan olmayan ancak bir makineden de çok fazla bir şey olan sineği öldürmeden ve ona hiçbir zarar vermeden pencereden dışarı uğurlar.

Aslında Kant'ın buradaki *hayat sever* duruşunun temellerini, onun *Bir Bilicinin Düşleri* adlı eserinde de yakalamak mümkün gözükmektedir. Kant'a göre, *maddi olmayan/düşünülür dünya*, (mundus intelligibilis) tüm akıllı varlıkları kapsamak yanında, tüm hayvan türlerindeki hisseden öznelere ve doğada her nerede bulunursa bulunsun, hiçbir iradi hareket belirtisine sahip olmayan tüm hayat ilkelerini içerecektir. Buna göre bütün maddi olmayan varlıklar, ister tesirlerini cismani dünyada gösterebilirler ister göstermesinler; ister dünyada ister gök cisimlerinde bulunsunlar, kendi doğalarına uygun bir birliktelik içinde bulunacaklardır. Kant'a göre bu birliktelik, mekân ve zamanın sınırlarını aşan bir birlikteliktir. İnsan, maddi bir dünyada yaşamaktadır ancak, aynı zamanda ruhlar dünyasının bir parçası olarak maddi olmayan bütün varlıkların saf tesirlerini de algılayıp yaymaktadır. Dışsal bağlantı koptuğunda ise geriye kalacak olan, insanın bütün canlılar âlemiyle olan birlikteliği olacaktır. Kant'ın tam da bu noktada, hayvanlar için de *özne* tabirini kullandığı ve onları *hisseden öznelere* (die empfindende Subjekte) kategorisinde değerlendirdiği gerçeği de meselemiz açısından dikkat çekicidir (Kant, 2016a: 164-165).

Kant'ın hayvanlara yönelik bir ihtimam ahlâkını benimsediğini gösteren örnekler, daha önceki satırlarda zikredilenlerle sınırlı değildir. *Über Pedaagogik*'in din eğitimiyle ilgili bölümünde Kant,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

çocuklardaki *Tanrı* ve *ödev* (Pflicht) fikrinin birbirine bağlanması sonucunda, bilhassa *küçük hayvanlara* yönelik şiddetin ortadan kalkacağını belirtir. Böylelikle çocukta, Tanrı'nın canlılara karşı merhametli ve koruyucu olduğuna dair bir idea oluşacak ve buradan yola çıkan çocuk, ödevin de bir gereği olarak hayvanlara *saygı* duymaya başlayacaktır. Ayrıca Kant, insanlara itici gelen kimi hayvanların aslında iyi ve faydalı canlılar olduklarını çocuklara öğretmemiz gerektiğini de ifadelerine ekler. Zira Kant, böyle bir eğitimin hayvanlara yönelik şiddeti engelleyeceğini düşünmektedir. Bu bağlamda filozof, yırtıcı hayvanlardan, böceklerden ve kuşlardan örnekler vererek hayvanlara ihtimam göstermeye dair görüşlerini temellendirir (Kant, 1803: 95).

2.2. Kant'ın Hayat Severliğinin Temelindeki Ahlâk Yasası

Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde, canlıların teleolojik sistemini ortaya koyarken; bitkiler, hayvanlar ve insanların doğanın amaçsallığı bağlamındaki ilişkilerine değinir. Bu noktada, insanın bütün bu farklı türlerle ilişkisinin belirli amaçlarla sınırlandırılmış oluşuna dikkat çeker. Örneğin, otobur hayvanlar bitkileri tamamen yok etmek için orada değildir. Onların vazifesi, farklı bitki ve hayvan türlerinin, bazı bitki türlerince yok edilmesini önlemek adına ölçülü bir tüketim gerçekleştirmektir. Etoburlar için de aynı şey geçerlidir. Onlar da otoburların bütün bitkileri yok etmesini önlemek için bir denge unsurudur. İnsan ise bu doğa varlıklarını takip etmek ve onların sayılarını azaltmakla görevlidir. Kant böylece, şöyle bir gerçeği ortaya koymuş olur: İnsan ahlâk açısından doğanın son amacı olsa bile, doğanın korunması açısından bir araç da olmaktadır (Kant, 2015b: 1238).

Bu örnek ve bundan önceki örnekler dikkate alındığında anlaşılır ki, bizatihi Kant'ın kendisi, ahlâk yasasının, sadece insanlara değil hayvanlara da iyi davranmak, onlara işkence etmemek ve onlarla aynı dünyayı özgürce paylaşmak gibi ödevler yüklediğini düşünüyor gibidir. Öyleyse bu düşüncenin yasadaki temellerine ulaşıldığında, ahlâkın ya da adaletin, tüm canlıları kapsayacak şekilde genişletilmesinin de bir imkânı ortaya çıkmış olacaktır. Böylece, sadece insanı değil hayvanları ve bitkileri de içine alabilecek bir *ödev* ilkesine ulaşmak mümkün olabilecektir. Bu çalışmanın konuyla ilgili temel savunusu, sadece akıl sahibi varlıkları konu alan *türcü* (insancı) ahlâk yasası formülünden farklı olarak, *doğa yasası*³ ve *evrenselleştirme*⁴ formüllerinin, bizzat Kant'ın kendisi tarafından, diğer canlı türlerini de kapsayacak şekilde yorumlanmış olabileceği yönündedir.

³ **Die Naturgesetzformel (Doğa yasası formülü):** Öyle eyle ki, kendi iradenle ortaya koyduğun eylemin maksimi sanki evrensel bir doğa yasası olabilsin.

⁴ **Die Universalisierungsformel (Evrenselleştirme formülü):** Her defasında öyle eyle ki, senin istemenin maksimi aynı zamanda genel bir yasanın prensibi olabilsin.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

Kant'ın *Tristram Shandy*'den verdiği örnekten yola çıkarak ahlâk yasasının *evrenselleştirme* formülüne dayalı yeni bir ahlâkî model oluşturmak mümkün gözükmektedir. Buna göre, “*ahlâk öznesinin akıl sahibi olmayan bir sinek karşısındaki tutumu ne olacaktır?*” sorusunun cevabı ahlâk yasası çerçevesinde değerlendirildiğinde, *bir sineğe, onu sakatlayacak ya da onu öldürecek şekilde davranmamalısın* ilkesine rahatlıkla ulaşılabilecektir. Önermedeki *sinek* türü yerine başka bir canlı türü ya da dünyadaki biyolojik türlerden oldukça farklı bir uzaylı türü de yerleştirilebilecektir. Ahlâk yasasının genişletilmesiyle birlikte görülecektir ki, insan dışındaki doğa varlıklarından herhangi birisine şiddet uygulama hakkını kendimde bulmam, bu şiddetin genel bir yasa olarak bütün canlılara birden uygulanabileceğini kabul etmem anlamına gelecektir. Böyle bir kabul ise, dünyadaki yaşamı ortadan kaldırmanın, ahlâkî açıdan meşru olduğu anlamına gelecektir.

Sineklerden kedilere, karıncalardan köpeklere kadar bütün hayvanların sürekli şiddete maruz bırakılmalarının genel bir yasa olarak kabul edildiği böyle bir dünya, insanın varoluşunu da tehdit ederek, canlı soyunun tükendiği bir dünya olacaktır. Arılar gibi polen taşıyıcı böceklerin yok olması durumunda dünyadaki insan yaşamının da tehlikeye gireceği gerçeğini gösteren istatistikî veriler (Kremen vd, 2007: 305-306) göz önüne alındığında, bütün hayvan türlerinin yok olmasına neden olacak genel bir yasanın, gerçekte insan türünün yok olması anlamına geleceği de anlaşılacaktır. Bu makalede paylaşılan örnekler, Kant'ın da bu gerçeğin farkında olduğunu göstermektedir. Zira böyle bir olumsuz senaryoda insan, bütün bir doğayı yok edebilmenin ahlâkî ruhsatını da eline almış olacaktır. O halde, ahlâk yasasının *öyle eyle ki, her defasında senin istemenin maksimi aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin* (Kant, 2014: 35) şeklindeki düsturu, insan dışı türlere yönelik bir ihtimam ahlâkını geliştirmek için de yeterli görünmektedir. Bu düsturun ihlâli durumunda, doğanın en son amacı olan insanın yanında, ona alt güdümlü olan bütün doğa varlıklarının da tamamen yok edilmesinin yolu açılmış olacaktır. Kant'ın ahlâk yasasının, böyle bir yıkımı tasvip etmesine ise imkân bulunmamaktadır. Üstelik Kant, türü bencilliğin de temelinde olan *ben sevgisini* değil ahlâk yasasını merkeze almak gerektiğini sürekli vurgulamaktadır. Zira Kant'a göre, *ben sevgisi* üzerine kurulan pratik düsturlar hiçbir zaman genel bir yasa veremeyeceklerdir (Kant, 2015a: 773-776).

3. SONUÇ

Abolisyonistlerin, insanı bir amaç olarak buyuran ahlâk yasasını, hayvanlar âlemini de kapsayacak denli genişletmeyi denedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bize göre, insanları (akıllı varlıkları) *amaçlar devletinin* üyesi olarak kabul eden ahlâk yasasını, hayvanları ya da bitkileri amaç edinen bir yasaya genişletmenin gerçekte imkânı bulunmamaktadır. Kimi haklı sebeplerle böyle bir genişletme teşebbüsü ortaya konulsa bile bu girişim, Kant'ın mimari sistemine uymayan bir teşebbüs olacaktır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

Üstelik bu gerçekleştirilen faaliyetin adı, genişletmeden ziyade değiştirme faaliyeti olacaktır. Bu noktada, refahçı/neo-refahçı hayvan hakları yaklaşımlarının taleplerinin, Kant'ın ahlâk yasasıyla uzlaştırılmasının daha olası olduğunu belirtmek mümkün gözükmemektedir. Ancak burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Kant'ın ödev ahlâkı, refah ya da mutluluk gibi herhangi bir amaca yönelmeye geçit vermemektedir. Bu nedenle de Kant'ın hayvan haklarıyla ilgili değerlendirmelerinin, *teleolojik* (herhangi bir amaç için) değil *deontolojik* (sadece ödevi amaç edinen) bir yasaya dayandığı akıldan çıkarılmamalıdır. Elbette bu yönüyle Kant'ın değerlendirmeleri, *abolisyonist* olarak adlandırılmayacağı gibi refahçı ya da neo-refahçı değerlendirmeler sınıfına da dâhil edilemeyecektir.

Kant düşüncesine yönelik olarak, abolisyonist ya da refahçı gerekçelerle, genişletme adı altında gerçekleştirilecek bir başkalaştırma faaliyeti, Kant'ın pratik akıldan doğan ve de akıllı varlıkları amaç olarak gösteren ahlâk yasasından bir sapma anlamına gelecektir. Acıkmak, susamak, çiftleşmek gibi hayvanlarla ortak olan doğal dürtüleri merkeze alarak, insanlarla hayvanları eşitleyen bir ahlâkî sistemin, Kant'ın pratik akıldan kaynaklanan ve akıllı varlıkları merkeze alan deontolojik ahlâk anlayışıyla hiçbir alakası kalmayacaktır. Çünkü Kant'a göre, doğanın nedenselliğinin sonucu olan doğal dürtülerin amaç olarak alınması, doğanın mekanizminden özgürleşebilmenin, diğer bir ifadeyle; ahlâkî özne olmanın önünde aşılmaz bir engel teşkil edecektir. Bu durum ahlâk alanında otonominin (autonomy) düzeni yerine heteronominin (heteronomy) kaosunun hüküm sürmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle Kant'ın ahlâk yasası, mutluluk ya da refah gibi ampirik amaçları dikkate almayan deontolojik yapısıyla, refahçı/neo-refahçı hayvan hakları yaklaşımlarının bağlamına dâhil edilemeyecektir. Ancak yine de refahçı anlayışın hayvan haklarına yönelik taleplerinin Kant'ın ahlâk yasasıyla uzlaştırılmasının, hayvanların araçsallaştırılmasına mutlak bir şekilde karşı çıkan abolisyonist yaklaşımın taleplerinin uzlaştırılmasına göre daha olası olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

İnsanı amaç olarak kabul eden yasanın⁵ (Kant, 2002: 46) genişletilmesi yoluyla ortaya çıkacak olan hayvan hakları yaklaşımının, *abolisyonist* bir yaklaşımı netice vermekten oldukça uzak olduğunu anlamak için ahlâk yasasının insanı amaç gösteren bu formülüne daha yakından bakmak yeterlidir. Kant'ın, insanı amaç olarak gösteren ahlâk yasası, esasında insanın *sadece* (bloss) *araç* olarak değil *aynı zamanda* (zugleich) *amaç* olarak kabul edilmesi gerektiğini buyurur. Ahlâk yasasından bahseden kimi makalelerde bu *sadece* ve *aynı zamanda* kısımlarının kullanılmamış oluşu, okurlarda yanlış anlamalara sebep olmaktadır. Doğru çevirilerle muhatap olan kimi insanların ise yasadaki *sadece* ve *aynı zamanda*

⁵ “İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, hiçbir zaman, sadece bir araç olarak değil, her zaman, aynı zamanda bir amaç olarak göreceğ şekilde davran!”/ “Handle so, daß du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchest.”

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

ifadelerini lüzumsuz birer ayrıntı olarak değerlendirmeleri de yasanın bu ifadelerinin gereğince dikkate alınmasını önlemektedir. Yasanın ayrılmaz unsurları olan *sadece* ve *aynı zamanda* ifadeleri dikkate alınarak gerçekleştirilecek bir genişletmeden çıkacak sonuç, *abolisyonist*lerin iddia ettiği gibi, hayvanların hiçbir zaman araçsallaştırılmaması gerektiği değil, insanlar için aynı zamanda amaç olsalar bile kimi meşru durumlarda araç olarak kullanılabilirlerdir. Zira Kant insanların bile, memurluk, askerlik vb. özel durumlar bağlamında, amaç olmak yanında araç olarak da kullanılabilirlerinin yolunu açık tutmuştur. O halde bu formül bağlamındaki bir genişletmeden, *abolisyonist* bir tutuma değil ancak refahçı hayvan hakları yaklaşımların taleplerine yakın bir ihtimama onay çıkabileceği söylenebilecektir.

Kant'ın, *Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi* adlı eserinde temel ahlâk yasasının istisnası olarak gösterdiği, *insanın yaşaması için gerekirse uzuvlarının kesilebileceği, başka insanların yaşamını kurtarmak için kimi durumlarda bazı insanların yaşamlarının tehlikeye atılabileceği* (Kant, 2002: 47) şeklindeki kimi örnekler de dikkate alındığında, hayvan kaynaklı gıdalardan mutlak bir biçimde uzak kalma şeklinde ortaya çıkacak bir *abolisyonist* tutumun Kant'ın ahlâk sistemine uygun olmadığı anlaşılacaktır. Buna göre, hayvanlara ya da bitkilere yönelik her türlü şiddetten ve kötü muameleden uzak durulması gerektiği şeklinde bir ihtimam düsturunun yanında, hayvanların/bitkilerin ancak insan yaşamının devamı için tüketilip araçsallaştırılabileceği şeklinde bir düstur da Kant düşüncesinden hareketle savunulabilecektir. Böyle bir düstur, Kant'ın sistemi tahrip edilmeden de ahlâkî bir ödev olarak belirlenebilecek ve benimsenebilecektir. Sonuç itibariyle belirtmek gerekir ki, doğanın yaşaması insanın da yaşaması anlamına geleceğinden, hayvan ve bitkilere yönelik ortaya konulacak iyi muameleler yoluyla, ahlâk yasasının birinci düsturu yanında insanı amaç olarak buyuran düsturuna da uygun davranılmış olacağı anlaşılmaktadır. Ancak Kant'a göre canlılara yönelik gerçekleştirilecek bu iyi muameleler, herhangi bir öznel amaç için değil, sadece ahlâk yasasına uymak amacıyla yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Birch, Jonathan (2020), "The place of animals in Kantian ethics", *Biology & Philosophy*, (35) 8.

Descartes, Rene (2021), "Yöntem Üzerine Konuşma", (çev.) Murat Erşen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kant, Immanuel (2002), "Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi", (çev.) İonna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, Immanuel (2016a), "Bir Bilicinin Düşleri", (çev.) Ahmet Aydoğan; Ali Nalbant, İstanbul: Say Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1117130

BANÜSAD, 2022; 5(1), 71-80

Kant, Immanuel (2015a), “Die Drei Kritiken: Kritik der praktischen Vernunft”, Köln: Anaconda Verlag, 2015.

Kant, Immanuel (2015b), “Die Drei Kritiken: Kritik der Urteilskraft”, Köln: Anaconda Verlag.

Kant, Immanuel (2014), “Pratik Aklın Eleştirisi”, (çev.) İonna Kuçuradi vd, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, Immanuel (1803), “Über Paedagogik”, Königsberg: Herausgegeben von Dr. Friedrich Theodor Rink.

Kant, Immanuel (2016b), “Yargı Yetisinin Eleştirisi”, (çev.) Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Kremen, Claire vd. (2007), “Pollination and other ecosystem services produced by mobile organisms: a conceptual framework for the effects of landuse change.”, Ecology Letters, 10.

Regan, T. (1992), “A Movement’s Means Create Its Ends”, The Animals’ Agenda, 12, (1).

**A RESEARCH STUDY OF THE EFFECTS OF EDUCATION ON SOFT POWER AND
PUBLIC DIPLOMACY: THE CASE OF IRAN INTERNATIONAL AL MUSTAFA¹**

Ömer İNAN²

ABSTRACT

With globalization, hard power elements have lost their prior importance in interstate relations. In this context, states have focused on gaining the consent of other actors. In other words, the use of soft power has come to the fore. Within the scope of the use of soft power, states focused on gaining the sympathy of the people of the countries. The policy implemented within this framework is called public diplomacy. One of the most important elements of public diplomacy is education diplomacy. Due to the increasing importance of education diplomacy, many states attach importance to international education activities. In this article, the concepts of power, soft power, public diplomacy and education diplomacy are discussed at the conceptual and theoretical level. After examining the examples of USA, Germany, France and China, Iran education diplomacy, which determines the subject of the article, will be examined through the example of International Al Mustafa.

Keywords: *Soft Power, Public Diplomacy, Education Diplomacy, Iran, International Al-Mustafa University*

**EĞİTİMİN YUMUŞAK GÜÇ VE KAMU DİPLOMASİSİNE OLAN ETKİSİNİN
İNCELENMESİ: İRAN ULUSLARARASI EL MUSTAFA ÖRNEĞİ**

ÖZET

Küreselleşmeyle birlikte devletlerarası ilişkilerde sert güç unsurları arka planda kalmaya başlamıştır. Bu bağlamda devletler, diğer aktörlerin rızasını kazanmaya odaklanmıştır. Yani yumuşak güç kullanımı ön plana çıkmıştır. Yumuşak güç kullanımı kapsamında devletler, ülkelerin halklarının sempatisini kazanmaya odaklanmıştır. Bu çerçevede uygulanan politikaya kamu diplomasisi denilmektedir. Kamu diplomasisinin en mühim alanı ise eğitim diplomasisidir. Eğitim diplomasisinin artan önemi nedeniyle pek çok devlet uluslararası eğitim faaliyetlerine önem vermektedir. Bu makalede de kavramsal ve kuramsal düzeyde güç, yumuşak güç, kamu diplomasisi ve eğitim diplomasisi kavramları

¹ This article was prepared from the master's thesis titled "The Role of Education in Iran's Soft Power and Public Diplomacy Activities: The Case of International Al Mustafa University" which was defended and accepted at Bandırma Onyedi Eylül University on 19/02/2021.

² Lecturer, Bandırma Onyedi Eylül University, Foreign Relations Coordinator, oinan@bandirma.edu.tr.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

anlatılmaktadır. ABD, Almanya, Fransa ve Çin örneklerini inceledikten sonra makalenin konusunu belirleyen İran eğitim diplomasisi Uluslararası El Mustafa örneği üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi, Eğitim Diplomasisi, İran, Uluslararası El-Mustafa Üniversitesi*

1. INTRODUCTION

Educational activities, in the simplest sense, are practices that involve the training of future generations by professional trainers in a planned and programmed manner. Because educational policies answer the question of what kind of future society wants to create in many dimensions such as culture, science and art. However, states do not only work for the development of their own societies through educational activities. It is known that states aim to strengthen their own image and raise individuals who sympathize with them by carrying out educational activities in other countries. In other words, states implement a public diplomacy aimed at gaining the sympathy of the peoples of the region and building their own image through the educational activities they carry out in other countries. This situation enables states to increase their soft power in international politics. Therefore, it is possible to say that educational activities have an international relations dimension, which can also be called education diplomacy.

In the context of international educational activities, it is possible to mention the Fulbright scholarships of the United States of America (USA), Germany's education through the Goethe Institute, France's student exchange policies or China's recently popularized Confucius Institutes. Because the mentioned educational activities are very important for these countries to spread their power and ideology to the world. Therefore, these educational activities, with their ideological character, have the quality of being an important tool that affects foreign policy-making processes. Moreover, people who are educated in these schools can take part in bureaucracy and academia as educated persons when they return to their own countries. This creates an environment in the interest of the actors who provide education.

After the Islamic Revolution in 1979, the Islamic Republic of Iran, which tried to spread the Shiitism to the world by applying the regime export policy, established the International Al-Mustafa University, which aims to teach the Qom-centered understanding of Islam, Iranian culture and Persian language, by taking various educational institutions as an example.

The Tehran administration, which tries to increase its soft power with its public diplomacy activities through the International Al-Mustafa University and prioritizes raising individuals who

sympathize with Iran, evaluates these schools as a tool to break the negative perception against Iran and uses them as the promotion mechanism of the Islamic Revolution ideology.

2. SOFT POWER CONCEPT

The most important name that comes to mind when it comes to soft power is Joseph S. Nye, who first used the concept. Nye expressed the concept of soft power as states do not have to resort to the phenomenon of military power in order to achieve their foreign policy goals and use other methods in this context(Nye, 2003). So soft power is the power projection approach that largely pushes militarism into the background.

Nye used the definition of "soft power" for the first time in the book titled "The Obligation to Leadership: The Changing Nature of American Power" published in 1990 and included it in her article titled "Soft Power" compiled from the book in question(Keyik & Erol, 2019). According to Nye, who evaluates the assumption that American power is in a period of decline, soft power is a form of power use that prioritizes consent over force. Nye summed up this situation with the following words:

If I can make you want what I want, then I don't need to force you to do what you want to do(Nye, 2005).

As can be understood, the concept of soft power aims to gain the consent of other actors through the use of various factors rather than economic and military pressure. In other words, soft power is the ability of a state to present its interests to the liking of other actors and to impose these interests on them. After all, soft power is the situation where a state persuades other actors to act in line with their thesis. In this sense, soft power refers to a situation that aims to gain the consent of other actors by appealing to their perceptions and is much less costly than hard power.

2.1. A Soft Power Element: Public Diplomacy

For a long time, public diplomacy has been one of the instruments used by states to increase their soft power in the foreign policy scene; It draws attention as a form of diplomacy whose importance has increased recently. Accordingly, public diplomacy studies in the literature are increasing day by day. In this case, digitalization in our age due to the technology revolution is also effective. Because, with the digitalization, the policy makers of the states have started to consider the public opinion of the countries they have determined as targets in their decision-making processes.

Commenting on the change in public diplomacy, N.J. Cull stated the following:

1. *Non-governmental organizations have started to replace international actors over time.*
2. *The said actors have tended to use new, simultaneous and global communication technologies instead of the existing mechanisms they use to communicate with international institutions and organizations.*
3. *Emerging new communication technologies blur preexisting sharp lines between local and international news circles.*
4. *Public diplomacy has started to use national tools and developing communication technologies more than the old propaganda tools.*
5. *Current developments have placed the concepts of "soft power" and "branding" in public diplomacy terminology as an element of prestige and global language.*
6. *The innovation that emerged in public diplomacy refers to the development of the "human-to-human" relationship, which has an inter-country facilitator role and includes all actors, instead of the "actor-to-human" communication of the Cold War.*
7. *The main task of the new public diplomacy was determined as "establishing relations". However, the main purpose of this new model has been determined as the management of the international ground(Sak, 2014). "*

Because of the transformation in question, states apply a diplomacy aimed at gaining the public opinion of the countries with which they are in contact. In this sense, the form of diplomacy that can be formulated as "from state to ring" is called public diplomacy(Ekşi, 2014). In other words, public diplomacy is the strategy that a state applies in order to create a public opinion in its favor in the country that it has determined as a target. This is the main difference that distinguishes public diplomacy from classical diplomacy.

2.2. Education as a Public Diplomacy Field

The emergence of public diplomacy as an area that serves the soft power of states has resulted in the discovery of the importance of educational activities by states. Thus, the concept of educational diplomacy has begun to be used in diplomatic literature as a sub-branch of public diplomacy.

In the globalizing world, states have made an effort to globalize their own education policies; that is, it is seen that they attach importance to educational diplomacy. For this reason, a rapidly globalizing education phenomenon emerges. Therefore, the number of international students in the world is increasing day by day.

3. EDUCATIONAL DIPLOMACY IN THE WORLD

Various developments in relation to globalization have caused the national education policies of the states to gradually transform into international education policies. In this context, states have turned to policies that were later conceptualized as soft power.

Actors who want to increase their soft power focus on public diplomacy activities. One of the most strategic areas of public diplomacy is education diplomacy. The leading countries in the world in terms of educational diplomacy activities are the USA, Germany, France and China.

3.1. USA's Education Diplomacy: Example of Fulbright Scholarships

Reaching the position of the dominant actor in international relations after the Second World War, the USA does not only strengthen its power in military terms; It focuses on centralization in the context of image. That's why he gave importance to his soft power. Trying to market itself by highlighting the cultural dimension of globalization, the USA focused on conducting a public diplomacy aiming to promote its own values.

On the occasion of Fulbright Scholarships, which is the most popular scholarship program in the USA, American citizen students and artists benefit from education and research opportunities in different countries; Students and researchers from other countries also enable them to receive training in different fields in America. The program in question currently offers active scholarships in 155 countries. It is known that an average of 8,000 students receive scholarships annually within the framework of the program. As a matter of fact, there are more than 800,000 Fulbright alumni worldwide(URL1, 2020).

3.2. Germany's Education Diplomacy: The Case of Goethe Institute

The destruction caused by the Second World War and the embarrassment created by the crimes against humanity committed during the war caused the New Germany to turn to public diplomacy practices in a way to improve its international image. Within the scope of public diplomacy, the main field of diplomacy, which the Berlin administration attaches special importance to, has been education diplomacy.

The Goethe Institute draws attention as the most important tool used by the Berlin administration in these public diplomacy activities, which aims to popularize German through education diplomacy and to raise people who approach Germany with sympathy. As a matter of fact, the Goethe Institute with its head office in Munich introduces German language and culture to the world with 157 branches in 98 countries. The institute, which is an important public diplomacy tool serving Germany's soft power, has turned into a workshop for the promotion of German language and culture through cultural activities it carries out in a wide international education network. It should be stated that the Goethe Institute organizes activities within the scope of the concept of "Expanded Culture" and introduces German culture to the world both through education and other activities(URL2, 2020).

3.3. France's Education Diplomacy: International Student Scholarships

The weight of the French Ministry of Foreign Affairs is felt in the education diplomacy of France. The Ministry promotes student and researcher mobility in order to make international student mobility attractive. As a matter of fact, on 7 March 2007, former French Minister of Foreign Affairs Philippe Douste-Blazy made the following statement about his country's education diplomacy:

In a world where knowledge production is now the engine of economic development, the dissemination of knowledge is an important goal for us to attract future leaders from other countries with French resources(Akçay & Sancar, 2014).

The French diplomat's emphasis on attracting future leaders to his country actually reveals the ultimate goal that the Paris administration wants to achieve in education diplomacy. The French organization serving this goal was founded in 1998 under the name EduFrance and this institution was named Campus France in 2007. The institution has 255 offices in 124 countries. More than 500 people work in these institutions(URL3, 2020).

3.4. China's Education Diplomacy: Confucius Institutes

The origin of the Confucius Institutes goes back to 2002. Because since 2002, China has started to focus on language and cultural education just like the USA, Germany and France. Focusing on the teaching and promotion of Chinese since 2002, Beijing centralized language learning in 2004 and established the Confucius Institute, the educational diplomacy organization(Onal, 2020). The Confucius Institute programs initiated by the International Chinese Language Council Office are known as "Hanban" both in China and abroad(Duran & Yılmaz, 2020). The basic principles adopted by the Confucius Institutes can be listed as follows:

- Increasing the harmony between countries by developing multiculturalism by deepening friendly relations with other countries and nations,
- To help people from different countries and regions of the world to better understand the Chinese language and culture
- To promote educational and cultural exchange and cooperation between China and other international communities
- To promote educational and cultural exchange and cooperation between China and other states(URL4, 2020).

3.5. International Al-Mustafa University in the Context of Iran's Educational Diplomacy Activities

After the Islamic Revolution in 1979, trying to position itself as the center country of the Shia-Islam understanding, Iran started to spread the Shiism by implementing a foreign policy understanding based on the export of the regime and took care to support the Shiites in their countries.

When it comes to Iran's regime export policy, the use of militarist methods comes to mind. Because in Iran, Lebanon, Syria, Iraq and Yemen, Hezbollah is waging proxy wars through Shiite militia groups and the Houthi-Ansarullah movement. However, Tehran's choice in international politics is not only based on hard power elements, but also includes intensive use of soft power. Therefore, the ideology of the state in Iran is reflected in its foreign policy.

Regarding the public diplomacy policies implemented by Iran, Muharrem Ekşi made the following determination:

The most important motive for Iran to formulate its foreign policy as public diplomacy is the policy of gaining the Shiite population living under Sunni governments, based on the assumption that Iran cannot win Sunni administrations due to the Shia sect. For this reason, Iran has structured the basic orientation of its foreign policy towards the people, not from the state to the state(Ekşi, 2017).

The sector that stands out in Iran's soft power practices and public diplomacy activities related to this is education. Because Tehran tries to raise individuals who have internalized its own ideology in various countries of the world through its educational activities and while doing this, it includes its embassies and cultural centers in the relevant countries. It is known that Iran tries to introduce its own culture, language and religion through Persian Learning Centers and Quran courses in these cultural centers. However, it is insufficient to describe these institutions to explain Iran's education diplomacy. Because the most important educational institution that serves the soft power of the Tehran administration is the International Al-Mustafa University. Therefore, this university is the most strategic educational institution that contributes to Iran's soft power.

3.5.1. The Structure of the International Al-Mustafa University

International Al-Mustafa University started its activities in 1979 in Kum, an important city in terms of Shiism. Apart from the city of Kum, the university has campuses in Mashhad and Isfahan, which are the second largest cities in Iran. Apart from these cities, the university has campuses in the capital cities of Tehran, Rest, Gorgan, Tabriz and Kashm("Al Mustafa Üniversitesi, İran'ın küresel İslam okulları ağı - İran Amerikan Forumu - İran Amerikan Forumu," n.d.).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

El-Mustafa University provides education at all levels academically, and the main objectives stated on the university's official website regarding the activities of the institution can be summarized as follows:

- To train devout lawyers, researchers, teachers and thinkers
- To explain and introduce the Islamic perspective that takes the Quran as a reference
 - disseminating scientific knowledge in Islamic theories, divine teachings and social sciences (“Al Mustafa Üniversitesi, İran’ın küresel İslam okulları ağı - İran Amerikan Forumu - İran Amerikan Forumu,” n.d.).

The university, in which the emphasis on Islam is clearly seen in its aims, emphasizes the Ehl-i Beyt culture at the stage of defining its mission. Therefore, it can be stated that the International Al-Mustafa University has an important place in Iran's Shia-based policies and that individuals trained in this university are raised as individuals who will internalize Tehran's interpretation of Islam. The policies implemented by the university to achieve these goals can be listed as follows:

- To provide an education based on moral values
- Respecting Islamic traditions
- To ensure that basic references of all religions are learned, including other religions, and to produce translation studies in this context
- To have a research-based education approach
- To serve the establishment of unity between Muslim countries

The faculties in the El-Mustafa University, which provides training in order to implement the aforementioned strategies and objectives, are as follows:

- Faculty of Qur'an and Hadith
- Faculty of Islamic Sciences
- Faculty of Qur'an and Hadith
- Faculty of Fiqh and Education (Theology)
- Faculty of Philosophy and Theology
- Faculty of Ethics and Education
- Faculty of Language and Literature
- Faculty of Social Sciences

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

International Al-Mustafa University accepts students in four main groups. The first of these are Iranian citizens. The second is foreigners residing in Iran or coming to Iran for educational purposes. In the third group are people who live in the countries where the university has branches. In the last group are people who enroll in the distance education system of the university. This shows that the International Al-Mustafa University also operates outside of Iran.

It is seen in the researches that the university's turning point in terms of opening abroad was in 2003. As a matter of fact, the university, which started to provide electronic education at the international level in the virtual environment in 2003, has contacted thousands of young people from more than 100 countries. In addition, the university has opened branches in various countries that offer formal education opportunities. Moreover, it is known that the university has opened representative offices in many countries where there is no branch.

According to information available from open sources, the International Al-Mustafa University is actively engaged in education activities on five continents as of 2020. The University provides education services in centers in Asia (33), Africa (29), Europe (26), America (12) and Oceania (2) (“Al Mustafa Üniversitesi, İran’ın küresel İslam okulları ağı - İran Amerikan Forumu - İran Amerikan Forumu,” n.d.). This means that the university is active in 102 countries in total.

3.5.2. International Al-Mustafa University's Activities Outside Iran

The countries that Iran has focused on in terms of its Middle Eastern orientation are Syria, Iraq and Lebanon, which are geographically Middle Eastern, and these countries include Afghanistan, which is accepted as Middle Eastern due to its geographic location in South Asia. can be expressed. For this reason, these countries, which are also mentioned in the Middle East activities of the International Al-Mustafa University, have an extremely strategic character.

African politics is also very interesting in terms of foreign policy strategies implemented by Iran in line with the aforementioned goals. In this context, Iran's African strategy is shaped as an ideological policy in which cultural and religious elements come to the fore, at least at the discursive level. The strategy in question is mostly implemented through the use of soft power elements in the context of public diplomacy. Within the scope of the use of soft power elements, the activities of the International Al-Mustafa University, which is the subject of this thesis, in the African continent are extremely important. International Al-Mustafa University provides education to hundreds of students in African countries such as Nigeria, Ghana, Comoros, Uganda, Congo and Senegal(URL6, 2020).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

When Iran's foreign policy is examined, it is seen that Tehran wants to establish a balance against the pressure of the USA by getting closer to European countries and pursues a policy that includes softer rhetoric towards European actors. In a sense, Iran aims to neutralize the American propaganda that tries to demonize itself by establishing good relations with European states.

The courses opened in the European branches of the International Al-Mustafa University are instrumental in the Europeans getting to know Iran, and various conferences and symposiums are held at these universities in order to propagate Tehran's foreign policy. In this context, it is seen that the activities of International Al-Mustafa University in France, Germany and England have an extremely strategic importance.

In addition to the events organized by the International Al-Mustafa University in France, it also offers education in fields such as Basic Islam, Persian Language and Literature, and History. In Germany, the university, which is active in Berlin, tries to promote the Iranian ideology rather than educational activities and organizes activities for this purpose(URL7, 2020). The branch of the university in England is the institution located in the capital London and is called Islamic College. This school, which provides master's and doctorate education, is one of the rare schools that provide Islamic education in Europe(URL8, 2020). An academic journal under the name of Journal of Shiite-Islamic Studies is also published within the college(URL9, 2020). Therefore, the university serves to promote the ideology of the Islamic Revolution at an academic level.

In addition, as stated while expressing the university's priorities, International Al-Mustafa University is located in other geographies of the world; especially in Asia-Pacific countries. These activities are carried out under the Islamic College in London. Therefore, the activities of International Al-Mustafa University in London are not limited to England. In this context, it is known that Islamic College has branches in various countries such as Japan, Malaysia, Sri Lanka and the Philippines(URL9, 2020).

3.5.3. The Role of Al-Mustafa University on Iran's Foreign Policy

It is seen that International Al-Mustafa University both contributes to Iran's public diplomacy process and its soft power through its activities in various countries, and also serves to develop science, education and cultural relations between the relevant states and Iran.

The university offers the opportunity to create public opinion and to use the Shiites as a pressure group in the relevant countries through various activities it carries out in its branches and representative offices. As a matter of fact, this situation was also reflected in the activities of the university. Therefore,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

when the effects of the university are examined, its role in Iran's foreign policy, or in other words, its contribution to Iran's soft power becomes more understandable.

4. CONCLUSION

With the globalization process, there has been a transformation in diplomacy which enabled public diplomacy to replace classical diplomacy shaped through interstate diplomatic negotiations. The success of public diplomacy serves to increase the soft power of actors. In this context, education diplomacy is one of the leading fields of public diplomacy that contributes to the soft power of actors.

In this study, Iran's educational diplomacy activities were examined. Before the example of Iran, the Fulbright scholarships of the USA, the Goethe Institute of Germany, the international education policies of France and the Confucius Institutes of China, which set an example in terms of educational diplomacy, were examined and the way the actors, who are actually the role models of education diplomacy, handled and applied the subject. From this point of view, the International Al-Mustafa University, which is at the center of Iran's education diplomacy, has been examined.

Iran's educational diplomacy cannot be considered as institutions that only engage in educational activities. Because Tehran effectively uses educational activities as an important part of its foreign policy. As a matter of fact, the activities carried out within the scope of this diplomacy are activities that aim to introduce the ideology of the Islamic Revolution, even though they are carried out with the emphasis on cultural activities. In this context, it can be claimed that the International Al-Mustafa University constitutes an important pillar of Iran's "Revolution Export" policy.

Iran has realized the increasing importance of education diplomacy around the world after the 2000s. For this reason, it has started to provide educational activities in various countries of the world through the International Al-Mustafa University. As a matter of fact, after the 2000s, it is obvious that Iran's investment in international education has paid off. The Tehran administration is increasing its soft power through the aforementioned university, destroying the negative image of Iran in the international community and raising people who sympathize with it and internalize Iran's ideology, culture, language, religious creed and other values.

REFERENCES

Akçay, N. C., & Sancar, G. A. (2014). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültürel Diplomasi ve Fransa'nın Afrika Ülkelerine Yönelik Uluslararası Öğrenci Programları Örneği. Uzmanlık Tezi.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1104627

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

- Al Mustafa Üniversitesi, İran'ın küresel İslam okulları ağı - İran Amerikan Forumu - İran Amerikan Forumu. (n.d.). Retrieved February 14, 2022, from <http://iranian-americans.com/irans-export-of-islamic-fundamentalism-al-mustafa-global-training-centers-2/>
- Duran, H., & Yılmaz, K. K. (2020). Çin'in Küresel Hegemonya Yarışında Konfüçyüs Enstitüsü ve Küresel Şirketlerin Önemi. *Strategic Public Management Journal*, 6(11), 77–90. <https://doi.org/10.25069/SPMJ.645938>
- Ekşi, M. (2014). Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası. Retrieved from <http://www.siyasalkitap.com>
- Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik-Şiilik-Temelli Kamu Diplomasisi.
- Keyik, M., & Erol, M. S. (2019). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12–49. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uksad/issue/45433/569926>
- Nye, J. S. J. (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Nye, J. S. J. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*. Ankara: Elips Kitabevi.
- Onal, B. (2020). Çin'in Kültürel Diplomasisi: Konfüçyüs Enstitüleri'nin Rolü ve Eleştiriler Yazar(lar). *International Journal of Politics and Security*. Retrieved from https://www.academia.edu/44226509/Çinin_Kültürel_Diplomasisi_Konfüçyüs_Enstitülerinin_Rolü_ve_Eleştiriler_Yazar_lar_Buket_ÖNAL
- Sak, E. (2014). Kamu Diplomasisi ve Çin. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(1), 9–25. <https://doi.org/10.16954/BACAD.36243>
- URL1. (2020). Fulbright Programı Hakkında, Fulbright Türkiye. Retrieved May 8, 2020, from <https://fulbright.org.tr/posts/21/Fulbright-Programı-Hakkında>
- URL2. (2020). Lokasyonlar - Goethe-Institut. Retrieved August 24, 2020, from <https://www.goethe.de/en/wwt.html>
- URL3. (2020). Ana sayfa | Campus France. Retrieved August 20, 2020, from <https://www.turquie.campusfrance.org/tr>
- URL4. (2020). Cosntitution and By-Laws of the Confucius Institute. Retrieved August 26, 2020, from https://confucius.nju.edu.cn/_t489/94/9f/c6277a169119/page.htm
- URL6. (2020). Iranian American Forum. Retrieved March 3, 2020, from <http://iranian-americans.com/>

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: *10.38120/banusad.1104627*

BANÜSAD, 2022; 5(1), 81-93

URL7. (2020). Al-Mustafa Institut | Islamische Theologie. Retrieved from <https://almustafa.de/>

URL8. (2020). About us | The Islamic College. Retrieved from <https://www.islamic-college.ac.uk/about/>

URL9. (2020). Journal of Shi'a Islamic Studies (JSIS) | The Islamic College. Retrieved from <https://www.islamic-college.ac.uk/publications/jsis/>